

ЛЮБИЦЯ БАБОТА

**ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКА
ПРОЗА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТТЯ**

Slovenské pedagogické nakladatelstvo

Любиця БАБОТА

ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКА
ПРОЗА
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТтя

Величанівній
лакі доктор
Александра Коняк
з чудового повагою
Любице Бабота
Бородя, 2 січня 1995 р.

Слов'янське педагогічне видавництво
в Братиславі
Відділ української літератури
в Парижі
1994

**Všetky práva vyhradené.
Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez
súhlasu majiteľa práv.**

**Автор © Любиця Бабота
Рецензент: доц. д-р Олена Рудловчак, кандидат наук**

Видання перше

ISBN 80-08-01192-0

ВСТУП

Література закарпатських українців (в XIX столітті - українського етносу тогочасної Угорщини) є складовою частиною українського літературного процесу. Від своїх першопочатків вона творилася в специфічних історичних умовах, які впливали на її формування. Територія, заселена закарпатськими українцями, яких з плином часу називали по-різному - русинами, рутенами, карпаторосами, угроросами, підкарпатськими русинами та інакше, протягом століть була під гнітом австрійської та угорської влади. Територіальна відірваність найзахіднішої окраїни корінних українських земель, панування іноземних загарбників і політична ситуація зумовили ізольованій та спізнений розвиток духовного життя цієї частини українського народу. Це й спричинило, що закарпатоукраїнська література протягом свого розвитку набула своєрідних рис, якими відрізнялася від деяких тенденцій загальноукраїнського літературного процесу. Розвиваючись у надзвичайно несприятливих умовах, вона відставала від рівня іншомовних літератур, серед яких існувала. Однак, революційні перетворення в Європі XIX століття неминуче впливали на неї й скоротили період її становлення. Цей прискорений розвиток характеризується певним синкретизмом, співіснуванням кількох напрямів і течій, які не встигли повністю розвинутися.

В наведених, історично специфічних умовах, спостерігаються зусилля закарпатських українців підтримувати контакти з українською та російською літературами, тобто з братньою східнослов'янською культурою. З другого боку, тут існували тісні стосунки з тими культурами, в середовищі яких закарпатоукраїнська література формувалася і впливу котрих вона не могла запобігти. Слід зазначити, що

літературу закарпатських українців створювала інтелігенція, яка виховувалася в чужому середовищі. Крім впливу слов'янської, зокрема словацької освіченості, на літературу закарпатських українців мала вплив і пануюча мадярська, а почасти й німецька культура. Впливало це з того, що на початку другої половини XIX століття на Східній Словаччині ціла шкільна система зміновалася - після певного періоду германізації наступила мадяризація. Це все істотно позначило тогочасне мистецтво взагалі і, зрозуміло, відбилося також в літературній діяльності письменників. Після революції 1848-1849 років, у зв'язку з переходом російських військ через закарпатоукраїнську територію, виникли нові можливості впливу російської літератури. Він став настільки інтенсивним, що закарпатські українці почали російську літературу вважати своєю рідною. Цим саме їхні намагання до збереження східнослов'янської специфіки закарпатоукраїнської літератури ще більше підсилилися, що було одною з причин несвіршенності питання літературної мови закарпатських українців. Протягом цілої другої половини XIX століття між закарпатоукраїнськими письменниками існували спроби домогтися того, щоб російська мова стала літературною мовою місцевого письменства. Подібна тенденція в минулому була очевидною і в українській літературі. В першій половині XIX століття деякі письменники свої, передусім прозові художні твори, писали паралельно російською та українською мовами (Павло Білєцький-Носсико, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш та ін.).

З наведеного видно, що закарпатоукраїнська література дає неабиякі можливості досліджувати різні питання, які торкаються її зв'язків з іншими літературами. Поки що такі контакти в повній широті не розглядалися. Принципи старшої методології цього не допускали, і тому зацікавлення окремих дослідників торкалися лише часткових, а не глиб-

цих контактологічних проблем. Російські науковці найбільшу увагу звертали на зв'язки закарпатоукраїнської літератури з російською літературою, але порушеною питання вичерпно не дослідили. Мадярські вчені намагалися довести існування споріднених рис літератури закарпатських українців з мадярською літературою, хоч їхнім твердженням бракувало глибшого аналізу і незаперечних доказів.

В минулому, крім того, побутували різні упереджені підходи до порушені проблематики. У дослідження вносилися однобокі ненаукові тенденції, а проблеми літературних контактів з методологічної точки зору вивчалися поверхово і прилагідно. Більш систематично до закарпатоукраїнського минулого дослідники почали звертатися аж в післявоєнний період. Літературознавцям вдалось знайти чимало, до того часу невідомого, джерельного матеріалу, відкрити цілий ряд нових фактів. Все це дало змогу об'єктивно, з дійсно наукових позицій переоцінити результати попередніх досліджень. окремі науковці детальніше розглядали взаємні закарпатоукраїнської літератури з українською, бо хоч колишні радянські вчені в загальному визнали літературу закарпатських українців за складову частину української, все-таки закарпатоукраїнське письменство у ґрунтовних наукових роботах, в рамках загальноукраїнського літературного контексту, довго не згадували. В сучасному закарпатоукраїнська література, як частина української, досліджується в Україні і в Словаччині. Однак, буває, що точка зору їхньої спільноті абсолютизується, причому інші впливи в увагу не беруться. Щодо окремих аспектів вищезгаданих літературних зв'язків, дослідження тільки починаються. Надіємося, що певним внеском у наведену проблематику стане і пред'явлена робота.

Нестрижливі умови мали за наслідок, що в той час, як складний шлях розвитку української літератури XIX сто-

ліття досліджений відносно добре, цього не можна сказати про літературний процес закарпатських українців. Причиною недостатнього зацікавлення проблемами закарпатоукраїнської літератури є те, що вона з погляду окремих науковців вважалася, та ще й нині вважається за локальну, а тим і несугтельну справу. Гальмом у дослідженні є й конкретне просторове визначення, а також те, що джерельні матеріали важко доступні, вони невкомплектовані і знаходяться в архівах та бібліотеках різних держав. До того ж, первісні художні тексти (за винятком творчості Олександра Духновича) не були поки що публіковані за оригіналами або хоча б за першодруками. Роботу утруднювали та й далі утруднюють численні редакторські втручання у друковані тексти, як також те, що окремі матеріали появлялися протягом великого відтинку часу в газетах і журналах різних областей Австрійської монархії, а пізніше Австро-Угорщини, і готовували їх до друку люди різних світоглядних позицій та зацікавлень. Таким чином часто змінювався характер твору, а разом з тим і його суспільно-політичне значення. Також у міжвоєнний і безпосередньо післявоєнний періоди, навіть ще й тепер, деякі редактори та дослідники під впливом різних чинників змінювали первісні тексти. Вони зловживали тим, що художню творчість закарпатських письменників ніхто не знає, що вона з текстологічного боку не була досліджена. До того ж значна частина оригіналів стала доступною тільки в наш час. Чеська і словацька україністика досягла такого рівня, що в своїх дослідженнях спирається на дійсні, а не на проголошувані першоджерела. В нашій роботі по можливості використовуємо першодруки та автентичні матеріали.

Інша складність вивчення закарпатоукраїнської літератури полягає в тому, що не існувало і до нашого часу не існує повна персональна бібліографія ані одного ІІ представника.

Наявні спроби часто містять помилкові, відносно обмежені і таким чином неточні дані.¹ Причина криється, крім іншого, в несприятливих умовах друкування (до 1863 року на

1 Найбільша бібліографія Івана Левицького «Галицко-русская бібліографія ХІХ-го століття, довголісна рускою мовою виданіями, вищедішими в Венгрії та Буковині», фіксут видання 1801-1886 років (II том, який охоплює видання 1861-1886 років, починаючи з Львова 1895 року). Періодику і публікації, наведені в бібліографії, автор не зможе мати у особистому розпорядженні. І. Левицький опрацював також період 1887-1900 років, якого тритомні львівські видання вийшли під назвою «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887-1900» (I том - 1909, II - 1910, III - 1911). На жаль, в нім зареєстрована література тільки до 1893 року, період 1894-1900 років залишився в рукописі. Дальша бібліографія «Загальна Бібліографія Подкарпаття» (Кárpátalja Általános Bibliográfiája), яку склали Микола Лескак та Іван Гарайда, вийшла друком в Ужгороді 1943 року, однак в ній художня творчість письменників неповно охоплена. Перша исповіда спроба персональної бібліографії замарпатського автора «Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича» належить Ф. Ф. Арістову. Надрукована була в книзі «Карпато-руські писателі» (Москва, 1916, с. 55-60), але вона не містить даних про художню прозу будітеля. Найточніші дані, які торкаються прози О. Духновича, наведені у першому томі наукового видання «О. В. Духнович. Твори в 4-х томах» (Автори коментарів і словесника О. Рудлоєчак, В. Мицягась. Праців, 1968, с. 733-738). Бібліографію творів Є. Фенцика укладли Ф. Ф. Арістов та М. Бескид під назвою «Собраніє сочинений Евгенія Андрієвича Фенцика. Часть I. Хронологический перечень напечатанных сочинений Евгенія Андрієвича Фенцика» (Ужгород, 1932, 15 с.). Ця бібліографія не є повною. Бракує в ній, наприклад, важливого твору «Учитель Неборак», котрий появився в журналі «Листок», з якого укладачі виходили, бракує також інших творів. Перша спроба бібліографії творів Анатолія Кралицького належить Ф. Ф. Арістову - «Хронологический перечень напечатанных сочинений А. Ф. Кралицького 1850-1893 гг.» (В кн.: Карпаторусский сборник. Подкарпатская Русь в честь президента Т. Г. Масарика 1850-1930. Ужгород, 1930, с. 72-78). Ця бібліографія досить велика, але невичерпна. Незабаром її на 14 дільницях прозових творів доповідає Юліан Яворський у праці «К изучению А. Ф. Кралицького. Бібліографическая справка» (Ужгород, 1930). На даному стапі найповнішу бібліографію творів А. Кралицького укладла Йолана Голеніза і помістила в книзі «Анатолій Кралицький. Вибрані твори» (Пришів, 1984, с. 233-238).

закарпатоукраїнській території не було друкарні з азбучним шрифтом) та в тому, що закордонну періодику, в якій художні твори появлялися, у повному вигляді ніде не можна знайти. Відсутність бібліографій призвела до того, що в попередніх дослідженнях літературознавці свою увагу звертали здебільша лише на найвагоміші твори 5-6 письменників, хоч знаємо, що літературу створюють не тільки визначні твори видатних авторів, але і менш вагомі здобутки їхнього доробку, а також скромніші за своїм значенням постаті, котрі до цього часу, як правило, залишилися поза увагою істориків літератури. Це підкреслювало один з найвидатніших українських літературознавців Олександр Білєцький, який свого часу писав: «...літературний процес, як ми знаємо, не характеризується тільки діяльністю окремих письменників, яких суд потомства визнав великими. Розвиток історико-літературної науки дедалі більше віходить від уявлення про історію літератури як про суму характеристик її «героїв», «великих людей». Для того, щоб визначити своєрідність української літератури, троба взяти II літературний процес у цілому - як у визначних, так і в рядових його проявах.»² А якраз закарпатоукраїнська література поки що бракує в цілісному сприйнятті загального українського літературного процесу. В світлі наведеного намагаємося хоч би частково заповнити існуючу прогалину і наскільки можливо представити прозову спадщину кожного письменника другої половини XIX століття, винести й оцінити твори, про які існують лише мінімальні або ніякі відомості. Виходимо також із того, що на даному етапі теж найновіші мадярські мовні та літературні досліджен-

2 Білєцький О., Українська література серед інших літератур світу. В кн.: Олександр Білєцький. Збірники праць у п'яти томах. Том 2. Київ, 1965, с. 38.

ня наголошують на надзвичайній важливості оцінки все-бічних взаємин народів і національностей, які живуть в карпатському регіоні.³

Цією роботою хочемо в міру наших можливостей усунути вищезгадані білі плями в історії аналізованої літератури та на основі джерельних матеріалів⁴ визначити напрями і течії стремлінь в закарпатоукраїнській прозі другої половини XIX століття, показати її жанрову різноманітність і включити у ширший літературний контекст. Хочемо також визначити стали ІІ еволюції в наведений період, показати розвиток творчої манери та характеризувати коло тематичних зацікавлень окремих письменників. Актуальність дослідження бачимо і в тому, що бібліографія прозаїків поповнюється творами, які до цього часу не згадувались. Гадаємо, що результати дослідження допоможуть поширити відомості про частину культурної спадщини закарпатоукраїнського населення.

Робота складається зі Вступу і трьох розділів. У вступній частині визначаємо місце закарпатоукраїнської літератури в загальноукраїнському контексті, розглядаємо її контакти зі сусідніми літературами. В розділі «Вивчення закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX століття» оцінюється доступна література, в котрій хоч би почали порушено і нами аналізовану проблематику. В розділі «Прозова творчість закарпатоукраїнських письменників XIX століття», який присвячений побіжному огляду політичних та культурних умов згаданого періоду на історичному фоні, характеризується зародження і розвиток прози, аналізується творчість окремих прозаїків, юно творчу

3 Udvari I., A Bács-körémi ruszin nyelv magyar jövevényzavainak fonetikai megborosodása. - *Rusziatika. Acta Academiae Paedagogicac Nyíregyháziensis*. Том 10/E. Nyíregyháza 1985, с. 62.

4 Йдеться про матеріали, які зберігаються в чеських та словацьких архівах і музеях (Прага, Братислава, Пряшів) та в бібліотеках Львова (Україна), Будапешту, Дебрецену (Мадарашчина) та Відня (Австрія).

спадщину розглянено переважно за тематикою, причем на-
голошується на творах, котрі до цього часу не були оцінені і,
як правило, друкувалися в тогочасній періодиці. В останній
частині роботи наведені висловки, до яких ми дійшли про-
тягом дослідження.

Щодо охоплення проблематики і її опрацювання, робота
не претендує на вичерпність.

Назви творів і цитати з автентичних текстів подаємо, в
міру можливості, за правописом джерельних матеріалів,
випускаємо тільки «ъ» в кінці слова.

ВИВЧЕННЯ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

В колишній Австрійській імперії українське населення жило компактною масою в певних областях. Підпорядковане чужому володінню, воно зазнавало політичного, соціального та національного утиску і не мало можливості всебічного розвитку. Внаслідок Австро-Угорської дуалістичної угоди (1867) Галичина та Буковина підпали під австрійську, а територія сьогоднішньої Закарпатської області України і Східної Словаччини, тобто територія, заселена закарпатськими українцями - під угорську владу. Такий розподіл, без сумніву, підсилив уже існуючу нерівномірність культурного розвитку окремих народів і національностей великої монархічної держави. Неоднакові можливості суспільно-політичного самоусвідомлення протягом існування імперії зумовили, що ще в першій половині XIX століття в Чехії та на Словаччині досягли вершини творчого розвитку прихильники ідеї слов'янської взаємності на чолі з Яном Колларом і Павлом Йозефом Шафариком, в Галичині пробудилися до життя члени «Руської трийці», на Україні, яка входила в склад Російської імперії, звучало слово безсмертного Тараса Шевченка - про культуру й літературу закарпатських українців, світ, окрім кількох заінтересуваних, майже нічого не знав. Якщо випадково і з'явилися вістки про українців, що жили в Угорщині, були вони переважно локального характеру, мали ознаки звісток та констатаций і в ширших міжслов'янських масштабах були маловідомі.⁵ Серед багатьох політичних і культурних діячів

⁵ У першій половині XIX століття слов'янські землі Австрійської імперії переживали важливий період соціального, національного та

монархії переважав такий погляд на закарпатських українців, який висловив консервативний політик, один з воїдів чеської ліберальної буржуазії Франтишек Ладіслав Рігер у 1860 році: «Malorusové uherští jsou nejchudším a snad nejzanebanějším kmenem této [австрійської - Л. Б.] země. Jsou bez věškerého vzdělání; proto u nich nevzniká dříla literární, a tudíž jich národní vědomí je pravěratičné.»⁶ Глибше аналізуючи його думку, прийдемо до висновку, що Ф. Л. Рігер багато в чому помиляється, вже хоч би в твердженні, що «угорські малороси» не створюють своєї літератури. Вони твори-

---

духового відродження. Розкладалися феодально-кріпосподарські відносини, зароджувалися капіталістичні стосунки, становлювалися буржуазні нації. У зв'язку із суспільно-політичним рухом посилювалася боротьба за збреження і злагачення рідної мови. Зрозуміло, що передові слов'янські діячі у своїх наਮам'янах долали чималі перешкоди й переважна більшість з них свої сподівання покладала на Росію. Не інакше вони було також з представниками закарпатоукраїнської інтелігенції, яких поєднувало відчуття єдності з російським народом. окремі з них, ритуючись від переслідувань австрійських владій і шукуючи кращих умов для творчої праці, смігрували в Росію, де виступи чомальї вклад як у розвиток самої науки, так і у виховання нових кадрів. До закарпатоукраїнських сміграントів належали: І. Орлай, відомий лікар, педагог Ніжинської гімназії та Рішельєвського ліцею в Одесі, згодом - член Російської академії наук; М. Балтулинський - перший ректор Петербурзького університету; А. Дудрович - один із ректорів Харківського університету; П. Лодій - декан філософсько-юридичного факультету Петербурзького університету; В. Кукольник, М. та І. Білісевичі, О. Павлович (професори Петербурзького і Харківського університетів), історик-слов'яніст І. Венделін-Гуда та ін. Еміграція винесла згаданими осіб у Росію на початку XIX століття, перші складки російських і українських дослідників в Угорщину, буржуазна революція 1848-1849 років і з нею пов'язаний перехід російської армії та посилення національної свідомості в Західній Україні стали приводом для глибшого зацікавлення життям закарпатських українців не тільки з боку східноєвропейських, але і західноєвропейських діячів.

⁶ Rieger F. L., Rakouský Slované a Maďari. Praha 1906, s. 91. Серія статей Ф. Л. Рігера про Австрію була публікована французькою мовою в 1860 та 1861 роках. Чеський переклад, який наводимо, вийшовся майже на 50 років пізніше, ніж оригінал.

жі літературу і першими на ней звернули увагу прогресивні словацькі діячі (1849). Спочатку Іхні повідомлення були дуже короткі, не містили глибшого аналізу, в статтях не згадувалися важкі соціально-економічні умови населення, не торкалися воїн неймовірного національного гніту з боку панівних класів та переслідування передових закарпатоукраїнських представників, але все-таки сприяли поширенню інформації про розвиток культури і суспільного життя найзаходнішої гілки українського народу.

Словаки та закарпатські українці, як безпосередні сусіди, жили в минулому в тій самій державі, довгі роки терпіли одинаковий соціальний і національний гніт, і їхня доля багато в чому була подібною. Інтенсивність взаємних контактів між представниками обох національностей постійно залежала від різних історичних і політичних подій - була то сильнішою, то слабшою. Перші контакти не обмежувалися тільки на зв'язки між словаками та закарпатськими українцями, але сягали і до чеських земель. На основі дотеперішніх досліджень було встановлено, що зі Східної Словаччини походить перший запис української народної пісні в роботі Яна Благослава «Граматика чеська» (1571).⁷ У Трнаві вже в кінці XVII ст. друкувалися перші книги для закарпатських українців.⁸ Про українське населення в Угорщині інформував у своїй історичній праці «Notitia Hungariae novae historicoo-geographica» визначний сло-

⁷ Пісно «Дунаю, Дунаю, чemu смутем течеш» («Стефан восвода») змістом Никодим, друг Яна Благослава в сліл Венеція (нині частине Лукова) біля Бардієва приблизно в 1550-1570 рр. (В. Микитась та О. Рудлоєвич «Поети зелених Карпат». В кн.: «Поети Закарпаття XVII ст. - 1945 р.. Пришів, 1965, с. 9).

⁸ В 1698 році в Трнавській згутській друкарні була надрукована книга «Катаксис для науки Оугоро-руським людем зложений» (370 с.) мухачівського єпископа Йосифа де Каміліса. Через рік Каміліс видав у Трнаві «Буквар языка славенська» (40 с.) - М. Мольнар. Зустрічі братніх культур. Огляд словацько-українських літературних зв'язків. В кн.: М. Мольнар. Словаки і українці. Прашів, 1965, с. 18.

вацький історик Матей Бел.⁹ Мовою та історією закарпатських українців одним із перших цікавився Юр Рібай, письменник, мовознавець і фольклорист, який зі закарпатськими літературними пам'ятками ознайомлював видатного представника чеського національного відродження Йосефа Добровського.¹⁰ Цінним джерелом інформацій про життя закарпатоукраїнського населення у першій третині XIX ст. були німецькомовні етнографічні роботи відомого словацького адвоката, публіциста й етнографа Яна Чапловича.¹¹ Цікавою була і його етнографія русинів,¹² тому, що Я.Чаплович, перебуваючи на службі у графа Шенборна, раз у рік приїжджав на інспекцію графських маєтків на сьогоднішнє Закарпаття¹³ іуважно придивлявся до життя місцевого населення. Деякі дані Я. Чапловича використовувалися і в офіційних статтях про закарпатських українців.¹⁴ Ідеолог всеслов'янської взаємності Ян Коллар у своєму творі «Дочка слави» оцінив заслуги закарпатського мовознавця та історика Михайла Лучкай у єдинні слов'ян.¹⁵ Ще в 1807 році до рук П. Й. Шафарика потрапили уривки поезій, написаної закарпатським діалектом, автором яких був Андрій Вальковський.¹⁶

9 Там же, с. 20.

10 Там же, с. 24-25.

11 Там же, с. 25.

12 Стаття про Я. Чапловича (*Encyklopédia Slovenska*. I. zv. Bratislava 1977, с. 354. Čaplovič, Ján) наводить, що його етнографія русинів залишилася в рукописі. Суттєву частину цієї роботи про закарпатських українців, яка була написана у 1825 р., перекладено з німецького оригіналу і під назвою «*Etnografia Rusíkov v Uhorsku*» опубліковано в кн.: V. Urbancová. Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava 1970, с. 343-357.

13 *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. I. zv. Bratislava 1984, с. 97. Čaplovič, Ján.

14 Лукач В., Угорська Русь, її раздій и теперішній стан. У Львові, 1887, с. 3.

15 Мольнар М., Словаки і українці..., цит. робота, с. 27.

16 Уривки надіслав П. Й. Шафарикові мевідомий кореспондент. (О. Рудлоечак. Хрестоматія закарпатської української літератури

П. Й. Шафарик був першим вченим, котрий наголосив на тому, що українці, які живуть в Угорщині, в Буковині та в Галичині, етнічно споріднені з наддніпрянськими українцями, і що їх мова - «це звичайний діалект малоруської мови». Йому належить і влучна назва «невідома земля», якою назвав територію, заселену закарпатськими українцями¹⁷ і яку запозичив для назви своїх подорожніх записок «Listy z něznámej zeme k L...»¹⁸ штурівєць Богуш Носак-Незабудов. Цей відомий діяч у записках інформував словацьку громадськість про фольклористичні спостереження, культурні пам'ятки, мову, церковну організацію, історію та представників культурного і національного життя закарпатських українців. Такі інформації в словацькій літературі були в такій подачі першими, а тому «Listy z něznámej zeme k L...» мали документальне значення.¹⁹ Б. Носак-Незабудов був першим, хто про М. Лучка говорив як про людину, яка «sa literatúrmi včasti zaobera». ²⁰ Під час відвідин цього словацького поета, публіциста і перекладача, М. Лучкай саме писав «d'ejepis (historiu) biskupstva Mukačovského po latinskí»²¹ (1845). Прогресивні представники словацького народу в той час неодноразово звертали увагу своїм безпосереднім східним сусідам. Відомою є полемізуюча з мадярами стаття члівного представника словацького національного від-

---

XIX століття. Кошиць, 1976, с. 16).

- 17 Молмар М., Словаки і українці..., цит. робота, с. 28.
- 18 Записки були надруковані в таких номерах «Орла Татранського» (Додаток до газети «Slovenskje Národnje Novini»): Orol Tatranski, 1, 1845, č. 10, Vel. Rujna [október], s. 77-80; č. 11, 17. Vel. Rujna, s. 84-86; č. 13, 7. Listopada, s. 101-104; č. 14, 21. Listopada, s. 108-110; č. 16, 19. Prosinka, s. 124-127; 1846, 2, č. 17, 2. Vel. Šečna, s. 133-136; č. 18, 13. Vel. Šečna, s. 139-142.
- 19 Lazar E., Bobuš Nosák-Nezabudov. In: Literárne poslavky Čechom. Zv. 2. Martin 1971, s. 119.
- 20 Orol Tatranski, 1, 1845, č. 10, 10. Vel. Rujna, s. 78.
- 21 Там же.

родження Людовіта Штура на оборону мови, шкільництва й культури закарпатських русинів.²²

Поза увагою словаків не залишилися ані закарпатські культурні намагання середини минулого століття. Даніел Jliхard і Андрей Радлінський були першими, хто зацікавився новою закарпатоукраїнською літературою, яка зароджувалася в революційних 1848-49 роках. У газеті «Slovenské noviny», що виходила у Відні, вони у 1849 році писали: «*Rusini alebo Rusnaci naši, jednodušne pracují na jejich národnosti, nezadního budú mať* «*Matičiu a horľivý otoc literatúry jejich p. S. Duchnowich už zase na nový rok wydał knižečku pre národ*». ²³ Під «Матицею» розуміли «Пряшевське літературне заведення» Олександра Духновича, яка виникла у 1850 році.²⁴ Один із найвизначніших штурівців, редактор журналу «Slovenskje pohladi», Йозеф Мілослав Гурбан, згадує закарпатських українців в інформативній статті про українську літературу. Це перша свого роду спроба з-під пера словацького представника, яка була продовженням серії статей «*Obozrejja novejších literatúr slovanských*». ²⁵ В ній Й. М. Гурбан підкреслив спільнє походження закарпатських і галицьких українців, високо оцінив діяльність Василя Ноповича і зауважив, що галицькі русини знаходяться у вільшому літературному і суспільному положенні, ніж закарпатські.²⁶ Літературним життям закарпатських

22 Стаття, як наводить редакція, із-за її важливості була надрукована як передова. - Slovenskje Národnje Noviny, 1846, 6. Brezna, č. 63, s. 249-250.

23 Slovenské noviny, 1. 1849, č. 47, 18. 12. 1849, s. 186.

24 Перша офіційна вістка про існування спілки була надрукована в березні 1850 року у віденській газеті «Вѣстник русинов Австрійской державы», однак якже наприкінці 1849 р. почалися її друковані видання (О. Рудловчак. «Пряшівська літературна спілка» Духновича і літературніс тогочасся». В. км.: О. Рудловчак. Біла джерел су-часності. Пряшів, 1981, с. 52).

25 Slovenskje pohladi, d'jel II., 25. 8. 1851, sv. 2, s. 41-43.

26 Там же, с. 41.

українців цікавився також пост і науковець Петер Келлнер (Забой Гостінський), який позитивно оцінював розвиток «молодої русинської літератури» та її орієнтованість на сучасність, бо, на його думку, література є знаряддям на вирішення тогоджих наболілих проблем. У своїй статті в журналі «Slovenské pohľady» П. Келлнер згадував О. Духновича, О. Павловича, Г. Шолтеса, І. Вислощького і М. Нода та навів назви українських книжок, які в той час вийшли з друку для потреб закарпатських українців.²⁷ Можна гадати, що П. Келлнер активно підтримував літературний процес сідниць сусідів і нашим способом, оскільки був членом «Пряшівської літературної спілки»,²⁸ яка виникла за зразком словацького культурно-видавничого товариства «Татрін»²⁹ та чеських літературних угруповань. З-поміж словаків членами працівської спілки ще були Ян Андрашік та брати Носаки.³⁰ Видання спілки пропагувала словацька періодична преса,³¹ в якій наголошувалося на потребі взаємного обміну літературою між словаками та закарпатськими українцями.³²

-
- 27 Стаття, названа «Z prjateľského dopisu P. Z.» / z M.D. « була надрукована в рубриці «Vatra slovenská » й містила повідомлення про ювігі: «Pozdravenie Rusinov, almanach na rok 1851 vidávaný od literárneho zavedenia Prešovského... » Dobrodružstvo prevádzajet bogatstvo», hra vo troch díjstvách od Alexandra Duchtoviča «Knižnica čítajla - Malí abecedár pre Čedinské školy, » Mesiacoslov / kalendár/ na r. 1851 ». - Slovenské pohľad, díjel II., sv. 2, 25. 8. 1851, c. 66-69.
- 28 Lazar E., K slovensko ukrajinskym vzťahom v XIX. storočí. - Slovenské pohľady, 72, 1956, č. 11, s. 1167.
- 29 Tichý F., Dejiny podkarpatsko-ruského literárneho spolku prešovského. - Slovenské pohľady, 40, 1924, júl august, č. 6-8, s. 468.
- 30 Див. примітку 28, с. 1170.
- 31 Rusínska literárna spoločnosť v Prešove vydala na rok 1852 almanach pod názvom «Pozdravlenie Rusinov na rok 1852 od literárneho Zväzla našich Prašovských». - Slovenské pohľad, díjel III., 25. 2. 1852, č. 8, s. 65.
- 32 Zprávi akje nám o bratoch a súsochach našich Rusínoch predodlži svádzok Pohľadou dojčencou, sú nám tím vitafčjšie, že sme si i sami daktorje tam spomocnutej jejich dýcťa, i odi na vzájom od naše Zornički, Ozvěny a inje pokúriň (див. і примітку 27). - Slovenské pohľad, díjel II., sv. 4, 25. 10. 1851, s. 133.

З наведеного випливає, що співпраця між словаками і закарпатськими українцями в революції і в післяреволюційні роки була відносно живовою. Найвидатнішим і найпродуктивнішим представником закарпатського літературного процесу був Олександр Духнович. Він був особисто знайомий з багатьма словацькими діячами, свій доробок публікував у словацькій пресі, встановив і контакти з чеськими культурними діячами та письменниками. Його заслуговою в 60-х роках минулого століття в чеській періодичній пресі виходили матеріали про закарпатських українців.³³ У 1853 році «Пришівська літературна спілка» була заборонена.³⁴ Ця заборона зумовила, що багатонадійний розвиток закарпатоукраїнського літературного процесу на певний час послабився. О. Духнович, однак, не здавався. Він далі співпрацював з представниками інших слов'янських народів і національностей. У 1862 році в Пришеві на допомогу бідним студентам заснував «Спілку св. Йоанна Крестителя» («Общество св. Иоанна Крестителя»³⁵), яку фінансово підтримували і словацькі діячі-народовці - Йозеф Вікторін, Богуміл Носак, Вільям Пауліні-Тот і Ян Франціші-Рімавський.³⁶ Словаки високо цінували діяльність О. Духновича і у своїй періодиці писали, що це «*mýtečný národovec a spisovateľ rusinsky a tiež opravdove slaviansky*»³⁷ та знайомили словацьких читачів з його літературною творчістю.³⁸ О. Духновичу найбільше уваги приділив В. Пауліні-Тот, який про нього

33 Рудлочак О., О. О. Духнович. Життя і діяльність. В кіл.: О. В. Духнович. Твори в 4-х томах. Том I. Пришів, 1968, с. 94.

34 Див. примітку 24, с. 57.

35 Див. примітку 33, с. 139.

36 Католицький священник у Вишеграді Й. К. Вікторін подарував спілці 3 гульдені, протестантський пастор у Сабинові Б. Носак 11 гульденів, В. Пауліні-Тот 2 гульдені, а словацький письменник Я. Франціші-Рімавський 5 гульденів. - А. Попович. До відносин Яна Франціші-Рімавського з українцями. - Дукля, 6, 1958, № 2, с. 158-159.

37 Sokol, 2, č. 4, 5. 1. 1861, s. 29.

38 Slovenské noviny, č. 26, 3. 3. 1856 (Svetozor, s. 18).

здав першу біографічну статтю.³⁹ У 1865 році в журналі «Sokol» був опублікований некролог О. Духновича.⁴⁰

На сторінках журналів «Slovenské noviny» і «Sokol» зустрічаємо також імена інших закарпатських представників літературного життя - Андрія Дешка, Петра Яновича і Анатолія Кралицького, причому ні в одному випадку не вказано, що йдеться про українців, які народились або живуть в Угорщині. Перші двоє згадуються у зв'язку із пропагуванням літератури, що виходила в рамках «Сімейної бібліотеки» («Семейная библиотека») у Львові.⁴¹ Цей факт говорить про те, що контакти словаків і українців не обмежувалися рамками кордонів Угорщини. Ім'я А. Кралицького згадується у зв'язку з тим, що він знайшов старослов'янський псалтир, написаний на пергаменті.⁴²

Співпраця між словаками і закарпатськими українцями не замикалася лише літературними межами. Сама Богдана Гробоня зацікавив вплив української мови на словацьку говірку в Гемері.⁴³ Між словацьким письменником Йонашем Заборським на одному боці та Олксандром Павловичем, Адольфом і Віктором Добрянськими на другому, існували особисті контакти.⁴⁴ З-поміж словаків В. Пауліні-Тот, Я. Францісці та д-р А. Радлінський тісно співпрацювали в питаннях політики з А. Добрянським.⁴⁵ До особистих приятелів А. Добрянського належали Й. М. Гурбан, Штефан Марко Дакснер, Міхал Мудронь, Мікулаш

39 V. M. [V. Pauliny-Tóth], Aleksander Vasiljevič Duchnovič (Nášin životopis). - Sokol, 2, č. 2, 3. 1. 1863, s. 32 (Крім О. Духновича, словаки присвятили спеціальну статтю лише одному закарпатському українцю - А. Добрянському. - Sokol, 1, č. 6, 21. 6. 1862, s. 178-182).

40 Sokol, 4, č. 8, 30. 4. 1865, s. 301.

41 Четвертий том «Сімейної бібліотеки» містив, крім іншого... «O karpatské Rusi od A. Dešky» ... a «Nášin dežín staroslovanského jazyka od P. I. Janoviča. Slovenské noviny, č. 111, 22. 9. 1855 (Světozor, s. 80).

42 Sokol, 4, č. 15, 15. 8. 1865, s. 301.

43 Мольнар М., Словаки і українці..., цит. робота, с. 69.

44 Див. промітку 28, с. 1165.

45 Там же, с. 1167.

Фер'єнчик та інші визначні словацькі діячі.⁴⁶ Питаннями закарпатських українців цікавився Франко Сасіmek.⁴⁷ Багатонадійна і активна співпраця між представниками обох національностей досягла своєї вершини в роки після заснування «М а т и ц і с л о в а ц ь к о ї» в 1863 році. При нагоді заснування культурно-освітньої «Спілки св. Василія Великого» («Общество св. Василия Великого») в Ужгороді 1866 року, керівництво спілки одержало листа від «М а т и ц і с л о в а ц ь к о ї», підписаного її головою Штефаном Мойзесом та секретарем Михалом Храстском, в якім наголошувалося на необхідності взаємної підтримки обох спілок.⁴⁸ Однак, під впливом політичних подій після 1867 року, коли погіршили справи і в інших слов'янських народів Австро-Угорщини, закарпатоукраїнська література переживала занепад. Взаємні стосунки між словаками та закарпатськими українцями послабли, а в зв'язку з відходом зі сцени штурівської генерації, на довший час майже зовсім занепали.

* * *

Революція 1848-1849 років, до головних завдань якої належало, крім іншого, і вирішення національного питання в габсбурзькій монархії, заціківувала літературні намагання закарпатських українців. Після революції, порівняно з минулім, спостерігається широкий розмах Іхнього літературного життя (заснування вже згаданої літературної спілки в Пряшеві, діяльність окремих письменників).⁴⁹ Почали з'являтися перші оцінки закарпатської літератури з власних ряда. Оскільки закарпатські українці не мали ані власного

46 Мольнар М., Словаки і українці..., цит. робота, с. 73.

47 Див. примітку 28, с. 1167.

48 Слове (Львів), 7, 1867, № 22, с. 3.

49 Сюди потрібно зарахувати також літературне об'єднання, яке восною 1850 року заснувало на Спиші культурний та громадський діяч Микола Михалич (Див. примітку 24, с. 53).

зрікнованого органу, ані друкарні, їхні спостереження та жалоби на місцевий літературний процес з'явилися в певночичній пресі, що виходила у Львові - газета «Зоря галицька» (1848-1857),⁵⁰ та у Відні - «Вѣстник для русинов Австрійской державы» (1850-1866),⁵¹ що був застосований як спільний орган галицьких, буковинських і закарпатських українців. Останні, однак, пізніше друкувалися в новому все менше і менше.⁵² Наведена львівська та віденська періодична преса, видання «Пряшівської літературної спілки», «Церковная газета» (1856-1858) та «Церковный вѣстник» (1858) (обидві виходили в Будині, нині Будапешт) сприяли тому, що з творами закарпатських авторів познайомилися широкі кола громадськості. Сторінки наведених газет стали платформою для висловлення поглядів на історію, культуру і літературу закарпатських українців. Матеріали цих періодичних видань свідчать, що перші вістки про закарпато-українську літературу були дуже короткими і мали інформаційний характер. Вони торкалися передусім Олександра Духновича, якого Микола Михалич назвав батьком місцевої української літератури.⁵³ Від самого початку п'ятдесятих років минулого століття

50 Твори О. Духновича, А. Кралицького, О. Поповечі [очевидно йдееться про друкарську помилку і мало би бути О. Павловича], які були надруковані на сторінках «Зорі галицької», позитивно оцінів Іван Франко. В кн.: І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910, с. 157.

51 Газета від 1849 року виходила у Львові під назвою «Галичоруський вѣстник», а в 1850 - як «Вѣстник повременное письмо посвящено политическому и нравственному образованію Русинов Австрійской Державы» і редакцію було перенесено у Відень. Під заголовок газети часто мінявся і в 60-х роках минулого століття вона називалася «Вѣстник, часописъ сурядова для Русинов Австрійской Державы».

52 Bőr Gy., A Magyarországi ruszin időkzaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár 1943, s. 13.

53 Бача Ю., Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ століття. Пришів, 1961, с. 9.

про закарпатський літературний процес почали висловлюватися Іван Раковський, О. Духнович, як також Микола Нодь, псевдонім Турян (Олександр Гомічков) та автор, який підписувався псевдонімом Іванович. Вони усвідомлювали низький рівень літератури, однак О. Духнович був того погляду, що треба вітати кожну літературну спробу, активізувати всі творчі намагання, відкривати простір наявність найслабшим літературним силам, допомагати їм порадами, критикою, головне, давати їм натхнення до роботи.⁵⁴ Відносно звимог до літератури на початковій стадії, з поглядами О. Духновича повністю погоджувався І. Раковський, який вважав, що літературні праці і низького рівня заохотять послідовників до літературної творчості, що для розвитку літератури дуже важливе.⁵⁵ Місцеві представники культурного і літературного життя знали про несприятливі умови українців Угорщини. Важкий культурно-соціальний стан перешкоджав тому, щоб населення стало в ширших масштабах споживачем літератури. Влучну оцінку тодішньої ситуації дав Турян, говорячи, що «одні кажуть - нічто читати, а інші кажуть - немає грошей купити».⁵⁶ Відносно інших публіцистів, скажім хочби те, що М. Нодь наголошував на спільному походженні всіх українців,⁵⁷ а Іванович настоював на потребі розвитку світської, не лише церковної літератури.⁵⁸

В шістдесятих роках XIX століття у Львові почали виходити газета «Слово» (1861-1887) та журнал «Галичани» (1862-1863), в які посылали статті про закарпatoукраїнську культуру й літературу II активні представники, а саме: О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький, Юрій Ігнат-

54 Рудловчак О., «Пришівська літературна спілка» Духновича і літератури тогочасся. В кн.: О. Рудловчак. Біблій джерел сучасності. Пришів, 1981, с. 62.

55 Там же.

56 Там же, с. 59.

57 Там же, с. 64.

58 Там же, с. 63.

ков та ін. Їхня публіцистична творчість на сторінках тогочасної галицької періодики ще недосліджена та неоцінена.

В цей самий час закарпатськими українцями цікавився віденський журнал «Золотая грамота». ⁵⁹ В ньому було опубліковано досить обширну статтю про А. Добринського ⁶⁰ та про основоположника молодої закарпатської літератури О. Духновича, ⁶¹ надруковано зразок з його творчості ⁶² та некролог письменника. ⁶³

В Ужгороді періодична преса з'явилася набагато пізніше. В 1867-1871 роках виходив щотижневик закарпатських українців під назвою «Світ». ⁶⁴ Дописувачі й редактори писали в ньому про проблеми культури та мови українців Угорщини, не обмежали ані літературної проблематики, ⁶⁵ яку трактували в дуже загальному плані. Один з авторів, публіцист Олександр Гомічков висловився, що закарпатські українці мають готову, розвинену літературу, яку потрібно вивчити. ⁶⁶ Під цією розумінням літературою розумів росій-

⁵⁹ «Золотая грамота» - нерегулярний літературний додаток до гумористичного журналу «Страхопуд» під редакцією Йосифа Лівчака. Відень, 1864-1867 рр.

⁶⁰ Золотая грамота, № 4, 1865 (додаток до «Страхопуда», № 12, 1/13 II 1865, с. 31-32) та № 5, 1865 (додаток до «Страхопуда», № 13, 15/27 II 1865, с. 39-40).

⁶¹ Золотая грамота, № 7, 1865 (додаток до «Страхопуда», № 15, 15/27 III 1865, с. 55-56).

⁶² Там же, с. 60.

⁶³ Золотая грамота, № 8, 1865 (додаток до «Страхопуда», № 16, 1/13 IV 1865, с. 68).

⁶⁴ На цьому місці не згадуємо перший закарпатоукраїнський світ сьої фахової журнал «Учитель» («Учителъ»), який появився в 1867 році. В ньому була надрукована тільки незначна кількість зразків творчості молодих закарпатських авторів, але літаратура в цілому не оцінювалась. В см.: Лісовий П. М., Журналістика Закарпаття 50-70-х років XIX ст. і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією. (Конспект лекцій). Ужгород, 1969, с. 21.

⁶⁵ Дані, використані в нашій роботі, взяті з зміткованих бібліографічних матеріалів розідані О. Рудловичак «Газета «Світ» і її попередники. Бібліографія матеріалів «Світа». В см.: Науковий збірник музею української культури в Сандомирі. Том 12. Пришів, 1985, с. 83-141.

⁶⁶ Там же, с. 108.

ську. Рівень літературного процесу й досягнуті результати в половині століття оціновав прогресивно орієнтований редактор і професор Ю. Ігнатков у серії статей про російську літературу, частина яких була присвячена закарпатським авторам.⁶⁷ Через те, що слово «література» в тогочасному розумінні мало ширше значення, ніж тепер, Ю. Ігнатков позитивно оцінив історичні роботи Михайла Балудянського, твори Василя Поповича, Івана Раковського та поетичну творчість О. Духновича. Дописувач Ілля Романій в свою чергу висловився про тяжкий стиль деяких письменників та про необхідність писати літературу літературною мовою,⁶⁸ при чому мав на увазі російську літературну мову. Хоч «С в ъ т» був літературною газетою, глибші оцінки закарпатоукраїнського літературного процесу в ньому не знайдемо.

Після занепаду тижневика «С в ъ т» його функцію виконувала газета «Н о в ы й с в ъ т» (1871-1872), яку спочатку старіші письменники бойкотували. Пізніше коло співпрацівників газети поширилося. Відомо, що в цім друкованім органі були опубліковані літературні твори окремих закарпатських письменників, однак «Н о в ы й с в ъ т» для нас не був доступний і тому художній доробок, що з'явився на його сторінках, в нашій роботі не аналізуємо і майже не згадуємо. З цієї ж причини нічого не можемо сказати ані про рівень літературної критики, але передбачаємо, що умови для ІІ розвитку, після короткого піднесення культурного життя національностей Австрійської імперії (до дуалізму у 1867 році), вже не були сприятливими.

У 1873-1886 роках в Ужгороді виходила газета «К а р п а т», яка аж до 1885 р. (тоді почав виходити журнал «Л и с т о к») була єдиним друкованим органом закарпатських українців. Підзаголовок газети говорив, що це була газета політма-

67 Там же, с. 112.

68 Там же, с. 130-131.

тичного спрямування і мала звертати увагу також літературі.⁶⁹ Матеріал, надрукований в «К а р п а т і», дотепер майже недослідений.⁷⁰ Вирішування проблем, яких він торкався, мало часто тенденційний характер, відповідало офіціальній угорській ідеології - духу «святостеванської корони». В цьому напрямі деформувалися передусім культурні та національні питання. Щодо літературної спадщини, у зв'язку з посиленням мадяризації в 70-х роках минулого століття, в «К а р п а т і» з'явилися статті, які наголошували на відрубності закарпатоукраїнської літератури, цілковито заперечували спільні походження населення не лише з галицькими русинами, але і будь-яку єдність зі східними слов'янами. Редактор Микола Гомічков, прихильник рутенства, обмежився лише кількома рецензіями на книжкові видання російської та української літератури. Інколи в «К а р п а т і» публікувалися зразки з творчості Івана Даниловича, О. Духновича, Євгена Фенцика, А. Кралицького, О. Павловича, Івана Сильваса, Фсодосія Злоцького та інших. Бракувало, однак, оцінки письменників, яку закарпатські автори навіть не пробували робити. Під впливом політичних умов це був період, коли мало хто займався літературою, а щодо рішення різних культурних проблем української національності в Угорщині, панував повний пессимізм.⁷¹

-
- 69 Точна назва підзаголовку газети до кінця 1880 р.: «Общественная (социальная), церковная, научная, литературная и экономическая газета». Від 1882 р. це була «Общественная, церковная и литературная газета». До тихім дійшло в 1881 році, але цей річник (єдиний) не був у нашому розпорядженні.
- 70 Загальна характеристика газети та аспекти діяльності редактора Миколи Гомічкова були опубліковані в статті: Л. Бабота. Закарпатська газета «Карпат» (1873-1886). В кн.: Науковий збірник Музею української культури в Сиднику. Том 15/Л. Пришю, 1988, с. 69-84.
- 71 Бабота Л., Ідо питання вивчення закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX ст. - Дукла, 33, 1985, № 3, с. 58.

Протягом 14-річного існування на сторінках «К а р п а т» були опубліковані тільки два короткі життєписи закарпатоукраїнських письменників - О. Духновича⁷² та О. Павловича,⁷³ разом зі зразками їхньої поезії. Іронією долі було, що і життєписи, і зразки поезій були передруковані з петербурзького видання.⁷⁴ Ситуація щодо пропагування представників своєї літератури була настільки поганою, що в зв'язку з опублікованими життєписами редактор звернувся до читачів з проханням надіслати детальніші дані про обох письменників, оскільки ті дані, що були надруковані, истинні.⁷⁵ На заклик редактора не відгукнувся ніхто. Все це відбувалося в той час, коли О. Духнович був лише 8 років мертвий, а О. Павлович перебував на вершині своїх творчих сил.⁷⁶

Глибше зацікавлення літературою закарпатських українців можемо датувати приблизно останньою чвертью XIX століття. Тоді з'явилися перші спроби її більш комплексної оцінки. Літератор, історик і церковний діяч д-р Володимир Терлецький у своїй праці «Угорская Русь и возрождение сознания народности между russkimi в Венгрии»⁷⁷ хоч і коротко, проте згадує О. Духновича та О. Павловича, а також і А. Кралицького, Є. Фенцика, І. Даниловича, І. Сильвай та інших, отже тих, які докладали зусиль, щоб підняти рівень літературного й культурного життя українців в Угорщині. Автор згаданої праці походив з Волині, але з проблемами закарпатських українців був обіз-

72 Карпат, 1, № 22, 13. (1.) 12. 1873, с. 2-3.

73 Карпат, 1, № 23, 20. (8.) 12. 1873, с. 2-3.

74 Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей, изданный под редакцией Ник. Вас. Гербеля, Санкт-Петербург, 1871.

75 Карпат, 1, № 22, 13. (1.) 12. 1873, с. 4.

76 Певні намагання про створення рубрики життєписів «живих і мертвих» закарпатських українців (в тому числі і представників літератури) з боку редакції існували. Рубрика мала повинтись у 1879 р., однак ці плани не здійснилися.

77 Київ, 1874.

наний, оскільки довгі роки жив у краснобрідському монастирі. Його погляди, однак, не завжди були об'єктивні. В. Терлецький вважав місцеве українське населення складовою частиною російського народу, хоч і припускав, що його мова блокчя до малоросійської, ніж до російської. Критики (за походженням закарпатські українці), які підтримували офіціальну угорську політику, виступили в пресі з негативною рецензією на книгу В. Терлецького, в якій звинуватили автора з протикатолицького та протимадярського спрямування.⁷⁸

Проблемами окремих слов'янських літератур зацікавився російський літературний критик Олександр Пипін, який у співпраці зі славістом Володимиrom Спасовичем видав монографію «Історія слов'янських літератур».⁷⁹ В цій спільній роботі О. Пипін оцінював, крім іншого, словацьку та українську літератури, зіставив період виникнення обох літератур і запримітив між ними певну аналогію.⁸⁰ В розділі «Haličtí Rusini» звернув увагу на літературний процес не тільки галицьких, але і закарпатських українців.⁸¹ Оцінив керівну роль О. Духновича у підвищенні національної свідомості закарпатських українців і порівняв його діяльність з діяльністю тих визначних постатей, з якими зустрічаємося в інших слов'янських літературах у вирішальний момент першого етапу національного відродження. О. Пипін назвав імена майже всіх тогочасних представників місцевої літератури та культури і згадав їхнє публіцистичну, літературну й громадську діяльність.

В 1887 році у Львові вийшла друком книжечка Василя Лукича (псевдонімом Володимира Левицького) «Угорська

78 Попович Е., [передова], Карпат, 2, № 25, 27./15./6. 1874, с. 1-2.

79 Pypin A. N. - Spasovič V. D., Historie literatur slovanských /Podle druhého zcela přepracovaného a doplněného vydání z ruštiny přeložil Antonín Kotík. /Díl I. Praha 1880.

80 Molnár M., Slovenská recepcia ukrajinskej literatúry v rokoch 1890-1924. - Slovenská literatúra, 32, 1985, č. 2, s. 119.

81 Pypin A. N. - Spasovič V.D., Historie ..., цитована робота, с. 361-363.

Русь, си розвій и теперешній стан, в якій автор знайомить читачів з історичним та культурним розвитком закарпатських українців. Це перша робота, яка містить по-мітний фактографічний матеріал про життя і творчість окремих закарпатоукраїнських представників, у тому числі і тих, котрих діяльність не лише прямо, але і опосередковано впливила на літературний процес. Наведені дані торкалися авторів підручників, календарів і публіцистичних статей, але стосовно літератури не були вичерпними. Василь Лукіч оцінював літературну творчість лише в загальному плані, писав про застій закарпатоукраїнського письменства, засуджував москофільські тенденції переважної більшості його представників, однак не зумів об'єктивно оцінити шовіністичну антислов'янську політику мадярських керівних кіл.

Наступного 1888 року в Одесі з'явилася робота, присвячена спеціально закарпатоукраїнському літературному процесу, а саме книга «*Очерк литературного движения угорских русских*», автора Петра Феєрчака, за походженням з Угорщини.⁸² Крім короткого історичного огляду розвитку оцінюваної літератури, переважна більшість матеріалів була присвячена літературі другої половини XIX століття. Автор частково зосередився на творчості окремих письменників, проте більше місця відвів аналізу умов розвитку літератури і жалів над тим, що творчий доробок найвизначнішого закарпатоукраїнського літератора

82 П. Феєрчак (псевдонім Матисов), уродженець села Матисова на Східній Словаччині належав до тієї групи закарпатоукраїнських діячів, які в останній третині минулого століття, у зв'язку з посиленням мадярської, виїхали в Росію. Його робота «Днижсане народной жизни в Угорской Руси» була надрукована в журналі «Бесѣда» за 1871 рік, а в дополненному виданні вийшла окремою книжкою у 1888 р. в Одесі (О. Рудлоечак. Шляхи російського друкованого слова до закарпатських українців. Закарпатоукраїнські кореспонденти російської періодичної преси - 50-70 роки ХІХ ст.). В кн.: Науковий збірник Музею української культури у Санданську. Том 13. Прашів, 1988, с. 89.

О. Духновича не зібраний, а те, що було публіковане, розсіяне по різних мадярських та галицько-руських періодичних виданнях або знаходиться в рукописах. Це, на його думку, є свідченням слабкого літературного руху в Угорській Русі.⁸³ Оскільки тогоденна закарпатоукраїнська література ще не була бібліографічно охоплена, П. Феєрчак орієнтувався на поетичну творчість декотрих авторів та історичні роботи і журналістику до 1886 року, а прозові твори згадав тільки при нагадженні. Позитивно оцінив подорожні нотатки О. Митрака «Путевыс впечатлёнія на Верховинѣ» та «Крайцаровую комедію» І. Сильвая. На увагу заслуговує, що порівнював проблеми розвитку закарпатоукраїнської і галицької культури. В аналізованій роботі використав значну кількість джерельних матеріалів і посилань, в тому числі й монографій, які частково торкалися закарпатської літератури, та багато статей з різних періодичних видань. Порушенні проблеми оцінював з русофільських позицій, однак всупереч тому, його висновки та оцінка закарпатоукраїнського літературного процесу мали пізнавальне і пропагандистське значення.

Злам у тогоденній оцінці закарпатоукраїнського літературного життя означала російською мовою написана розвідка відомого українського науковця Михайла Драгоманова «*По вопросу о малорусской литературе*»,⁸⁴ в якій автор захищав право на існування української мови та літератури й наголошував на шкідливості теорії «всерусизма» для розвитку галицької і закарпатської культури. Український радянський дослідник Іван Вишневський про розвідку М. Драгоманова сказав, що це «*перша серйозна праця, в якій висвітлено питання розвитку літератури на Закар*

83 Феєрчак П., *Очерк литературного движения угорских русских*. Одесса, 1888, с. 21.

84 Вперше надрукована окремою брошурою у Відні, в 1876 р.

патті». ⁸⁵ В дослідженні «Австро-руські спомини (1867-1877 рр.)» ⁸⁶ М. Драгоманов, крім іншого, займався й українцями, що проживали в Угорщині. Правильно наголосив на тому, що закарпатські українці є частиною українського, а не російського народу. Критично висловився про рівень мови офіційної учительської газети (правдоподібно, це була «Газета для народних учителей»), критикував угорських московофілів, які, на його думку, були клерикальніші, ніж галицькі московофіли, звернув увагу на важкі соціальні умови населення, на негативні наслідки того, що інтелігенція була відірвана від народу, навів пропозиції для зміни незавидної ситуації, але закарпатську літературу конкретніше не оціновав.

Для видань, які ми навели та які, з того чи іншого погляду, оцінювали закарпатоукраїнський літературний процес спільним було те, що всі вони були опубліковані поза територією Угорщини (в Києві, Москві, Празі, Львові, Одесі та Відні) і через те їхній вплив на закарпатських українців можемо тільки передбачати. І лише 1893 року в Ужгороді з'явилася «Христоматія церковно-славянских и угрорусских литературных памятников», ⁸⁷ яку уклав у той час уже досить відомий культурний діяч, критик і публіцист Євгеній Сабов. Упорядник зробив велику роботу. Крім зразків літературної творчості закарпатських українців від найдавніших часів до авторової сучасності, він опублікував ще розвідки про мову та літературу. Одна з розвідок під назвою «Очерк литературной деятельности и образования Угрорусских» належить саме Є. Сабову. ⁸⁸ В той час це

85 Вишневський І., Традиції та сучасність. Львів, 1963, с. 13.

86 Вперше надруковано «Літературно-науковою бібліотекою», Львів, 1889-1892.

87 Сабов Е., Христоматія церковно-славянских и угрорусских литературных памятников с прибавлением угрорусских народных сказок на подлинных наречиях. Унгвар, 1893.

88 Там же, с. 183-210.

була праця величного пізнавального значення, гідна на увагу. В ній було багато даних і фактографічного матеріалу. Газдаємо, що Є. Сабов подав першу спробу періодизації історії закарпатоукраїнської літератури. Він наводить такі періоди: *1. церковнослов'янський; 2. латинський; 3. мадярський; 4. період О. Духновича (від 1848 р.); 5. літературна спілка ім. св. Василія Великого.* Великим недоліком розвідки було те, що автор розвиток закарпатоукраїнського літературного процесу бачив ізольовано, відрівано від загального українського літературного процесу та від інших народних літератур. Цей факт помітив уже Іван Франко, який хоч і позитивно оцінював працю Є. Сабова, все ж таки закидав йому, що він вирвав літературний процес закарпатських українців з ширшого літературного контексту і критикував також його намагання писати великоруською мовою.⁸⁹ Всупереч наведеним недолікам, робота Є. Сабова в історії закарпатоукраїнської літератури має велике пізнавальне значення.

В кінці минулого століття, імовірно, відчувалася нестача статей, розвідок або ґрунтовніших праць про закарпатоукраїнську літературу. Громадськість і надалі залишалася малоінформованою, тому Євген Фенцик - редактор, один з найвизначніших представників закарпатської літератури, опублікував у 1892-1896 рр. в двотижневику «Листок» (виходив у 1885-1903 рр.) серію статей на продовження під назвою «Очерк угро-русской письменности»⁹⁰ (початком

89 Франко І., [рсц. на кн.:] Євгеній Сабов. Хрестоматія церковно-слов'янських и угро-русских літературних пам'ятників с прибавленням угро-русских народних сказок на подлинних (!?) наречіях. В кн.: І. Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 29. Київ, 1981, с. 200.

90 В 1892 році «Очерк...» був надрукований в №№ 5, 6, 7, 8, 11, 13 і 17; в 1893 році в №№ 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 18, 19, 20 і 22; в 1894 році в №№ 1, 21, 22 і 23; в 1895 році не появлявся. В «Листку» № 2 за 1896 р. в рамках «Очерка...» появилася стаття про І. Даниловича (Коритинського). В останніх номерах друкувалася в журналі його п'тса «Сміююс празднество».

своєї роботи випередив Є. Сабова). Орієнтувався в них переважно на літературу другої половини XIX ст., опрацював завершені портрети про її окремих представників, брав до уваги не лише біографічні дані та літературну діяльність авторів, але й піддавав комплексній оцінці Іх культурну та політичну ангажованість, причому не забув підкреслити соціальні умови життя населення. Матеріал, надрукований в «Л и с т к у», мас передусім біографічне та бібліографічне значення. Певний недолік у статтях про окремих письменників бачимо в тому, що хоч Є. Фенцик намагався піднести розвиток історично-літературного мислення місцевих українців, все-таки не дійшов до того, щоб критично оцінити літературну вартість їхніх художніх творів.

Імпульсом, який викликав зацікавлення громадськості закарпатоукраїнською літературою другої половини XIX ст. були, беззаперечно, праці та результати досліджень окремих науковців, які в той час (деякі й по кілька разів) відвідали т. зв. Угорську Русь. І хоча діяльність дескотрих із них безпосередньо не торкалася літератури, однак могла збудити до неї підвищений інтерес. Можливо, що саме М. Драгоманов викликав зацікавлення у О. Ніппіна «руссинською літературою»,⁹¹ бо обидва вчені вели між собою переписку.⁹² На переломі століття в Угорщину, на територію населену українцями, приїхав Володимир Гнатюк.⁹³ Цей пристрасний збирач народної словесності звертав велику увагу на життя закарпатоукраїнського населення. Результати своїх досліджень надрукував у спеціальних етнографіч-

⁹¹ М. Драгоманов був на Закарпатті двічі - в 1875 та 1876 роках. - М. Шляхтичек. Михайло Драгоманов і Закарпаття. В кн.: Драгоманівський збірник. Том I, під загальною редакцією В. Симонича. Прага, 1930, с. 303-304.

⁹² Там же, с. 303.

⁹³ В. Гнатюк відвідав Закарпаття шість разів і зібраав матеріал, опублікований в шести томах «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» (М. Мушник. Від упорядника. В кн.: Науковий збірник Музею української культури у Свидниці. Том 3. Пришив, 1967, с. 10).

них працях, однак значну увагу приділив і літературі. З цього погляду важливою, в літературних колах майже нецитованою, є його стаття «*Rusíni v Uhráči*»,⁹⁴ в другій частині якої вчений оцінював закарпатоукраїнську літературу після 1848 року. Його спостереження дуже цікаві, критичні та стимулюючі. Він займався мовним питанням, засуджував русофільську тенденцію у літераторів, аналізував літературний процес, звертав увагу на творчість окремих письменників, причому закидав їм, що в той час, коли інші русини-українці намагалися об'єднати свої літературні сили, закарпатські представники літератури не включались у цей процес. В. Гнатюк найбільше уваги присвятив О. Духновичу, А. Кралицькому (дав йому одну з кращих оцінок), О. Павловичу, І. Сильвано, К. Сабову, О. Митраку, Є. Феннику, Є. Сабову, але зацікавився і такими діячами, безпосередня політична та культурна діяльність яких мала вплив на розвиток літературного процесу - А. Добрянським, І. Раковським та В. Терлецьким. З представників молодшого покоління його зору не уникли Юлій Чучка, Михайло Врабель, Юрій Жаткович, Ласло Чопей та Ядор (псевдонім Гілдора Стрипського). В. Гнатюк приділив значну увагу і закарпатоукраїнській журналістиці ХІХ століття. У статті, яка має публіцистичний характер, знаходяться деякі неточності. На той час не вдалось йому повністю познайомитися з творчістю окремих письменників, бо зауважив: «*Veli-
kou chybou uhorsko-rusínského písemnictví jest, že v něm pracují
-vtradně kněží a d'boři-ucitelé, kteří obracejí všechnu svou snahu na
stránku náboženskou a zanechávají ladem všechny ostatní. Pokud
tam nevystoupí několik světských spisovatelů na pole literární, nez-
mění se dosavadní stav literatury tamější.*»⁹⁵ Це твердження не

⁹⁴ Slovanský přehled. Slovník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Redaktor Adolf Černý. Roč. I. Praha 1899, s. 216-222 [част. I], s. 418-427 [част. II].

⁹⁵ Там же, с. 425.

цілком відповідало дійсності, бо письменницю у своїй творчості не займалися виключно релігійними справами. Хоч оцінка закарпатоукраїнських літературних намагань з пера В. Гнатюка була строга, він, підsumовуючи результати культурних надбань, вірив у збереження та піднесення національної самосвідомості населення і в покращання умов його соціально-економічного та суспільного розвитку.

Розвідка В. Гнатюка мала міжнародне значення, оскільки в 1899 році вийшла в чеському перекладі.⁹⁶ Отже, чехи й словаки були познайомлені зі закарпатоукраїнським літературним процесом. На нашу думку, на той час це була найкраща розвідка, яка інформувала про історію та культуру русинів Угорщини. Праці В. Гнатюка були відомі і ширшому колу дослідників закарпатоукраїнського життя. Варшавською учитель гімназій, Л. Явдик, у своїй книзі «Історія Угорської Русі» (1904)⁹⁷ цитував деякі погляди В. Гнатюка про важку економічну ситуацію народу й асиміляторські намагання угорського уряду. Згадав, що становище закарпатоукраїнських письменників, які не хочуть зректися всеслов'янського почуття, в умовах Австро-Угорщини дуже складне і тяжке. Літературний процес оцінював лише в загальному і його праця має значення передусім для істориків.

Закарпатоукраїнську літературу аналізував Іван Франко і дав їй наукову оцінку. У сфері своїх широких і найрізноманітніших інтересів зосередився на XVII й XVIII століттях. Деякі тогоджасні проблеми, актуальні і для літератури закарпатських українців XIX століття, згадав у роботі «Стара Русь» (1906).⁹⁸ Він викрив шкідливі впливи галицьких реакційних московофілів і, оцінюючи діяльність А. Добрянського

96 На жаль, її оригінал поки що не вдалось віднайти. Переклад статті на чеську мову здійснив Франтішек Главачек.

97 Явдик Л., Історія Угорської Русі. Варшава, 1904.

98 Кирилов Є. П., Іван Франко й українська література на Закарпатті. В юв.: Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Пряшів, 1965, с. 50.

та О. Духновича, вказав на аналогічні явища в культурному житті закарпатоукраїнського населення. Проблеми оцінювали зі суперечкою наукових і класових позицій, підкреслив демократичну концепцію народу, яка є рушійною силою історичного, культурного та літературного розвитку. В монографії «*Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.*» (Львів, 1910) позитивно оцінив літературну діяльність О. Духновича, А. Кралицького й О. Павловича⁹⁹ та рецензував ужс згадувану хрестоматію Є. Сабова,¹⁰⁰ однак закарпатоукраїнською літературою новішого періоду І. Франко детально не займався. Погляди видатного вченого викликали дискусію між літературознавцями і стали дорогоцінним джерелом для майбутніх дослідників української літератури.

Панівні кола Угорщини постійно посилювали шовіністичну та асиміляційну політику й придушували кожен прояв соціального чи національного почуття. Їхні намагання досягли найбільшої сили на зламі століть прийняттям шкільних законів Аллюні у 1907 р. та наказом уряду з 1916 року, який забороняв закарпатським українцям вживати азбуку. Однак, наприкінці минулого століття все-таки виникла ситуація, яка до певної міри змусила державне керівництво взяти в увагу культуру неугорських національностей, в тому числі і закарпатських українців. Причиною такого стану, крім іншого, було і те, що прогресивні українські діячі (М. Драгоманов, В. Гнатюк) зацікавилися закарпатоукраїнською проблематикою. Керівні кола проявили інтерес до неугорців і сприяли тому, щоб дослідники статистично охопили чим більшу кількість літераторів та діячів культури Угорщини. У 1891-1914 рр. мадярський бібліограф Йожеф Сіннер видав обширну чотирнадцятитомну працю енциклопедичного характеру «*Життя і творчість мадярських письменників*».

⁹⁹ Див. примітку 50.

¹⁰⁰ Див. примітку 89 (вперше надруковане в журналі *Житте і слово*. Том I. Львів, 1894, с. 304-305).

менників»,¹⁰¹ в якій свою увагу присвятив і представникам національностей країни, однак згадав тільки найвизначніші постаті. З чільних закарпатоукраїнських діячів навів О. Духновича, А. Добринського, І. Раковського, І. Рошковича, М. Гомічкова, І. Даниловича, Ю. Ігнаткова, А. Кралицького, Л. Чопея та інших, але не назвав Є. Фенцика та Ю. Ставровського-Попрадова тощо. Для сучасників найбільшу увагу має те, що Й. Сінне біля кожної словникової статті навів джерела, з яких чергував дані для його підтвердження.

Російський вчений Федор Федорович Арістов у своїй роботі «Карпато-руsskіe писатели» (Москва, 1916),¹⁰² виходив з періодизації історії т. зв. «Карпатської Русі», у яку включив Галицьку, Буковинську та Угорську Русь. Навів три досить великі періоди історично-літературного розвитку. Останній з них охоплює 1771-1914 роки. Ф. Ф. Арістов вважав літературу «Карпатської Русі» разом з українською наддніпрянською літературою складовою частиною російської літератури. Кожній з наведених західноукраїнських областей (Галичина, Буковина та Закарпаття) звернув увагу окремо. З-поміж закарпатоукраїнських діячів проаналізував життєвий і творчий шлях О. Духновича, І. Раковського та А. Добринського. В частині, присвяченій О. Духновичу,¹⁰³ вперше зустрічаємо нові, важливі дані, які до того часу не були публіковані. Ф. Ф. Арістов окрім оцінки його літературно-освітньої та політичної діяльності і прозові твори, до яких зарахував календарі, публіцистичні твори, кореспон-

101 Magyar írók élete és munkái. A Magyar Tudományos Szakakadémia megbízásából itta Szabó József a Magyar Nemzeti Múzeum Hirlap - Könyvtár òg. Budapest 1891-1914.

102 Арістов Ф. Ф., Карпато-руsskіe писатели. Ислѣдованіе по неизданнѣмъ источникамъ. В трехъ томахъ. Томъ первый. Второе дополненіе и изданіе. Москва, 1916. Автор задумувавъ видати монографію у трехъ томахъ, однако друкомъ появился лишь первый томъ

103 Там же, с 49-61 [сторінки наподібно чи фототипічнимъ виданіямъ, яке з'явилось въ містѣ Брайдпорт (США) у 1977 р.]

денцію та підручники й підкresлив їхнє навчально-виховне значення, але питання художньої прози не порушив. Вона не згадується ані в бібліографії робіт закарпатського літератора,¹⁰⁴ ані в списку наведених рукописів.¹⁰⁵ Очевидно, Ф. Ф. Арістов про неї не знов, бо в той час ще не була введена в науковий обіг, однак, згідно зі завданнями монографії, вчений навів усю доступну літературу про будітеля.¹⁰⁶ Всупереч русофільським поглядам автора, монографія «Карпато-руські писатели» містить цінний бібліографічний матеріал і має неабияке значення для літературознавців.

* * *

У 1918 р., після закінчення Першої світової війни, розпалася Австро-Угорщина і на її території утворилися окрім держави. Одною з них була Чехословаччина, до якої у 1919 році, на основі Версальського мирного договору, приєднали Підкарпатську Русь.¹⁰⁷ Нові обставини викликали новий, підвищений інтерес учених і фахівців до історії, культури, соціально-економічного життя та до походження закарпатоукраїнського населення. Все це відбилося на сторінках чеської, місцевої закарпатської, а частково і словацької періодики. Шодо письменства, то на ниві літературного дослідження з'явилися імена нових літературознавців, що звертали увагу на дослідження, які торкалися XIX століття, але і на роботи М. Возняка, А. Петрова, Ю. Яворського, В. Францева, Г. Стрипського та інших, котрі розглядали давніші періоди розвитку закарпатоукраїнської літератури

104 Там же, с. 55-59.

105 Там же, с. 60.

106 Там же, с. 60-61.

107 Цей історичний термін вживався для української стигої області, яка після закінчення Другої світової війни стала називатися Закарпатська область УРСР.

і з тих чи інших світоглядних позицій включали її у ширший літературний контекст.¹⁰⁸

Перший інформативний огляд літератури закарпатських українців, який виник на території новоствореної Чехословаччини, належав Володимиру Бірчакові. Його напис «Літературні стремління Підкарпатської Русі» з'явився в Ужгороді у двох виданнях (1921, 1937). Автор роботи наголосив на тому, що література закарпатських українців є складовою частиною загальноукраїнського письменства. Так само, як і Ф. Ф. Арістов, він навів три періоди розвитку аналізованої літератури, але періодизація обох дослідників не охоплює той самий проміжок часу. Потрібно позитивно оцінити той факт, що у другому доповненному виданні автор максимально використав не лише джерельні матеріали, але і цілий ряд наукових робіт, які з'явилися після 1921 року, хоч їхні автори оцінювали закарпатоукраїнський літературний процес з інших позицій, ніж В. Бірчак. Дослідник свою увагу присвятив усім визначним закарпатським літераторам другої половини XIX століття, оцінив поезію, драматичні, педагогічні та наукові твори О. Духновича, а в портретах окремих письменників зосередився, крім іншого, на прозові твори А. Кралицького, О. Гомічкова, І. Сильвай та Є. Фенцика і наблизив зміст декотрих важко доступних оповідань.

У Львові в 1921 році вийшов друком другий том «Історії української літератури» Олександра Барвінського, який на довгі роки залишився єдиною роботою, надрукованою поза територією Чехословаччини, де згадувалася закарпатоукраїнська література.¹⁰⁹ Її оцінка мала суто об'єк-

108 Фрагментарні інформації про літературу закарпатських українців другої половини XIX ст. можна знайти в роботах про історію закарпатоукраїнського населення. До таких належать і книжечки Дмитра Дорошенка «Угорська Україна» (Прага, 1919), Григорія Кондратовича «Історія Подкарпатської Русі» (Ужгород, 1924) та ін.

109 Барвінський О., Історія української літератури. (Третя (народна) доба письменства). II частина. Львів, 1921, с. 108-112.

тивістсько-інформативний характер. З-поміж закарпатських діячів другої половини ХІХ століття наведені в ній О. Духнович, А. Добрянський, І. Раковської та Ласло Чопей.

Вже була згадана хрестоматія Є. Сабова з кінця минулого століття¹¹⁰ і його розвідка про закарпатоукраїнську літературу, яка була поміщена в хрестоматії. Ця розвідка вийшла окремою книжкою в Ужгороді у 1925 році під деяшо зміненою назвою «*Очерк литературной деятельности и образования карпатороссов*». Хоч перше видання означало позитивне явище у дослідженні літературного процесу, друге, яке не містило ніяких нових даних, після 32 років було уже застарілим.

В тому ж 1925 році з'явився і короткий нарис «*Карпато-русская литература*» Дмитра Вергуня,¹¹¹ який охопив період від XIV ст. до 20-х років нашого століття. В інформаційному огляді, який був розрахованій на широке коло читачів, автор неправильно твердив, що закарпатоукраїнська література є складовою частиною російської літератури.¹¹²

На тих же русофільських позиціях, що Й. Д. Вергун, стояв і Павло Федор, автор книги «*Очерки карпаторусской литературы со второй половины XIX столетия*» (Ужгород, 1929). Хоч період дослідження автор визначив у заголовку, порушив, однак, і проблеми суспільно-історичного розвитку населення від IX століття й присвятив окремі розділи філологові та історикові Михайлу Лучкаєві (1789-1843) і культурному діячу та педагогу Іоанну Чурковичеві (1791-1862). Робота П. Федора - це нариси біографій та творчості тринадцяти чільних закарпатських представ-

110 Див. примітку 87.

111 Вергун Д. Н., Карпаторусская литература. В кн.: Д. Н. Вергун. Восемь лекций о Подкарпатской Руси. Прага, 1925, с. 47-60.

112 Стаття з'явилася також в перекладі на чеську мову. В кн.: D.N. Vergun, Osm přednášek o Podkarpatské Rusi. Praha 1925.

ників. З нашого боку на увагу заслуговують О. Духнович, Є. Фешчик, І. Сильвай, О. Митрак та Ю. Ставровській. Попрадов, однак прозові твори його літературного добрку в книзі майже не наведені. А. Кралицького, одного з найвидатніших літераторів другої половини ХІХ століття, автор згадує лише у спільному розділі про істориків літератури та літературних критиків, хоч попередникам П. Федора була вже відома певна частина художньої прози закарпатського письменника. окремі нариси у роботі містяться які маловідомі інформації, але і певні неточності, що запримітив і видатний науковець Іван Панькевич, який роботу П. Федора оцінив негативно.¹¹³

Помітним внеском у дослідження закарпатоукраїнської літератури стала монографія Євгена Недзельського «*Очерк карпаторусской литературы*» (Ужгород, 1932). Була це найгрунтовніша і найповніша робота про літературний процес закарпатських українців від найдавніших часів до сучасності, яка до того часу вийшла друком. Автор використав весь доступний матеріал зібраний дослідниками. Є. Недзельський не поділяв погляди В. Лукича, О. Барвінського, навіть О. Пипіна та І. Франка щодо місця аналізованої літератури в ширшому контексті, хоч наяві долям дані з досліджень останнього. Відповідно до своїх русофільських поглядів намагався довести, що переважна більшість закарпатських письменників є такого ж проросійського спрямування, як і він. Всупереч невірній ідейній орієнтації і тим зумовленім недолікам оціночного і методологічного характеру, потрібно позитивно оцінити велику кількість наведеного джерельного матеріалу, бібліографічних та різних фактографічних даних і першу грунтовнішу оцінку прозової творчості окремих літераторів. Український літературознавець Василь Микитась, який критично оцінив монографію Є. Недзельського, писав: «Монографія Євгена Недзельського є дуже цінним джерелом для всіх, хто вивчає літературу Закарпатської України. Вона має великий науковий та пізнавальний відмінний заслуги. Її можна вважати підвалинами для подальшої розвинутості літературознавства в Закарпатті».

¹¹³ Панькевич И., Як пишеться у нас історія підкарпаторуської літератури. - Подкарпатська Русь, 7, 1930, № 4, с. 100-103; № 5, с. 124-127.

графію Є. Недзельського, об'єктивно зауважив, що фактичний матеріал його роботи вартий уваги.¹¹⁴

На початку 20-их років нашого століття література закарпатських українців, завдяки невтомній діяльності Франтішка Тіхого, увійшла у свідомість ширшої чеської та словацької громадськості, яка таюм чином набула певне уявлення про писемність найсхіднішої частини Чехословацької республіки. Ф. Тіхий був автором великої кількості розвідок, нарисів і рецензій про місцеву українську літературу, яку вважав складовою частиною загальноукраїнського літературного контексту, і його внесок у її дослідження вартий неабиякої уваги. Засіканням привертає дослідження «*Přesnictví na Podkarpatské Rusi (Pohled s piačí perspektívou)*»¹¹⁵ про закарпатоукраїнську літературу від найдавніших часів до сучасності (автор порушує і питання другої половини XIX століття), а зокрема розвідка «*Anatolij Kralickj (Příspěvky k studiu jeho života a dila)*»¹¹⁶, яку вважаємо першим науковим аналізом творчості закарпатського прозаїка. Погляди Ф. Тіхого на місцеву українську літературу були не лише об'єктивні, але і прогресивні. У деяких випадках навіть неточні дані, які можна було спростовувати тільки на основі пізніших досліджень, але порушив і такі питання, котрі й до сьогодні не вдалось вирішити. Торкаються вони переважно псевдонімів, які вживали літератори та авторства окремих творів.

Українським письменством зацікавився й інший чеський літературознавець - Ян Махал, який в монографії «*Slovenské literatury*» присвятив українській літературі спеціальний розділ¹¹⁷ і окремо аналізував політичні та культурні умови

114 Микитась В., Давня література Закарпаття. Видавництво Львівського університету, 1968, с. 14.

115 *Podkarpatská Rus. Obráz pověrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Red.: J. Chmelar, S. Klíma a J. Nečas. Praha 1923, s. 151-160.

116 *Carpatica [Zborník].* Řídí K. Chotek. I-a. Praha 1936, s. 353-371.

117 Literatura ukrajinská. In: Máchal J., Slovenské literatury (Novočeská bibliotéka). Díl II. Praha 1925, s. 239-261.

життя в Галичині та на Підкарпатській Русі після бурхливо-го 1848 року.¹¹⁸ Звернув увагу на те, як словацьке національне відродження впливало на закарпатську та галицьку інтелігенцію з метою усвідомлення зв'язку з великою сім'єю слов'янських народів і зміцнювання національної самосвідомості. Хоч Я. Махал оцінив з-поміж закарпатських письменників лише творчість О. Духновича, у загальних рисах накреслив також об'єктивні умови закарпатоукраїнського та галицького літературного життя початкового періоду другої половини XIX століття.

До найактивніших чеських популяризаторів української літератури Чехословаччини у міжвоєнний період належав Антонін Гартл. У вступній частині розвідки «*Pisemnictví podkarpatských Rusínů*»¹¹⁹ навів основну літературу про закарпатоукраїнське письменство і вперше зіставив його різні періодизації - Є. Сабова, Ю. Яворського та Є. Недзельського. А. Гартл приділив найбільшу увагу періоду закарпатоукраїнського культурно-національного відродження після 1848 року, діяльності його найвизначніших представників і літературному процесу другої половини XIX століття. Літературу закарпатських українців не оцінивав ізольовано, але в рамках ширшого українського контексту. Біографічні та бібліографічні дані окремих письменників у його праці багатші, ніж у дослідженні «*Pisemnictví na Podkarpatské Rusi*» Ф. Тіхого.

Соціально-економічні умови життя українців у міжвоєнній Чехословаччині були надзвичайно несприятливі і стали в центрі уваги багатьох чехословацьких і закордонних культурно-політичних діячів.¹²⁰ Передові словацькі письменники

118 Там же, с. 252-261.

119 Českolovenaká vlastivěda. Díl VII. Pisemnictví. Praha 1933, s. 273-290.

120 Були це Л. Новомесний, П. Ілсменіцкий, Ф. К. Шалда, Я. Понічан, Ф. Краль, К. Новий, Ф. Скацелік, Я. Дурих, Й. Спілка, З. М. Кудай, В. Камя, К. Чапек, С. К. Нейман, Я. Затлоукал, І. Ольбрахт, Д. Круді, З. Фабри, К. Ковач, Е. Колдуелл, Ф. К. Вайсконф, Б. Іллеш, А. Зе-

30-х років також не залишилися байдужими до закарпатських українців. Літературознавець Андрей Мраз, оцінюючи взаємні контакти, писав: «*Slovensko-rusínske národné a kultúrne styky majú svoje dejiny. Bude ich treba čo najskorej spracovať a ukázať ako sa v minulosti Podkarpatskí Rusi a Slováci stretávali, čo ich spojovalo a aké mali spoločné väzby ...*»¹²¹ У 1937 р. цілій десятій номер літературознавчого журналу «Slovenské pohľady» був присвячений закарпатським українцям. Його редактором на той час був якраз А. Мраз, який написав і вступну статтю «*Volanie Podkarpatskej Rusi*».¹²² Він об'єктивно оцінив співпрацю словаків та русинів у минулому столітті й наголосив на необхідності їхнього глибшого вивчення. Після довгої перерви це було зі словацького боку перше серйозне зацікавлення своїми безпосередніми сусідами, з якими вони жили у спільній державі.

У 1935 році, коли швидкими темпами почали зростати експансіоністські намагання мадярського уряду, професор будапештського університету, за походженням закарпатський українець, Олександр Бонкало, видав книгу «Рутенська література та культура Підкарпаття»,¹²³ в якій розглядає розвиток писемності і літератури до 30-х років нашого століття. Так само, як і всі роботи дослідника, і ця монографія була написана тенденційно, в духу шовіністичної святостефанської ідеології. За оцінкою О. Рудловчак, крім неточностей, перекручень і помилкових тверджень, курйозною у цій роботі є періодизація літературного процесу і характеристика окремих визначених автором

герс та ін. Про рішення відвідати найсхіднішу частину республіки I. Olbracht сказав: «Myšlenka jít studovat Podkarpatskou Rus ve mne vznikla v dobách, kdy se v parlamentě mnoho mluvilo o tamních poměrech a hmotné i kulturní blízkosti» (V. Hnizdo. Ivan Olbracht. Praha 1977, s. 96).

- 121 Mraz A., Vajanský propaguje Fencikov Listok. - Podkarpatoruská revue, 3, duben 1938, č. 4, s. 40.
122 Slovenské pohľady 53, 1937, č. 10 (okt.), s. 566-567.
123 Bonkalo S., A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés 1935.

періодів.¹²⁴ Щоправда, О. Бонкало навіз багатий джерельний матеріал, зосередився на маловідомі дамі, що торкалися творчості окремих письменників, тиражу книжок і журналів, які в дослідженнях, написаних до того часу не були наведені, однак їх не можна прийняти без перевірки. Подібний характер, щодо ідейного спрямування, як монографія О. Бонкала, мала і книга «Про мадярських росіян (Рутени)», написана ще 1913 року, упорядником якої був Орест Сабо.¹²⁵ Поодинокі статті торкалися культури, сільського господарства та фольклору, а окремі письменники в ній лише згадані.

Вартую уваги є книга Тіладара Бачинського «Російсько-русинські взаємнини XIX століття»,¹²⁶ хоч нашої проблематики вона безпосередньо не торкається. Це була перша робота, яка з ширшого аспекту порушувала наведену в заголовку проблематику і, таким чином, поповнювала картину закарпатоукраїнського культурно-спільнотного, в тому числі і літературного життя. Автор монографії намагався підкреслити спільне походження закарпатських українців з іншими слов'янами і використав велику кількість чеських, українських, російських, мадярських та німецьких фахових матеріалів.

У 1942 році в Ужгороді з'явилася анонімна «Історія подкарпаторуської літератури», яку видав угорський регентський комісаріат. Оцінка літературного розвитку відображала тогочасну політичну ситуацію на загарбаній Мадярчиною закарпатоукраїнській території. Роботу ми не мали зможи бачити, однак, відомо, що негативно її оцінив Василь Микитась.¹²⁷

124 Рудловчак, О., Бонкало Шандор (Матеріали до Словенська культури українців Чехословаччини). - Дукля, 37, 1989, № 5, с. 76.

125 Szabó O., A Magyar oroszokról (Ruthének). Budapest 1913.

126 Bacsiiszky T., Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár 1942.

127 Див. примітку 114.

Всебічно оцінюючи літературний процес наших предків в минулому столітті, не можна обминути працю Дердя Бессера «Періодична преса русинів Угорщини XIX століття»,¹²⁸ яка містить конкретні дані, потрібні для всестороннього аналізу літературного розвитку.

* * *

Майже за сто років від появи перших інформацій про літературу закарпатських українців в середині минулого століття, не було надруковано ані одної великої синтетичної праці, яка б оцінювала закарпatoукраїнський літературний процес як складову частину загальноукраїнського.¹²⁹ Нові можливості дослідження історії закарпatoукраїнської літератури виникли після 1945 року. Щоправда, після війни ситуація літературознавців у колишньому СРСР і в Чехословаччині, які свою увагу зосередили на закарпатській літературі, була незавидною. Вона ускладнивалася тим, що твори закарпатських українців протягом історичного розвитку стали рідкісними, а видання для дослідників недоступними. В міжвоєнний період обмежено видавалася не лише спадщина письменників, але і роботи про літераторів. Щодо літератури минулого століття, надруковані були зразки творчості О. Духновича, які підготував Ф. Тіхий,¹³⁰ вибрані

128 Bőör Gy., A Magyarszászági ruszin időszaki sajib a XIX. században. Kolozsvár 1943.

129 Доскі літературознавці обмежилися лише твердженням про спільні походження закарпатських українців з корінним українським населенням по той бік Карпат, доки, як І. Франко, О. Барвінський, Ф. Тіхий, А. Гартл та інші порушували часткові проблеми спільногоЛітературного розвитку. Найважчішою роботою до 1945 року у цьому напрямі була вже згадувана робота В. Бірчака «Літературні стресмінки Підкарпатської Русі».

130 «Люсія Олександра Духновича». З передруком собрав, запітлює наголосив і пояснив доктор др. Франтішек Тіхий. Ужгород, 1922; «Подівланіє Русинов. Пам'яті Духновича 1803-1923». Ужгород, 1923.

твори закарпатського письменника¹³¹ та статті популярного характеру, призначені широкому загалу, що з'явилися у вигляді брошурок.¹³² Постать О. Павловича наблизили чотири видання.¹³³ Були надруковані і роботи, які торкалися А. Кралицького,¹³⁴ Ю. Ставровського-Попрадова,¹³⁵ Є. Фенцика,¹³⁶ О. Митрака,¹³⁷ Л Сильвай¹³⁸ та ін. На сторінках періодики, передусім «Карпатського світу» та

-
- 131 Избранные сочинения Александра В. Духновича. Стихи и проза. Ужгород, 1941.
- 132 Зубрицкий Л., Наш А. Духнович. Пряшев, 1923; Волошин А., Памяти Александра Духновича. Ужгород, 1923; Аристов Ф. Ф., Хронологический перечень напечатанных сочинений А. В. Духновича. Ужгород, 1928; Аристов Ф. Ф., Карпато-русские писатели. Александр Васильевич Духнович. Ужгород, 1929; Бескид Н. А. В. Духнович и его поэзия. Ужгород, 1930.
- 133 Венец стихотворений о. Александра Ив. Павловича с портретом и автобиографией автора. Собрал, под печатью упоряднил и издал: Иван А. Полищук, школьный надзоритель в Ужгороде, 1920; Бареник. Сборничек избранных стихотворений поэта Русской Маковицы о. Александра И. Павловича. Владимирова, 1941; Избранные сочинения Александра И. Павловича, стихи и проза. Ужгород, 1942. (Бібліографія. Видані збірниками віршів О. І. Павловича. В кн.: А. Шлєпель. Олександр Павлович. Життя і творчість. Пряшів, 1962, с. 212); Зубрицкий Л., Александр Павлович. Ужгород, 1925.
- 134 Кралицький А., Князь Лаборець. Ужгород, 1925; Яворський Ю. А., К изучению А. Ф. Кралицкаго. Библиографический справочник. Ужгород, 1930 та розвідка Ф. Тіхого (див. примітку 116).
- 135 Книжечку «Людмила Попрадова» (Пряшев, 1928) підготували до друку М. Бескид. Його перу належить і брошюра Юльїи І. Ставровській-Попрадов (Ужгород, 1929).
- 136 Вергун Л. Н., Евгений Андресевич Фенцик и его место в русской литературе. Ужгород, 1926; Аристов Ф. Ф. - Бескид Н. А., Собрание сочинений Евгения Андресевича Фенцика. Часть I. Хронологический перечень напечатанных сочинений Евгения Андресевича Фенцика. Ужгород, 1932; Часть II. Статьи. Ужгород, 1932.
- 137 Лінгтур П. В., А. А. Митрак. Очерк жизни и деятельности. Избранные произведения. Ужгород, 1937; Избранные сочинения Александра А. Митрака. Стихи и проза. Універ-Ужгород, 1942.
- 138 Попов А. В., Иван Антонович Сильвай и Иван Иванович Раковский. Критико-биографический очерк. Мукачево, 1929; Урілл Метеор (И. А. Сильвай). Автобіографія. Ужгород, 1938; Иван Антонович Сильвай. Собрание сочинений. Книга первая, Ужгород, 1941.

в різних збірниках також появлялися статті про окремих закарпатських письменників (деякі підготовані праці не вийшли), для шкільних потреб виходили хрестоматії та підручники, але робота, яка всебічно оцінювала б життєвий і творчий шлях котрогось із літераторів другої половини XIX століття, не з'явилася. Крім того, зразки творчості окремих авторів, які були надруковані, мали певні недоліки. Вони не представляли кращі твори письменників, значна частина їхнього художнього доробку публікувалася в скороченому вигляді, за власним уподобанням редакторів і, таким чином, правопис творів був різноманітний. Причина полягала в тому, що вибрані зразки не готувалися до друку за першоджерслами, не застосовувалися наукові принципи друкування текстів, які із-за того не відповідали потребам наукового дослідження.

Відомо, що без вивчення рукописної спадщини письменників та всеобщого пізнання їхньої діяльності, немислима комплексна оцінка розвитку літератури. Перед науковцями постало нелегке завдання - потреба присвятити сили поповненню джерельних матеріалів і з точки зору об'єктивної наукової методології проаналізувати літературний процес закарпатських українців від давнини до сучасності.

Після 1945 року проблемами закарпатоукраїнської літератури зацікавилися радянські вчені, котрі почали систематично і цілеспрямовано вивчати історію, мову, літературу та фольклор закарпатоукраїнського населення. До перших дослідників, які в післявоєнні роки звернули «загу на закарпатських українців, належала Ірина Мельникова. В праці «Закарпатская Украина в революции 1848 года» (1949)¹³⁹ оцінила просвітительську функцію літератури, а частково і діяльність О. Духновича. У 1952 році

¹³⁹ Бача Ю., Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. Пряшів, 1961, с. 20.

Н. В. Водовозов опублікував статтю «Закарпатская литература на русском языке»,¹⁴⁰ в якій переоцінив роль російської мови в художній спадщині закарпатських письменників. Він вважав, що весь доробок О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького та інших було написано виключно російською мовою, хоч у творах О. Павловича припускає використання місцевих діалектів. У своїх твердженнях не зважав на те, що більшість представників літературного життя другої половини XIX століття намагалася, хоч би в певний період творчості, або в деяких своїх творах, вживати народно-розмовну мову. На О. Духновича у своїх дослідженнях звернув увагу Іван Борисов і присвятив йому, крім іншого, кандидатську дисертацію і дві статті - «Поборник великого братерства»¹⁴¹ та «А. В. Духнович (К 90-летию со дня смерти писателя)»,¹⁴² надруковані на сторінках чехословацької української періодики. Його дослідження про закарпатського діяча притаманне те, що некритично використав результати попередніх досліджень.

Перша післявоєнна згадка про літературу закарпатських українців у контексті загальноукраїнської літератури появилася в 1954 році, коли вийшло двотомне академічне видання історії української літератури.¹⁴³ У першому томі (доживотніва література) наведені ім'я та оцінена культурна і літературна діяльність О. Духновича, О. Павловича та О. Митрака, у творчості яких звернена увага на реалістичний спосіб зображення важкого життя населення. Інші представники закарпатоукраїнського літератур-

-
- 1. Водовозов Н. В., Закарпатская литература на русском языке. Краткий обзор. - Ученые записки Московского Городского Недемографического Института им. В. П. Потемкина. Том XX. Выпуск 2. 1952 г.
  - 2. Журл. 2, 1954, № 2, с. 187-189.
  - 3. Журл. 3, 1955, № 1, с. 143-170.
  - 4. История украинской литературы в двух томах. Том I. Киев, 1954; Том II. Киев, 1959

ного життя другої половини XIX століття тут не згадуються.

На зламі 50-х і 60-х років вийшли друком роботи історика Івана Коломійця, які до певної міри торкаються і літератури. В монографії «*Очерки по истории Закарпатья*»¹⁴⁴ він оцінив світоглядні позиції та політичну діяльність А. Добрянського, а також і літературну творчість О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака. Автор звернув увагу і на тих представників літературного життя, імена яких у вищезгаданому академічному виданні не згадуються, а саме на А. Кралицького, І. Сильвай та Ю. Ставровського-Нопрадова. У двотомній праці «*Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия*»¹⁴⁵ дослідник навів значну кількість фактографічних і бібліографічних даних, якими можна, після належної перевірки, поповнити картину літературного розвитку. Недолік дослідження І. Коломійця полягає в тому, що про окремих діячів висловлювався не завжди об'єктивно і задовольнявся занадто загальною, дескільки навіть поверховою оцінкою їхньої діяльності. Український вчений зі Львова Федір Науменко вказав на істотні недоліки методологічного характеру у роботах І. Коломійця, його досить вільне поводження з фактами, які передусім торкалися літератури, мови і педагогіки, та на те, що об'єктивність оцінював з позицій вульгарного соціологізму.¹⁴⁶

В 60-х роках дослідження в області карпатистики значно пожвавились. Появилися нові погляди на історичний, політичний, суспільний і культурний розвиток закарпатоукраїнського населення. Нові факти, які вчені відкрили, тор-

¹⁴⁴ Томск, 1959.

¹⁴⁵ Томск, 1961 та 1962.

¹⁴⁶ Науменко Ф., Іван Гаврилович Коломійць - історик українського Закарпатья. В кн.: Животина і українська культура. Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму. Пришів, 1968, с. 96-103.

калися також літературного процесу. Давніші результати досліджень персоціювалися, виникали нові оцінки розвитку письменства.

В 1963 році у Львові була надрукована книга Івана Вишневського «Традиції та сучасність» про проблеми літературного життя, формування і розвиток реалізму в творчості закарпатоукраїнських письменників, починаючи другою половиною XIX століття. Автор роботи критично оцінив стан вивчення літературного процесу закарпатських українців, проаналізував праці найвизначніших дослідників. Зосередився переважно на сучасний період, мислив на минулій. Позитивним є те, що І. Вишневський у загальних рисах оцінив і внесок закордонних україністів Мадяршини, Польщі та Чехословаччини у дослідження закарпатоукраїнської літератури. Що торкається аналізу прозових творів минулого століття, І. Вишневського зацікавили «Пам'ять Шавника» та «Милен и Любница» О. Духновича, «Путевые впечатления на Верховине» О. Митрака і памфлети, сатиричні та гумористичні оповідання І. Сильвай. Оцінюючи творчість останнього, дослідник допустився кількох неточностей, напр. оповідання «Шестак» зарахував до сатиричних творів, хоч йдеться про типову романтичну повість, І. Сильвай оцінив як автора, який «відіграв хоч не велику, але позитивну роль у розвитку прози на Закарпатті». ¹⁴⁷ На нашу думку, І. Сильвай посів друге найвизначніше місце між закарпатоукраїнськими прозаїками минулого століття (перше належить А. Кралицькому) і значною мірою впливав на своє покоління. І. Вишневський ледве звернув увагу на А. Кралицького та Є. Фенцика, хоч обое належали до найпродуктивніших тогочасних прозаїків. Львівський дослідник, однак, правильно підкреслив важливість ґрунтовної наукової оцінки закарпатоукраїнської

¹⁴⁷ Вишневський І., Традиції та сучасність. Львів, 1963, с. 82.

літератури мюнулого і сучасного та необхідність її дослідження в широкому літературному контексті.

З погляду розробки закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX століття на увагу в роботі І. Вишневського заслуговує список, хоч і неповний, псевдонімів і криптонімів закарпатських літераторів, бібліографія основних видань письменників та критичної літератури, покажчик альманахів, збірників, журналів і газет, які друкувалися українською, «уроруською» та російською мовами, хоч, на нашу думку, старіші видання і періодику потрібно було більше визначити (місце і роки видавання). Проблеми, подібні до вищезгаданих, І. Вишневській порушив і у своїй докторській дисертації «Становление и развитие реализма в творчестве закарпатских писателей (вторая половина XIX столетия - XX век)». ¹⁴⁸ Висновки обох робіт щодо наших аналізованих проблем подібні, але твердження, що закарпатоукраїнські письменники другої половини XIX століття у своїх кращих творах лише наближалися до реалістичного відтворення дійсності й зупинилися на далеких підступах до реалістичного мистецтва - в стадії «стихійного» або наївного реалізму,¹⁴⁹ здається нам зачадто суверим.

Аналізу закарпатоукраїнської літератури багато сил жертував Василь Микитась. Чимало років наукової діяльності відвів вивчення другої половини XIX століття. Результати своїх намагань надрукував у кількох книжкових виданнях. В роботі «О. В. Духнович» (Ужгород, 1959), крім іншого, оцінив прозу закарпатського будітеля, а в дослідженні «Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст.» (1965)¹⁵⁰ проаналізував складний розвиток закарпатоукраїнської літератури. Дослідник спростував деякі

¹⁴⁸ Автореферат дисертації на соискання ученої ступені доктора філологіческих наук. Львів, 1963.

¹⁴⁹ Там же, с. 9.

¹⁵⁰ Микитась В. Л., Літературний рух на Закарпатті другої половини XIX ст. Конспект лекцій з курсу історії української літератури XIX ст. Ужгород, 1965.

застарілі погляди і навів нові факти з літературного та суспільно-політичного життя. В окремих розділах оцінив О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького та О. Митрака, а в спільній частині творчість І. Сильвай, Ю. Ставровського-Попрадова та Є. Фенника. Якщо оцінювати роботу В. Микитася, потрібно виходити з її специфіки і спрямування. Метою дослідження було познайомити студентів-україністів з основними тенденціями літературного розвитку. Праця була написана для вузівців, однак, місце в ній знайшла в той час найповніша оцінка творчості А. Кралицького в радянській карпатистичній літературі.

В монографії «Галузка могутнього дерева» (Ужгород, 1971) В. Микитась ще глибше і детальніше, ніж у попередній роботі, оцінив велику кількість фактів, явищ та контактів, які торкалися писемності закарпатських українців. Це всебічна картина літературних наслаг представників культурного життя минулого століття. Автор проаналізував життєвий і творчий шлях письменників і визначив місце закарпатоукраїнської літератури в загальноукраїнському літературному контексті. В роботі вперше у післявоєнний період зустрічаємося з дослідженням літературних родів закарпатоукраїнського письменства. В. Микитась окремі розділи присвятив поезії, прозі та драматургії. Щодо прозової спадщини О. Духновича, А. Кралицького, І. Сильвай та Є. Фенника, це найглибший і найбільш обґрунтований аналіз їхньої творчості, і кожному з них присвячений окремий розділ. Важливим явищем вважаємо теж оцінку творчості А. Кралицького, якого радянські дослідники до того часу недооцінювали.

З робіт, що певною мірою порушують проблеми закарпатоукраїнської літератури, потрібно згадати збірник «Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст.» (Київ, 1965), де О. Духновичу і його творчому доробку присвячена окрема частина та збірник «Торжество істо-

ричної справедливості» (Львів, 1968). В останньому надрукованій розділ «Розвиток культури на західноукраїнських землях в другій половині XIX і на початку ХХ ст.». Його автори М. Вальо та В. Щурат оцінюють літературний процес західноукраїнських областей, але літературу закарпатських українців, у порівнянні з галицькою та буковинською літературою, оцінюють лише побікно.

Закарпатоукраїнські письменники другої половини XIX століття поступово посіли місце в загальноукраїнському літературному контексті. Доказом цього є декілька вагомих робіт, які появилися на протязі останніх двадцяти п'яти років. В першу чергу потрібно згадати восьмитомнє академічне видання історії української літератури, де в загальних рисах і на тлі всієї української письменності згаданий або оцінений поетичний і прозовий доробок О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, А. Кралицького, І. Сильвая, Є. Фенцика та Ю. Ставровського-Попрадова.¹⁵¹ Так само і в першому томі новішого двотомногого видання історії української літератури знайдемо імена вищезгаданих закарпатських авторів (крім Ю. Ставровського-Попрадова) і хоч детальніша увага звернута тільки на О. Духновича та О. Павловича, зустрічаємося зі значною кількістю назв творів останніх письменників.¹⁵²

Відрядним є те, що закарпатським літературним діячам минулого століття починають звертати увагу (хоч дескільки лише мінімальну) автори різних монографій, присвячених теоретичній розробці окремих питань української літератури. Без глибшого аналізу згадано творчість О. Духновича в праці І. О. Денисюка,¹⁵³ набагато більше уваги відведено

¹⁵¹ Історія української літератури у восьми томах. Том третій. Київ, 1968, с. 275-284; Том четвертий, книга друга. Київ, 1969, с. 126-128.

¹⁵² Історія української літератури у двох томах. Том перший. Доживотнєва література. Київ, 1987.

¹⁵³ Денисюк І. О., Розвиток української малої прози XIX - поч. ХХ ст. Київ, 1981.

А. Кралицькому в роботах Р. С. Міщука¹⁵⁴ та Є. К. Нахліка¹⁵⁵. Гадаємо, що проблеми закарпатоукраїнської літератури були порушені також в кандидатській дисертації М. І. Юрійчuka «Розвиток прози на західноукраїнських землях в 30-60-х роках XIX ст.» (Чернівці, 1969), яку ми, однак, не мали змогу бачити. Те, що наукові працівники дедалі частіше звертаються до представників закарпатоукраїнської літератури є доказом, що їхня творчість, як складова частина всього українського літературного процесу, входить у свідомість ширшого кола зацікавлених. Дослідження в цьому напрямі буде потрібно поглиблювати і не заспокоюватися поверховою і ненауковою оцінкою закарпатоукраїнського літературного доробку.

Деякі літературознавці порушували лише часткові проблеми або розглядали тільки окремі явища аналізованої літератури. Результати їхніх досліджень - статті інформативного, пізнавального, але й оціночного характеру та розвідки, що були публіковані в наукових записках ужгородського та львівського університетів. Висновки вчених залежали не лише від рівня розвитку літературної критики, але і від можливості роботи з перводжерелами, бо наприкінці 50-х, а зокрема в 60-х роках наукові зацікавлення зосредоточувалися якраз на використання джерельних матеріалів. Окремі дослідження стали імпульсом і для нашої праці, а в деяких випадках і вихідним матеріалом для розв'язання порушених питань. Йдеється про роботи: «Художественная литература на страницах закарпатской газеты «Свет» М. С. Воскресенского»,¹⁵⁶ «Влияние русской литературы на творчество закарпатских пи-

154 Міщук Р. С., Українська література 50-60-х років XIX ст. Київ, 1978.

155 Нахлік Є. К., Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст. Київ, 1988.

156 Ужгородський державний університет (далі УжДУ). Наукові записи. Том XXXIII. Українська і російська література. Ужгород, 1958, с. 125-148.

сателей XIX века,¹⁵⁷ «Сатирические повести Ивана Сильвая»,¹⁵⁸ «Литературные течения в Закарпатье XIX столетия»¹⁵⁹ та «Художественная проза Е. Фенцика»¹⁶⁰ Петра Лінтура, «Новела письменників Закарп'я XIX століття»¹⁶¹ Василя Попа, дослідження П. Лісового про закарпатоукраїнську журналістику,¹⁶² в рамках якої автор зосередився і на літературний процес, роботи Тетяни Чумак, Юрія Сака, Якова Штернберга та ін. Підхід окремих дослідників до розв'язання літературних проблем був різний. М. С. Воскресенський досліджував взаємозв'язки закарпатоукраїнської і російської літератур, подібно, як і П. Лінтур (виріс на ґрунті чехословацької славістики), який спочатку стояв на помилкових позиціях щодо визначення місця закарпатоукраїнської літератури в ширшому контексті, однак пізніше засвоїв методи об'єктивної наукової оцінки й належав до тих, хто вірно спрямовував дослідження літератури закарпатських українців. В. Микитась, на відміну від обох попередніх дослідників, звертав увагу на зв'язки аналізованої літератури з українською літературою інших областей, а П. Лісовий брав в увагу обидва аспекти. Їхні погляди стали передумовою для всестороннього вивчення контактів літератури закарпатських українців з іншими літературами.

-
- ¹⁵⁷ Наукові записки. Том ХХ. Видавництво Львівського державного університету, 1956, с. 131-146.
- ¹⁵⁸ УжДУ. Доповіді та повідомлення. Серія філологічна, № 2 (окремий відбиток). Ужгород, 1958, с. 30-32.
- ¹⁵⁹ УжДУ. Доповіді та повідомлення. Серія філологічна, № 7. Ужгород, 1961, с. 41-46.
- ¹⁶⁰ УжДУ. Тези доповідей до ХХ наукової конференції. Серія літературознавства. Ужгород, 1966, с. 47-55.
- ¹⁶¹ УжДУ. Тези доповідей конференції молодих вчених, присвяченої 20-річчю університету (жовтень 1965 р.). Ужгород, 1965, с. 28-40.
- ¹⁶² Лісовий П. М. Журналістика Закарпаття 50-70-х років XIX ст. і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією (комплект лекцій). Ужгород, 1969.

На даному етапі останньою книгою, присвяченою виключно закарпатоукраїнській літературі минулого, яка була надрукована в Україні, є книга «На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття» (Ужгород, 1984). Сюди увійшли зразки закарпатоукраїнської творчості від XVI століття. З-поміж представників другої половини XIX століття тут надруковані твори О. Духовича, О. Павловича, А. Кралицького, О. Митрака, І. Сильваса, Ю. Ставровського-Попрадова, Є. Фемініка та Ф. Злоцького. Надзвичайно вагомою вважаємо вступну статтю Олески Мишанича, в якій вжито об'єктивну наукову методологію і оцінено розвиток закарпатоукраїнської літератури в широкому українському та всеслов'янському контексті.

В 50-х роках питаннями дослідження закарпатоукраїнської історії та культури почали займатися і дослідники в Чехословаччині. Сприяла тому Словацька Академія наук та заснування Культурної спілки українських трудящих Чехословаччини. На II установчих зборах, які відбулися 29-30 травня 1954 року, було прийнято резолюцію про необхідність наближення культурної спадщини минулого нашим сучасникам.¹⁶³ Безпосередньо після того почався швидкий розвиток чехословацької карпатистики.

Першим з дослідників післявоєнного періоду, який поширив питання т. зв. будительського руху в широкому масштабі, був Андрій Шлепецький. У співпраці з Іваном Шлепецьким підготував до друку збірник поезій «Александр Павлович. Избранные произведения»¹⁶⁴ (Пряшів,

163 Протокол засідання Установчих загальних зборів КСУТ, які відбулись 29-30 травня 1954 р. Резолюція, пункт 3, с. 3.

164 Це було перше видання в історії закарпатоукраїнської літератури, яке в такій широті представило спадщину письменника і викликало зацікавлення радянських та чехословашських вчених. О. Павлович художньо прозу не писав. Оцінці його діяльності були, крім відомих робіт, присвячені ще «Наукові записки» № 10 (Пряшів, 1982) та книга А. Шлепецького «Александр Павлович» (Пряшів, 1982), яка містить два розділи львівського вченого Федора Науменка.

1955). Через два роки А. Шлепецький опублікував книжечку «Закарпатські будителі та наша сучасність» (Пришів, 1957), в якій у окремих статтях оцінив культурну, політичну та літературну діяльність найвизначніших закарпатських представників другої половини XIX століття - А. Добрянського, О. Духновича, І. Раковського, О. Павловича, А. Кралицького, Ю. Ставровського-Попрадова, О. Митрака, І. Сильвай та Є. Фенцика і поповнив їх зразками творчості декотрих згаданих літераторів. Виходячи з рівня тогочасних дослідень і концепції роботи, можемо констатувати, що праця мала науково-популярний характер.

Наприкінці 60-х років з'явилися три надруковані на ротапринті брошури того ж дослідника,¹⁶⁵ які можна вважати продовженням дослідження будительської тематики. Крім портретів окремих діячів, знайдемо тут і зразки їхнього творчого доробку, але без глибшого літературно-естетичного аналізу. Оцінюючи праці дослідника, слід підкреслити, що внесок А. Шлепецького у пізнання закарпатоукраїнської культури був значимий.

Щоб заповнити прогалину, яка існувала в обізнаності нашої громадськості з кращими традиціями минулого, до друку була здана частина літературної спадщини І. Сильвай, що вийшла під назвою «Избранные произведения» (Братислава, 1957).¹⁶⁶ Вступна розвідка, в якій оцінено й прозові твори письменника, належала Є. Недзельському,

¹⁶⁵ Шлепецький А., Попередники будителів Закарпаття та Пришівщіни. I. ч. Пришів, 1968 (містить додаток про А. Добрянського); Наші будителі (О. Павлович, Ю. Ставровський, А. Кралицький). II. ч. Пришів, 1968; Наші будителі (І. Раковський, І. Сильвай, О. Митрак, Є. Фенцик). III. ч. Пришів, 1968.

¹⁶⁶ Книга була підготовлена до друку за пропозицією закарпатського письменника і публіциста Івана Керні в 1938 році, якому належить і мова обробки текстів. Первою мала появитися з народом 100 ліття народження письменника, однак, у зв'язку з несприятливими політичними обставинами, була надрукована лише автобіографія І. Сильвай і мала частина підготовлених творів (див. примітку 138).

який тут дещо змінив висновки і положення своєї монографії з 1932 року. Тексти в братиславському виданні були написані за нормами сучасного російського правопису, однак невідомо, до якої міри вони відповідають оригіналу. Поповненням загальної картини творчості закарпатського письменника можна вважати ужгородське видання літературно оброблених байок І. Сильваї.¹⁶⁷

Закарпатоукраїнською літературою зацікавилися чехословацькі студенти, які захищали свої кандидатські дисертації в Києві. Одна з них, а саме робота Юрія Бачі «Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття», була надрукована в Пряшеві у 1961 році. Автор в ній проаналізував розвиток культурного та літературного процесу 40-х та 50-х років минулого століття і зосередився на тенденції розвитку художньої літератури вказаного періоду. Центром його зацікавлення стала поезія і драматургія. Проза в той період майже не існувала і він проаналізував лише три прозові твори О. Духновича. Книга Ю. Бачі - це перша спроба пряшівського дослідника оцінити складний період розвитку закарпатоукраїнської літератури. Вона викликала помітну полеміку між науковцями.

Найбільшу увагу, від визволення аж до наших днів, дослідники присвятили творчості найвизначеннішого представника закарпатоукраїнської літератури минулого століття - О. Духновича.¹⁶⁸ Зразки його доробку з'явилися в книзі «Вибране» (Пряшів, 1963), призначений широкому колу читачів. Упорядник Ю. Бача, який є автором вступної статті, в книгу помістив, крім зразків поетичної і драматичної творчості, й оповідання «Жіноча лютість». Так само, як і пере-

167 Народні байки в записах І. Сильваї. В кн.: Сонячний годинник. Творчість молодих. Ужгород, 1976, с. 116-120.

168 Вчені оцінювали різні сторони його багатогранної діяльності. Першою з таких робіт була монографія «О. В. Духнович. Педагог і освітній діяч» Михайла Ричалко (Братислава, 1959).

важна більшість поміщених творів, і воно було перекладено на українську літературну мову.

У 1965 році, з нагоди 100-річчя смерті О. Духновича, в Пришеві відбулася міжнародна наукова конференція. Її учасники освітлювали до того часу маловідомі факти з історії закарпатоукраїнської літератури.¹⁶⁹ До найважливіших завдань, які конференція доручила виконати дослідникам, належало збирання, комплектування та наукове публікування першоджерел закарпатоукраїнської літератури. В 1967 та 1968 роках вийшли друком два перші томи, а в 1989 році третій том планованого чотиритомного наукового випуску творів закарпатського будітеля, під назвою «Олександр Духнович»,¹⁷⁰ який привернув велику увагу науковців. Виняткове видання довело нові можливості у дослідженні закарпатоукраїнської літератури. Вперше у такій широті були оцінені життя і діяльність невтомного діяча. Крім того, вперше була укомплектована його творчість на основі джерельного матеріалу. Розвідка Олеся Рудловчак про видатну постатť нашого минулого - це глибокий аналіз літературно-художньої, педагогічної, просвітительської та суспільної діяльності О. Духновича.¹⁷¹ Вперше була укомплектована вся художня проза літератора, тексти були надруковані з рукописів або першоджерел, без будь-яких втручань дослідників і містили науковий коментар.

На протязі віків писемність закарпатських українців не розвивалася ізольовано, хоч деякі дослідники такою її вважали, але у зв'язку з іншими літературами. Проблеми контактів між словацькою та українською літературами (в то-

¹⁶⁹ Окремі доповіді були надруковані в спеціальному збірнику: Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Пришів, 1965.

¹⁷⁰ Олександр Духнович. Твори в 4-х томах. Том 1. Пришів, 1968; Том 2. Пришів, 1967; Том 3. Пришів, 1989.

¹⁷¹ Рудловчак О., Олександр Духнович. Життя і діяльність. В км.: Олександр Духнович. Твори в 4-х томах. Том 1. Пришів, 1968, с. 15-168.

му числі і закарпатоукраїнською) від найдавніших часів до сучасності детально проаналізував Михайло Мольнар у книзі «*Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів*» (Пряшів, 1965), причому основну увагу спрямував на XIX століття. Навів велику кількість даних, які до того часу не були відомі і за допомогою котрих детальніше і об'єктивніше можна розглянути розвиток літературного процесу в цілому комплексі.

Створити справжнє уявлення про літературне тогочасся можна лише на основі всебічного і об'єктивного аналізу умов суспільно-політичного життя населення, що означає, звернути увагу і на ті роботи, які літератури безпосередньо не торкаються. До таких належить книга Михала Данила-ка «*Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848-1849 років*» (Пряшів, 1972) та ін.

Важливою постаттю літературного процесу закарпатських українців другої половини минулого століття був Ю. Ставровський-Попрадов. У 1975 році в Пряшеві вийшла монографія «*Юлій Іванович Ставровський-Попрадов. Очерк жизни и творчества*», яку написав Степан Добош. Автор звернув увагу на життєвий і творчий шлях письменника та на мовні особливості його творів. Окремий розділ присвятив прозі, яка стояла на задньому плані всієї творчості закарпатського літератора. До прозових творів Ю. Ставровського зарахував етнографічні, філологічні та історичні статті, художні нариси, сатиричні твори і памфлети та підручники. С. Добош був першим, хто в повоєнний період (після М. Бескида - див. прим. 135) навів бібліографію більшості прозових творів письменника. Всупереч аналізу спадщини Ю. Ставровського, його твори залишилися нашим сучасникам і надалі майже невідомі. Цей недолік вдалося усунути тільки у 80-х рр. виданням монографії «*Юлій Іванович Ставровський-Попрадов. Життя, творчість*»

чість, твори» (Пряшів, 1984). У вступній розвідці Олена Рудловчак з об'єктивних наукових позицій всебічно оцінила життєвий і творчий шлях письменника, наблизила культурно-літературні настанови й естетику молодшого покоління будителів, а прозу літератора представила громадськості по-новаторськи, в перекладі на українську літературну мову.

У тому ж 1984 році, в Пряшеві вийшла друком книга Йолани Голенди «Анголій Кралицький. Розвідка і вибрані твори». Це було перше видання в історії закарпато-української літератури, яке наблизило літературну спадщину найвидатнішого прозаїка минулого століття і містило найповнішу бібліографію його творів. Шкода тільки, що дослідниці не вдалось помістити у монографію деякі з кращих зразків художньої творчості літератора - оповідання «Піявица», «Екзекутор» тощо.

Окрему групу у дослідженні літературного доробку нащох предків становлять твори, надруковані в хрестоматіях, призначених для студентів-вузівців, у яких старші тексти друкуються за сучасними нормами української або російської орфографії. Принцип, який розробили чехословацькі україністи, позитивно оцінюють вчені за кордоном.¹⁷² Сьогодні існує тенденція його використання у наближенні літературної спадщини минулого сучасним читачам. Перша з ряду хрестоматій, упорядниками якої були Ю. Бача та О. Рудловчак, вийшла друком у Братиславі в 1964 році під назвою «Хрестоматія нової закарпатської української літератури (Друга половина XIX сторіччя)». В ній представлено вісім закарпатських письменників, причому враховане їхнє суспільне значення, ідейно-естетична вартість окремих творів, тематика, розвиток літературних видів і жанрів, літературних напрямів, мова творчого доробку тощо. Це був ре-

¹⁷² Мишаюч О., Приомітки. В км.: На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. Ужгород, 1984, с. 496.

зультат міжнародної співпраці українських і чехословацьких дослідників.¹⁷³

У 1976 році ректорат Університету ім. П. Й. Шафарика в Кошицях видав першу частину «Хрестоматії закарпатської української літератури XIX століття», яку підготувала до друку Олена Рудловчак. Крім творів XIX століття у посібнику включено зразки художньої творчості кінця XVIII століття. У другій частині хрестоматії з 1985 року,¹⁷⁴ О. Рудловчак всебічно оцінила літературну творчість письменників другої половини XIX століття, представила не лише найбільш вагомі, але і менш видатні постаті літераторів, без яких літературний процес не можна комплексно оцінити.

Зрозуміло, що ми навели лише найважоміші дослідження, які торкаються літературного процесу закарпатських українців другої половини XIX століття. Крім них було написано чимало розвідок, статей, менших і більших робіт, в яких порушувалися часткові літературні проблеми. Згаданими роботами, однак, вивчення культури не вичерпуються. Україністика розвивається в різних державах. І за кордоном виникають роботи, які безпосередньо або опосередковано поповнюють нами досліджувану проблематику. До таких належать мадярські дослідження, передусім робота Йожефа Перені «Із істории закарпатских украинцев (1849-1914)», яка появилася в Будапешті у 1957 році

173 З-поміж українських вчених авторами окремих статей були В. Микитася (розділ про А. Кралицького, І. Даниловича-Коритинського та О. Митрака) та П. Лінтур (про Є. Фенцика та І. Сильва). З чехословацьких україністів: О. Рудловчак (про О. Павловича), С. Добош (про Ю. Ставровського-Попрадова) та Ю. Бача (про О. Духновича). Продовжением міжнародної співпраці, а саме В. Микитася та О. Рудловчак, був збірник «Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. - 1945)». Пряшів, 1965.

174 Рудловчак О., Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Частина друга. Rektorát UPJŠ v Košiciach 1985.

(відомий нам її російський переклад) та, зокрема, монографія Марії Маєр «Політичні та суспільні намагання закарпатських українців (русинів) у 1860-1910 рр.» (1977).¹⁷⁵ З досліджень американського вченого Пола Роберта Магочі (70-і, поч. 80-х років) це надзвичайно ґрунтовна англомовна робота енциклопедичного характеру «Формування національної самосвідомості Закарпаття 1848-1948» (1978, 1979)¹⁷⁶ та книга «Русини-українці Чехословаччини. Історичний огляд» (1983)¹⁷⁷ - перш за все ті частини, які відображають період 1848-1918 років, але й інші роботи дослідника.

В ході друкування цієї публікації вдалось роздобути ще монографії Й. Гануля (Joseph P. Hanulya. Rusin Literature. Cleveland 1941) та Миколи Вайди про О. Духновича («Великий пробудитель Закарпаття». Філадельфія, 1953), розвідки Йосифа Вапіці «Vývoj písemnictví na Podkarpatské Rusi». (Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Ološovci 1923) та Э. Пеленського «Письменство» (зд. Карпатська Україна, Львів, 1939), як також дисертацію Ю. Дранічак (Julianna Dranichak. Aleksandr Dukhnovich and the Carpatho-Russian National Cultural Movement (Binghamton 1979). На жаль, з технічних причин Їхмо оцінку вже не можна було надрукувати.

-
- ¹⁷⁵ Mayer M., Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910. Budapest 1977.
- ¹⁷⁶ Magocsi P. R., The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948. Printed in the United States of America. Second printing 1979.
- ¹⁷⁷ Magocsi P. R., The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. An Historical Survey. Vienna 1983.

ПРОЗА ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

На еволюцію закарпatoукраїнського культурного життя другої половини XIX століття великий вплив мав процес національного відродження, яке внаслідок несприятливих історичno-суспільних умов у окремих слов'янських народів і серед українців включно, проходило нерівномірно і в неодинаковий час. Було це складніс явище, в якому проявлялося багато протилежніх тенденцій, котрі охоплювали сукупність різноманітних культурних та суспільно-політичних імпульсів і передумов до вирішення культурно-національних проблем в окремих областях українського поселення. Вони зумовили його відмінну специфікацію серед наддніпрянських, галицьких, буковинських і закарпатських українців. Питання самобутності українського народу та його культури довго не сприймалося однозначно (українці не мали власної держави - частина населення належала до царської Росії, а частина до габсбурзької монархії). Зокрема закарпатські українці не мали і найменших передумов, щоб допомогти розв'язанню цих проблем.

Перша програма національного відродження поза межами Східної України була опрацьована в Галичині «Руською трийцю» - Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем та Яковом Головацьким, які виданням альманаху «Русалка Дністровая» (1837) поклали початок нової національної літератури на Західній Україні. Авторів альманаху, який був написаний у дусі слов'янофільства, натхнув європейський ліберальний напрям, що спирається на польський та ширший слов'янський рух, а зокрема «Дочука Слави» ідеолога всеслов'янської взаємності - Яна Коллара.

Платформа, вироблена галицькою групою в 30-х і 40-х роках минулого століття, непохитно стояла на народній основі. Мовний конфлікт було вирішено на користь української розмовної мови. Щодо культурно-політичної орієнтації галицької інтелігенції, то між її свідомою частиною почало проявлятися критичне ставлення до російського абсолютизму та кріпацтва і виникли передумови для поступового поширення політичної програми австрославізму. В таких умовах галицькі українці зустріли революційні 1848-1849 роки. Після революції, коли занепав національний оптимізм, почали між ними поширюватися проросійські симпатії, які у більшості з них переросли аж у російську орієнтацію.

Цю концепцію підтримував і передовий діяч закарпатських українців Олександр Духнович (1803-1865), який з діяльністю галицьких будителів був добре обізнаний і виявляв до них великі симпатії. Сильна загроза денационалізації змушувала не лише його, але й інших керівників закарпатоукраїнського національного відродження спиратися на велику та розвинену культуру, підтримувану політичною силою. Тому, що з-поміж усіх слов'янських народів того періоду тільки росіяни мали свою самостійну державу, в якій національна культура розвивалася і не була пригноблювана, як у інших слов'ян, не диво, що пансловістичні тенденції були закарпатським українцям дуже близькі і це їх спрямовувало на царську Росію. Сприяла тому і присутність російських військ на українській етнічній території Угорщини в часі придушення мадярської революції (1848-1849), яка залишила тривалі наслідки в мовно-культурній орієнтації населення.

На національне відродження закарпатських українців негативно вплинуло і декілька інших факторів. В першу чергу те, що до 1848 року на закарпатоукраїнській території не виникли умови для організованого культурно-націо-

нального руху. Важливу роль відіграли й соціально-економічні умови населення, а зокрема його основної маси - матеріально розореного селянства. В рамках багатонаціональної габсбурзької монархії русини Угорщини не мали ніяких атрибутів власного самоуправління, тобто адміністративних та політичних органів державної влади, на які можна було б опертися. Все це було в руках мадярських властей, які існування закарпатоукраїнської та словацької національностей не визнавали. Зачинателями національного відродження були переважно представники духовенства, яким в несприятливих умовах культурно-політичного гніту довелося класти основи організованої національної культури. У своїй діяльності вони виходили з єдності слов'янських народів. На шляху їхнього зусилля великою перешкодою було невирішеннє питання національної самосвідомості. Крім того, ще й протягом цілої другої половини XIX століття між представниками закарпатоукраїнського письменства проживала Ломоносова теорія трьох стилів та думка прийняти російську мову за літературну мову закарпатських українців. Негативним було і те, що широкі маси народу не вважалися носіями вищої національної культури та літератури. Мала кількість населення (щось понад пів мільйона) та ступінь його самосвідомості і культурної активності не створювали достатньо широку базу для важливої національної діяльності.

В період національного відродження повсюди важливу роль відігравала художня література. Серед закарпатоукраїнського населення її створювала невелика група письменників-будітсів - О. Духнович, О. Павлович, О. Митрак, А. Кралицький, І. Сильвай, Є. Фенцик та Ю. Ставровський-Попрадов. Вони хотіли зберегти релігію та національність свого народу й орієнтувалися на Росію. Деякі питання порушували на основі даних можливостей в рамках полеміки, і їхня діяльність залишилася в стадії боротьби за

існування. В доробку будителів помітна ідея слов'янської єдності Я. Коллара, яка більшою або меншою мірою проходила їхньою творчістю. Крім поглядів цього відомого вченого, своїми слов'янофільськими та великороджавними ідеями був їм близький ще й О. С. Хомяков. Уся багатогранна діяльність представників письменства була спрямована проти денационалізації закарпатоукраїнського населення в Австро-Угорщині. Однак їхні намагання ускладнювалися тим, що малочисленна закарпатоукраїнська інтелігенція не була об'єднаною з точки зору національного усвідомлення. Щоб проіснувати, вона часто шукала захисту між заступниками панівних класів інших національностей і не відчувала потреби створювати вищу вітчизняну культуру та необхідність боротися за права свого народу. З-поміж інтелігенції тільки представники прогресивного і свідомого духовенства та вчителі більшою чи меншою мірою голосилися до свого. Виходячи з такої суспільно-політичної ситуації, будителі своєю ідейною, просвітительською, літературною та іншою діяльністю цілеспрямовано брали участь у підтримці та формуванні національної свідомості українців Угорщини.

З точки зору концепцій, між окремими закарпатоукраїнськими письменниками не існувало різноманітності літературних зацікавлень. Усі вони писали твори національно-будителського спрямування, однак в їхній творчості певну роль відіграли індивідуальні особливості філософської та політичної зрілості окремих авторів. Вони своєрідно реагували на загальну політичну ситуацію, на завершення суспільних та конституційних змін у монархії, на дуалізм. Всі ці перетворення стали імпульсом до заснування «Спілки св. Василія Великого», ужгородської періодичної преси (в 60-х роках), але вони спричинилися і до посилення асиміляційних впливів посередництвом декотрих грекокатолицьких священиків. В літературній творчості

будителів негативно відбилася їхня реально існуюча ізольованість, оскільки вони працювали в різних містечках, чи скоріше селах, на периферії, далеко від центрів суспільно-політичного та культурного життя. З усіх тогочасних діячів зокрема О. Духнович виділяється своєю істотною і багатогранною діяльністю і став провісником країні долі рідного народу.

На початку другої половини XIX століття закарпатоукраїнські автори виступали на сторінках періодики, яка появлялася в різних частинах габсбурзької монархії. Доступними для них стали згадувані у першому розділі газети та журнали «Зоря галицька» (1848-1857), «Вѣстник для русинов Австрійской державы» (1850-1866), «Церковная газета» (1856-1858), «Церковный вѣстник» (1858), «Слово» (1861-1887), «Золотая грамота» (1864-1867) та журнал «Галичани» (1862-1863). Це були друковані органи (деякі з них підтримувані урядовими колами), однак їхнє спрямування залежало від суджень та переконань самих редакторів і персважали в них слов'янофільські та русофільські погляди. Щоб покращати та поширити можливості друкування місцевих українських діячів, іхні представники намагалися створити спільний друкований орган словаків та закарпатських українців. О. Духнович та Андрей Радлінський безуспішно пробували заснувати словацько-руську церковно-літературну газету. Пізніше не вдалась ані друга спроба. А. Добрянський у співпраці з Яном Францішком та іншими словацькими патріотами добилися виходу у світ політичного органу «Р e š t b u d i n s k e v e d o m o s t i» (почав виходити 1861 р.), який мав бути двомовним і служити спільним інтересам «північних слов'ян Угорщини», тобто словакам і закарпатським українцям. Надії, вкладені у планований проект, з боку українців, на жаль, не здійснилися.

З ужгородської преси, яка з'явилася пізніше, тільки наприкінці 60-х років минулого століття, вже деякі видання були згадані. Закарпатоукраїнські автори мали змогу друкуватися у фаховій газеті «Учитель» (1867)¹⁷⁸ та в періодиці політематичного або культурно-літературного спрямування, до якої належали «Світ» (1867-1871), «Сова» (1871), «Новий світ» (1871-1872), «Карпат» (1873-1886), «Листок» (1885-1903), «Додаток до Листка» (1891-1903, призначений сільському населенню) та «Наука» (1897-1922). Видавцями преси були або приватні особи з власної ініціативи, або «Спілка св. Василія Великого». Крім того, міністерство сільського господарства в Будапешті друкувало для потреб закарпатських українців газету «Неділя» (1898-1919), що був руський варіант офіційного урядового органу, який виходив також словацькою, мадярською, німецькою, румунською та сербською мовами.

Періодика, яка видавалася для потреб закарпатських українців не була, крім «Неділі», фінансово забезпечена й тому позиція редакторів була нелегкою. Якщо вони відкрито підтримували право закарпатських українців на існування і виступали проти денационалізації, змушені були залишити роботу і закрити газету, а якщо відстоювали промадярські позиції святостефанської ідеології, їх не підтримувала національно свідома частина народу. На закарпатоукраїнській території водночас майже не існували хоч би два друковані органи, отже не виникли сприятливі умови для спеціалізації газет. Недостатньо можливість друкуван-

¹⁷⁸ Іншою фаховою газетою, призначеною для потреб закарпатських українців, була «Газета для народових учителей» (1868-1873), «офіційний орган Королівського міністерства народної освіти Угорщини», яка виходила в Будапешт. Був це український варіант мадярської газети «Néptanítók Lapja», в якому публікувалися різні шкільні позікомплектовані та переклади з мадярського видання. Оригінальні художні твори в ній не друкувалися.

ня своїх творів автори частково компенсували тим, що виступали на сторінках місяцесловів (календарів) та в галицькому «Слові». У зв'язку з посиленням національного гніту в Угорщині, 13 грудня 1884 року уряд видав закон, який жителям «Угорської корони» забороняв передплачувати деякі видання.¹⁷⁹ До заборонених газет належало і промосковськи орієнтоване «Слово». Таким чином на досить довгий час перервалися взаємні зв'язки між галицькими та закарпатськими українцями. Ті письменники, котрі все-таки відважилися свої твори надсилати в галицькі видання, із-за конспіративних міркувань, змушені були підписуватися різними псевдонімами та криптонімами. Надзвичайно несприятливі умови розвитку культурного життя були причиною того, що протягом другої половини минулого століття в українській етнічній області Угорщини вийшли друком лише чотири самостійні книжкові видання художніх творів (хрестоматія Є. Сабова яже була згадана, про інші буде мова далі), з яких три були присвячені творчості місцевих авторів. До цієї кількості не зарахована історична, релігійна та педагогічна література, альманахи, календарі, ні підручники, ні фольклорний збірник «Руський словей» (Унгвар, 1890).

Представники закарпатоукраїнської інтелігенції вчилися, як правило, в різних шкільних установах Угорщини, зокрема в Будапешті, Егері, Сатмарі¹⁸⁰ та інде, але завжди намагалися студіювати там, де існували певні можливості контактів з репрезентантами інших слов'янських народів. Словацька молодь вчилася переважно в Німеччині, і цей факт формував відмінне ставлення представників обох національностей до мадярської та німецької культури, літератури і політики. З-поміж закарпатських діячів оцінюваного періоду тільки А. Добрянський, П. Янович та Є. Фенцик

179 Карпат, 12, 30. (18.) 12. 1884, № 44, с. 4.

180 Нью Сату-Маре в Румунії.

деякий час вчилися у Відні. Неабияке значення в тому мала, очевидно, різниця віростовідань (між словаками було багато протестантів), як і те, що завдяки доброму володінню мадярською мовою, закарпатські українці посередництвом інформацій з центральної і регіональної преси мали можливість безпосереднього сприймання мадярської культури. Все це закономірно впливало на творчість письменників, які, на підставі сказаного, не визнавали перекладів з мадярської художньої літератури. Хоч такий переклад спорадично і появлявся, він належав до літератури легкого жанру і був призначений ширшому колу читачів. Підбір творів був принаїдний, увага перекладачів зосереджувалася передусім на історичні твори письменників-романтиків, як Мор Йокаї та Карой Ваднай. Більш систематичну увагу перекладам приділяв тільки А. Кралицький.

Закарпатська преса друкувала значну кількість російських матеріалів. Це було зумовлене не лише слабо розвиненим літературним життям, але і тим, що між обома культурами не існував мовний бар'єр, і російська культура вважалася братньою культурою. Очевидно, в цьому напрямі певне значення мали неабиякі наукові успіхи та високі посади тих закарпатських українців, які в кінці XVIII і в першій половині XIX століття виїхали в Росію (І. Орлай, М. Балудянський, А. Дудрович, П. Лодій, В. Кукольник, М. та І. Білевичі, О. Павлович, І. Венслін-Гута та інші). Російські діячі, які в свою чергу проживали в австрійській монархії, також різними способами сприяли поширенню слов'янофільських ідей серед закарпатських українців. До найактивніших належали М. Ф. Раевський - російський дипломат у Відні та літератор і дослідник Г. А. Дс-Воллан. На свідомість читачів впливали і статті, запозиченні з московської, петербурзької, одеської та іншої російської періодики, хоч деякі з них мали тільки регіональне значення. Це все підтримувало намагання тої біль-

шості закарпатоукраїнських патріотів, які прагнули, щоб російська мова стала літературною мовою українців в Угорщині. Про близьке ставлення до російської культури свідчить і те, що у 1868 році в Ужгороді з'явилася перша книга художніх текстів «Краткій сборник избранных сочинений в прозѣ и стихах для упражненія в русском языке» (Составил и издал Кирил Ант. Сабов), в котрій були надруковані зразки творчості М.Карамзіна, В. Жуковського, В. Кюхельбекера, О. Кольцова, О. Бестужева, В. Даля, І. Крилова, М. Гоголя та ін. Крім того, в збірнику було надруковане і російське оповідання «Сон» української письменниці Марка Вовчка. Поміщені зразки, однак, не належали до найбільш прогресивних та революційних творів російської літератури. Значну роль у цім відігравала доступність матеріалів і те, що упорядник вибрав твори, які представляли світоглядні позиції, близькі закарпатським будителям і вони, крім пізнавального значення, відіграли й політичну та культуру роль. Близькість поглядів була одною зі суттєвих причин того, що наприкінці минулого століття в закарпатоукраїнській періодиці поширилася філософія «толстовства», тобто проповідування непротивленства злу насильством («Листок» Є. Фенцика). З другого боку стала помітною орієнтація до опрацювання фольклорних матеріалів («Листок», «Додаток до Листка», місяцеслови).

Наведені стосунки не були єдиними контактами закарпатоукраїнської літератури з письменством інших національностей. У зв'язку з тогочасним спрямуванням літератури (маємо на увазі II дидактично-виховну концепцію), відчутним став вплив німецько-швейцарських дидактичних оповідань Генріха Цшокке та Еремія Готтельфа на творчість, наприклад, А. Кралицького.

Оцінюючи літературу минулого століття потрібно звернути увагу на те, що тодішнє літературно-теоретичне

розуміння терміну «художня проза» не відповідає його сучасному розумінню, бо до прози зараховувалася і публістика різного змісту. В епоху просвітительства зросло значення художньої прози, що в інших слов'янських літературех відобразилося значно скоріше, ніж в літературі закарпатських українців. По суті закарпatoукраїнська проза почала розвиватися в період великих суспільних перетворень після революції 1848-1849 років. Її форма та зміст були реакцією на давніші, загально вживані літературні методи. Першим визначним прозаїком, ім'я якого поєднане не тільки з розвитком прози, але і з виникненням нової закарпatoукраїнської літератури, був Олександр Духнович. Між русинами в Угорщині він відіграв ту саму роль у її встановленні, як Іван Котляревський в Східній Україні (1798), Маркіян Шашкевич у Галичині (1837) та Юрій Федькович на Буковині (1861).

Після О. Духновича в закарпatoукраїнську літературу поступово вступила група молодих письменників. Їхня творча діяльність кульмінувала передусім у другій половині XIX століття, хоч в окремих випадках продовжувалася і на початку нового століття. В той період розвивалися всі роди літератури - поезія, драматургія і проза. Більшість авторів належала до греко-католицького духовенства, що і відбилося в ідейній орієнтації Іхнього доробку. Вони писали твори дидактичного спрямування, які з тематичного боку та з точки зору порушеної проблематики були зрозумілі ширшим колам читачів. Беручи в увагу цей аспект, бачимо, що тогочасна література стала якіснішою в порівнянні з літературою попередніх періодів. Роль прози також почала зростати. На початку другої половини XIX століття вона ще стояла на задньому плані, однак наприкінці 60-х років помітно просувається вперед і то не тільки своєю кількістю, але передусім якістю написаних творів. Письменники в силу своїх здібностей і можливостей реагують на зміни піс-

ляреволюційного періоду. Зародження нової якості було зумовлене зростаючою культурною основою, суспільно-економічним станом, соціальними протиріччями епохи, формуванням нових суспільних відносин та нової ідеології. Обмежити не можна ані вплив літератур навколоїших народів. Все це, разом з оригінальним зображенням навколоїшньої дійсності зумовило, що місцеві автори наділили закарпатоукраїнську літературу певною своєрідністю і національною специфікою. Вона формувалася на окраїні території заселеної українцями і не досягала рівня більш розвинених літератур, однак все-таки міцніла, піднімалася на вищий щабель, і тому важливо визначити ймпульси, тенденції та напрями ІІ зростання.

Про складність розвитку закарпатоукраїнської прози другої половини XIX століття свідчить і те, що у літературному процесі на протязі приблизно тридцяти років чергувалися класицизм, сентименталізм, романтизм, і навіть реалізм. В порівнянні з іншими літературами, вони з'являлися із запізнинням і за короткий час не могли належно сформуватися, у повній мірі і чистій формі розвинутися. Це був скоріше розвиток естетичних тенденцій та авторських стилів, анж розвиток цілісних, хоч і внутрішньо диференційованих літературних напрямів, які перепліталися не лише в рамках цілого літературного процесу, але і в рамках творчості одного письменника, чи навіть і одного твору.

У закарпатоукраїнській літературі минулого століття найвиразніше розвинувся романтизм. Як літературний напрям, він сформувався з кількох сентиментально-романтических оповідань, але багато в чому відрізнявся від літературного романтизму суміжних народів. Пізніше і в ньому проявилися реалістичні тенденції. Закарпатські будителі спрямували свою увагу на збереження національної свідомості та на перевиховання населення і підкреслювали дидактично-освітнє завдання літератури. В творах письменників домінувала ідея слов'янської політичної та культурної

співдружності й об'єднання зі східними братами. Обмеженість їхніх світоглядних позицій була причиною, що не зуміли об'єктивно оцінити великородзинну шовіністичну політику російського царизму щодо інших національностей.

Жанрова диференціація закарпатоукраїнської прози тогодя не була велика. Основа лежала в діапазоні оповідання - повість, при чому персважало оповідання. Самі автори свою прозову творчість називали - «рассказ» або «повесть». Роман, як жанр, в даний період очевидно не існував, у всякому разі не був віднайдений.

Тема оповідань була різноманітна і, як правило, ідсіно «спрямована». Велике значення мало використання фольклорних матеріалів (у другій половині XIX століття майже всі письменники присвячувалися збиранию та записуванню народної словесності), що істотно збагатило тогодяну ру хому конструкцію оповідання. В епічному сюжеті усе частіше, крім ліричного героя та романтичного пейзажу, появляється також реалістичний мотив (соціальна оцінка дійсності, тогодяни виборчі маєтні, повернення до історії в період повстання куруців тощо). Незважаючи на художнє завдання твору, проза була повністю в залежності від поширювання національної думки і пропагувала індивідуальні погляди письменників на життя.

У своєму складному і несприятливому розвитку літературний процес закарпатських українців другої половини XIX століття був надзвичайно суперечливий. Всупереч запізненню літературних течій, нечіткості проявів і співіснуванню різних стилів, представники літератури відіграли позитивну роль у формуванні національної свідомості населення. Вони підтримували пригноблених і захищали права русинів Угорщини на суспільне та культурне існування. Завдяки їхній діяльності поступово створювалася сильна традиція малої прози, розвиток якої кульмінував у літературній творчості закарпатоукраїнських письменників наступних поколінь.

**Олександр
ДУХНОВИЧ¹⁸¹
(1803-1865)**

Відомий письменник, публіцист, культурний діяч, автор підручників, О. Духнович, належить до визначних постатьей національного відродження закарпатських українців. Його багатогранна та невтомна культурно-освітня діяльність стала імпульсом небувалого розмаху закарпатоукраїнського літературного руху. Завдяки його намаганням друком виходили альманахи, календарі та різні публікації. У своїй ранній поетичній творчості, до якої належать вірші написані мадярською та латинською мовами, він виходив з мадярського класицизму та сентименталізму і застосовував античну прозодичну систему. Перші, давньоруською мовою написані посій, створив наприкінці 20-х та в 30-х роках минулого століття. В доробку того часу помітна спорідненість з

181 Народився 24 квітня 1803 р. в Тополі Гуменського округу в сім'ї священика. Вчився в Ужгороді та Кошице. Після закінчення боєсловських студій був призначений службовцем спархіальної канцелярії в Пряшеві на посаду архіваріуса. Деякий час був домашнім учителем в сім'ї віцежупана Ужгородського комітату Степана Петровая, отісля зайняв посаду адміністратора в Комлоши (нині Хмельова), а пізніше священика в Біловежі. У 1838 р. став но-таріусом консисторії Мукачівської спархії в Ужгороді і в 1844 р. повернувся назавжди у Пряшів, де, як канонік спархії, розгорнув велику літературну, видавчу та освітню діяльність. Помер 30 березня 1865 р. в Пряшеві.

мадярськими літературними традиціями та творами російського класицизму. Вплив останнього на ранній період творчості поета ще недостатньо досліджений.¹⁸² Перебуваючи під сильним впливом тогочасних прогресивних ідеалів, О. Духнович писав громадську лірику, але в порівнянні з творчістю інших слов'янських представників національного відродження, романтизм у його творчості мевиразний.

На грани 40-х і 50-х років у творах О. Духновича простежується сильний вплив російського класицизму та сентименталізму, передусім М. Ломоносова, Г. Державіна, Д. Фонвізіна, М. Карамзіна, П. Львова та інших, а це всупереч тому, що їхні прийоми творчості в тогочасному літературному русі були вже застарілими. У дореволюційних творах Духновичів естетичний ідеал поезії повністю ототожнився з образом простого трударя, який є носієм кращих властивостей людини. В доробку письменника помітна й орієнтація до відображення історично-етнографічної тематики. Він твердо стояв на просвітительських позиціях і всіма силами пропагував освіту народу. В комедії «Добродігель превышаст богатство» (1850) наблизив власне уявлення про переродження села. Твір є дидактично-моралізаторського характеру і зображає цікаві реалістичні елементи автентичного сільського середовища першої половини XIX століття. Аналогічною до комедії є віршована п'єса «*Šenk palenčení*» (1844) словацького письменника Яна Андрашика, приятеля Духновича, яка була написана по частини шариським, а по частині українськими діалектами Східної Словаччини.

Кількість прозових творів О. Духновича, в порівнянні з його іншою літературною творчістю, невелика. Незначна частина І написана мадярською та латинською мовами,

¹⁸² Рудловчак, О., Олександр Духнович. Життя і діяльність. В км.: О. В. Духнович. Твори в 4-х томах. Том I. Пржівів, 1968, с. 37.

однак усі вагоміші твори - руською. У 1851 році вийшло друком оповідання «МИЛЕН И ЛЮБИЦА, идилическая повесть от древних русинов времен». ¹⁸³ Герої оповідання - 20-річний Мілен і 16-річна Любиця - це прості люди, представники здорового сільського покоління. Композиція твору дуже проста. Експозицію становить короткий опис історії закарпатських українців, котрий, однак, безпосередньо не пов'язаний з фабулою оповідання. Взаємозв'язок молодих людей змальований ідилічно - вони покохали одне одного з першого погляду. Кожне, навіть дуже коротке прощання переживають надто чутливо. В дусі сентименталізму їхні любовні почуття постають ідеалізованими, а кохання мислиться як найбільше благо, найвища абстрактна вартість.

Пейзажі та спільні події у творі відображені в дусі романтизму, появляються елементи інсаласне прямої мови і декламаційні монологи героїв. Переживання молодих людей переносяться безпосередньо в спільній рух і відбивають процеси їхньої психіки. Почуття окремих персонажів змальовані просто, без підтексту. Все підпорядковане тому, щоб засвідчити протиставлення двох культур - сільської і міської, причому автор вбачає вищі цінності у першій з них. Супроти ідеальному і чесному життю на селі, життя в місті показане як безчесне, користолюбиве і неморальне, а його середовище - фальшиве та повне заздрості.

Головні персонажі - це прототипи ідеальних трударів. Мілен - простий, стилізований у дусі сентименталізму, його образ позбавлений серпанку таємничості. Це статичний, без суперечностей характер - чесний, сумлінний, поміркований і покірний долі. В образі Любиці теж проявляються сентименталістські тенденції. Вона надзвичайно гарна, трудо-

¹⁸³ Вперше опубліковане в альманасі «Подравленис русинов на год 1851 от литературного заведенія Пришевского» (В Ільинець).

любна, скромна і богообоязлива. Поведінка Мілена межує з фаталізмом. Він не є активний, не бореться за свою любов і всі свої вчинки підпорядковує ідеї примирення з власною долею. У цьому напрямі Любиця трохи активніша. І останні персонажі в оповіданні статичні, позбавлені розвитку, чітко поділяються на позитивних і негативних. Чесність, скромність, відданість і працелюбність - це ознаки, властиві більшості дійових осіб. Щоб краще відтворити свої моральні настанови, О. Духнович вставив у сюжет постать чужинця. Єдиний негативний образ в оповіданні - Лукан, якого проти добра та любові не може нічого вдіяти.

Оповідання «Мілен и Любица» відбиває світоглядні позиції автора. Християнська любов і доброзичливість є знаряддям перемоги добра та справедливості над злом. Даниною просвітительській філософії можна вважати використання залишків класицизму в іменах персонажів - Радан, Богдан, Власта, Лукан та ін. Okремі герої ілюструють відриваючу ідею слов'янської співдружності в її первісному значенні. Автор, подаючи ідеальні образи Мілена та Любиці в дусі фольклорних традицій, удався до використання постійних фольклорних порівнянь: «... си чорненьки оченьки, бѣло-румяное личко, узонъкій красноватый як дозрѣла ягодка ротик, бѣленькая холмистая грудь, и сныгу подобныи плечи, по которых вороно-чорных волосов звязочки разсыпались...» В оповіданні О. Духнович застосував описи національних костюмів, народних свят і молодіжних гулянь тощо. Твір, який автор назвав «ідильською повістю», як це властиво фольклорній епіці, завершується весіллям. Тенденційна згадка про історію закарпатських українців в експозиції оповідання становить один із елементів романтизму.

Дослідники, які включали закарпатоукраїнську літературу у ширший європейський контекст, спостерегли схожість зговідання «Мілен и Любица» з творами російського

письменника М. Карамзіна «Листьма русского путешевственника» та «Бедная Лиза». ¹⁸⁴ О. Духнович відсторював естетику сентименталізму в прозі письменників і, як підкреслює О. Рудловчак, він подібно, як і О. О. Марлінський висловився, що «Чисто витонченого твору не повинні торкатися брудні картини». ¹⁸⁵ О. Мишанич наголосив, що «Милен и Любица» - це перший зразок сентименталізму в закарпатоукраїнській літературі, ¹⁸⁶ і це оповідання не лише належить до перших прозових творів в письменстві закарпатських українців, написаних в сентименталістському дусі, але і до перших художніх проз згаданої літератури. У творі знайшли місце всі елементи, типові для молодої національної літератури, яка сама зароджується.

Основоположником художньої прози в новій українській літературі був Григорій Квітка-Основ'яненко. Його повість «Маруся» (1834) відігравала у формуванні нової української літератури подібну роль, як оповідання «Милен и Любица» в рамках закарпатоукраїнського процесу майже на 20 років пізніше. Для порівняння геройнь обох проз існує реальна можливість, як це зробив В. Микитась. ¹⁸⁷ Детальний аналіз не лише з художнього, але і з мовного боку рішуче свідчить на користь твору Г. Квітки, який у творчості поважного змісту зумів вирішити проблему літературної мови. Закарпатським авторам це вдалось тільки у ХХ столітті. Всупереч тому, оповідання «Милен и Любица» з виразними сентиментальними, а почасти й романтичними тенденціями, є кроком вперед у розвитку закарпатоукраїнської літератури.

¹⁸⁴ Люттур П., Влияние русской литературы на творчество закарпатских писателей XIX века. В кн.: Наукові записки. Том XX. Видавництво львівського університету, 1956, с. 135.

¹⁸⁵ Див. примітку 182, с. 157.

¹⁸⁶ Мишанич О., Література Закарпаття дорадянського періоду. В кн.: На Верховині. Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. Ужгород, 1984, с. 15.

¹⁸⁷ Микитась В., Галужка могутнього дерева. Ужгород, 1971, с. 129.

Дальша проза О. Духновича «ПАМЯТЬ ЩАВНИКА» була опублікована у 1851 році.¹⁸⁸ Фабула твору знову проста. Автор і розповідач в одній особі, втомлений гамірним міським життям, відкладає остерів'я усії свої політичні та буденні турботи і виїжджає відпочити у село, відоме своєю мінеральною водою, щоб там полюбуватися місцевою природою. О. Духнович формує прямої епічної розповіді захоплено величає її недоторканість і красу. На лоні природи заспокоюється і набуває нових сил до подальшої праці. Несподівано опиняється на цвинтарі і роздумує над бистроплинністю життя та над тим, хто там власне похоронений. Приходить до висновку, що це йому подібна людина, про яку, однак, нічого не знає. Т. Чумак назвала нарис «Память Щавника» «сентиментальним путівництвом» і проводить паралель між філософією О. Духновича та поглядами В. Жуковського в творі «Сельське кладбище».¹⁸⁹ Імовірно, що російський письменник виходив з англійського сентименталізму Томаса Грея та його «Елегії, написаній на сільському кладовищі». В. Микитась нарис О. Духновича оцінив як «лірико-психологічний стюд», який є своєрідною формою боротьби проти існуючого ладу і бажанням автора піти ближче до народу.¹⁹⁰ В творі, крім засобів поетики сентименталізму, знайдено виразний романтичний слемснгт, атмосферу псурсування на цвинтарі. Ця проза, очевидно, належала до літератури, призначеної для дозвілля. Щоб привернути увагу читача, на фоні ідеального зображення почуттів людини, викликаних красою незайманої природи і таємничими явищами, оповідач, перебуваючи

188 Появилася в альманасі «Поздравлені русинов на год 1851».

189 Чумак Т., Своєобразие литературного процесса в Закарпатье в середище XIX в. и принципы его изучения. В кн.: Некоторые теоретические проблемы русской литературы. Научно-тематический сборник. Ужгород, 1969, с. 145.

190 Микитась В., Галузка могутъю дурсва (далі лише Галузка ..). Ужгород, 1971, с. 126 127.

у незбагненному світі, намагається передати небудені переживання.

В альманасі «Поздравлені русинов на год 1852» було опубліковане оповідання О. Духновича «ЖЕНСКАЯ СВИРЬЮСТЬ».¹⁹¹ Автор в нім засобами антропоморфізму гумористично описав процес домашнього виробництва полотна. Сироти, брат (Лен) і сестра (Конопля), від самого початку свого існування віддані на поталу жінкам, які Іх виривають із землі, в'яжуть у спони, мочать у воді тощо, тобто «мучать» усякими способами, поки з них не виготовлять дуже потрібні тканини. Цілий процес відтворений як «помста» і «знищання» жінок над «потерпілами» рослинами. Ю. Бача звернув увагу на фольклорну основу твору.¹⁹² Відображення дійсності передано в ньому розважальним способом і в той же час проза має повчально-пізнавальне значення щодо вирощування сільськогосподарських культур.

У 1848 році О. Духнович написав етнографічний нарис «О НАРОДАХ КРАЙНЯНСКИХ ИЛИ КАРПАТО-РОССАХ УГОРСКИХ, ПОД БЕСЬКИДОМ В ЗЕМП-ЛИНСКОЙ, УНГСКОЙ, И ШАРБСКОЙ СТОЛИЦІ ЖИВУЩИХ», повний текст якого піввівся друком лише в 1979 році.¹⁹³ В. Микитась оцінив передані в нім соціальні моменти життя закарпатоукраїнського населення.¹⁹⁴ У творі відображена чудова природа, наведені конкретні історичні та природознавчі дані. О. Духнович добре знав несприятливі умови життя населення, розумів його, і на основі власних спостережень узагальнив його типові особ-

191 Твір в моякій обробці Юрія Бачі було надруковано під назвою «Жіноча лютість» в кн.: Олександр Духнович. Вибране. Пришів, 1963, с. 154-162.

192 Бача Ю., Літературний рух на Закарпатті середини XIX століття. Пришів, 1961, с. 216.

193 Науковий збірник Музею української культури у Сандомирку. Том 9, кн. II. Пришів, 1979, с. 37-48.

194 Микитась В., Галузка..., с. 127-128.

ливості - трударів наділив найкращими рисами характеру. Зі всього нарису відчувається велика любов і симпатії автора до рідного краю та власного народу.

Окрему групу прозової творчості О. Духновича становлять оповідання про життя історичних постатей царської Росії, пойменовані автором як «повісті». Це були прості зарисовки, в яких О. Духнович ідеалізував окремі персонажі. В оповіданні «ПОВІСТЬ»¹⁹⁵ описані життєві перипетії вдови придворного, дитину якої опікун позбавив майна. Завдяки спритності і винахідливості незнайомця, цар Петро І змінив вирок і маєток повернув власниці. «ПОВІСТЬ О ЛОМОНОСОВЪ»¹⁹⁶ - це розповідь про людину, яка за часів Катерини II була секретарем таємного царського кабінету, а «ПОВІСТЬ О ВЕЛИКОДУШІ ДІМИТРІА СПІРАНСКАГО»¹⁹⁷ відображає стійкий характер та чесність секретаря російського царя Олександра І. Це твори анекdotичного характеру і були написані, як зауважив сам Духнович, «ради веселаго продолженія времене» і для того, щоб «известно было, якій ест Карпатороссов язык...»¹⁹⁸ Очевидно, письменник тут використав джерела російської літератури, однак не відобразив об'єктивну дійсність, але досконалість представників панівних класів, яких змалював з великою симпатією і саме тим у читачів викликав проросійські вподобання.

Велику роль у вихованні населення О. Духнович приписував просвітительській та дидактичній літературі, яка посередництвом моральних повчань впливала на читачів. Специфічні форми його світоглядних позицій виражені в прозових байках, у ту добу, коли жанр байки в українській літературі відроджувався, що стало помітним передусім у

¹⁹⁵ О. В. Духнович. Твори в 4-х томах. Том I. Пришів, 1968, с. 493-494.

¹⁹⁶ Там же, с. 494-498.

¹⁹⁷ Там же, с. 498-503.

¹⁹⁸ Там же, с. 734.

творчості Є. Гребінки, Л. Глібова, С. Руданського та ін. Оригінальна «БАСНЯ ПРОТИВО СТЫДЯЩИХСЯ СВОЕЙ НАРОДНОСТИ»¹⁹⁹ О. Духновича була надзвичайно актуальною. Вона порушила дуже важливу проблему денационалізації закарпатоукраїнської інтелігенції. В алегоричному образі Собаки, який за «віддану» діяльність одержав підвищення по службі і постійно цурається своїх одноплемінників, автор з безпощадною сатирою викриває ренегатів з-поміж власних рядів. Повчальний висновок байки завершується словами Медвідя: «таки брат мой колько хочешь, ноproto всегда известно будет, что ты Сучий Сын!». Інші байки О. Духновича - це переважно переробки байок Езопа. Зустрічаємося в них з Ослом, Левом, Мурашкою, Голубом, і Іоня поведінка відбуває типові пороки денационалізованої частини населення - глупство, підлість, вихвалювання тощо. В байках, де головними персонажами виступають люди (Діоген, Піліп Македонський, Юлій Цезар), увиразнюються розум філософів, зрілість вождів та шляхетність давніх політичних діячів. В прозових байках О. Духнович виходить з філософії раціоналізму та постики класицизму. З-поміж закарпатоукраїнських письменників традиції прозової байки наприкінці минулого століття продовжував І. Сильвай, але його байки, так само, як майже і всі байки його попередника, залишилися в рукописі. Певну схожість між байкою О. Духновича та байками українського просвітителя Г. Сковороди спостеріг В. Микитась, хоч цілком імовірно, що закарпатський літератор з творчістю Г. Сковороди не був ознайомлений.²⁰⁰ Щодо словацького письменства, то за життя О. Духновича віршовані байки писав Й. Зaborський, однак їхнє видання у 1840 р. припало на період, коли створювалися нові проекти словацької

199 Там же, с. 478.

200 Микитась В., Галузка..., с. 125.

поезії, і тому автор ними не включається у формотворчий процес словацької літератури.²⁰¹

До лідактично орієнтованих творів О. Духновича можна зарахувати, крім прози «Образ життя», значну кількість афоризмів, медитацій та сентенцій, з яких велика частина повна іронії, і навіть сатири. Усі вони спрямовані на викриття моральних недоліків, засуджених одночасно в байках. Автор висловлює сентенцію, спостереження зі життя, чи філософську тезу про різні властивості людини, як співдружність, майбуття тощо.

Підsumовуючи потрібно зауважити, що у літературній спадщині О. Духновича белетристичних прозових творів відносно небагато. Оповідання «Милси и Любица» - це зразок сентименталізму в закарпатоукраїнській літературі, збагачений елементами романтизму. Головні персонажі представлені в дусі фольклорних традицій, але автор осучаснив і поетику класицизму. Романтичні моменти помітні і в сентиментальному нарисі «Пам'ять Шавника» та в інших творах, писаних для розваги читачів. Лідактично спрямована творчість містить елементи гумору та сатири. Щодо тематики, то проза О. Духновича не є ані різноманітною, ані багатою. Він не раз користався чужими, в тому числі і російськими джерелами, які пристосовував своїм намірам. В його творчості та в творчості словацьких письменників Я. Андрашка та Й. Заборського можна, між деякими явищами, провести паралелі. Художню прозу О. Духнович писав передусім в 40-х, а зокрема в 50-х роках минулого століття. Вершини в цьому напрямі досяг після революції, в період існування «Пряшівської літературної спілки».

²⁰¹ Jozef Záboršký - Župčanský samotár. Život a dieľo v dokumentoch. Martin 1981, s. 53.

Петро ЯНОВИЧ²⁰² (1828-1864)

На початку 50-х років минулого століття у закарпатоукраїнській літературі увійшов Петро Янович. Його талант намагався використати О. Духнович і увагу літератора спрямовував на писання творів для молоді. Дослідникам відома тільки одна художня проза П. Яновича - «ЦВІТНИЙ КОШИЧОК» (Львів, 1853), яка вийшла друком у рамках «Бібліотеки благополезного членія для дітей». За твердженням В. Микитася, йдеться про низку оповідань²⁰³, однак О. Рудловчак, яка вперше опублікувала частини твору, згадує, що це переробка повісті німцького письменника-сентименталіста Х. Шмідта «Цвітний кошичок».²⁰⁴ Чи це переклад або переробка, важко сказати, бо оригіналу не знаємо.

Людмила, дочка колишнього слуги графа Володимира Нравовича, живе зі своїм батьком у хаті, яку той, разом з огородом одержав за віддану службу графській сім'ї. Молода дівчина за чесність, скромність і трудолюбність здобула прихильність графської дочки, Насти. З нагоди її дня народження Людмила виготовила прекрасний кошичок з квітами і подарувала іменинниці. Настя в свою чергу подарувала Людмилі гарний одяг. Взаємозв'язки обох дівчат від-

202 Про життя П. Яновича повідомляється нечисло точних відомостей. Правдоподібно народився він у селі Микова на Східній Словаччині. Вчився у Відні. Був професором Левоцької, Пришивальської та Ужгородської гімназій. В останній з 1856 р. викладав латинську та грецьку мови. Належав до найактивніших членів «Пришивальської літературної спілки», але після її припинення обірвалась і літературна діяльність П. Яновича. Помер у грудні 1864 р. на туберкульоз.

203 Микитась В., Галузка..., с. 131.

204 Рудловчак О., Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Перша частина. Кошице, 1976, с. 71.

БИБЛИОТЕКА

БЛАГОПОЛЕЗНАГО ЧТЕНИЯ

ЛІБІ

ДѢЧІЙ.

ЧАСТЬ II.

Панкевичовъ
НАЧАЛА

главнейшихъ сидѣлій человеческаго.

Русло.

ЛЬВОВЪ,
Издѣвленіе сочинителя.
1853.

№ 12

ШИШОРКА

БЛАГОУДОБНОГО ЧТЕНИЯ

ДЛЯ

ДЕТЕЙ.

БЛАГОУЧИТЕЛЬНАЯ ПОВЕСТЬ

ДЛЯ

МОРОДИМХА ГУСИНОВА

— — —

ИЗДАНИЕ

ЧАСТЬ II

ЦВЕТНЫЙ КОПИТОВЪ.
БЛАГОУЧИТЕЛЬНАЯ ПОВЕСТЬ ДЛЯ ДЕТЕЙ.
ИЗДАНИЕ АССАДАЕВЪ.

по Христофору Шмидту

ПЕТРОМЪ АНОФИЛИЧЪ.

Барухъ Примаковъ Св. Евгения Оулунчакова.

ДЛЯ ДЕТЕЙ.
Издательство Малютинъ.
1893.

ДЛЯ ДЕТЕЙ.
Типография Стерлибашевъ.
1893.

ображені занадто ідилічно. Вони щиро ставляться одна до одної, однак, внаслідок кривоприсяги Гарпії, Людмилу звинуватять у крадіжці брильянтового перстеня. Людмила свою невинність не може доказати. Настя довіряє Людмилі, суддя не підтверджує її провину і молоду дівчину звільняє з в'язниці. Всупереч тому граф батька й Людмилу проганяє з подарованої хати. Вони змушені піти в світ, де їх чекають важкі випробування. Після смерті старого Нравовича перстень знайшовся. Виявилося, що колись його вкрадла сорока і поклала у своє гніздо. Фінал повісті щасливий. Графська сім'я відшукала Людмилу і удочерила її. Незабаром Людмила вийшла заміж за сина колишнього свого судді - Мирослава, а фальшивка Гарпія стала повією і померла в страшних муках.

Ім'я головних персонажів твору - Людмили, Насті, Нравовича, Мирослава і Гарпії є свідченням про використання тих елементів, які визначають особливості характеру героя. Орієнтація автора на зображення смоційного світу незннатної людини відбиває вплив письменників-сентименталістів, які свою увагу спрямовували на співчуття до простих людей. Помітною є ідеалізація стосунків шляхти з підданими. Порівнюючи оповідання О. Духновича «Мілен и Любница» з повістю П. Яновича «Цвѣтный кошичок» бачимо, що О. Духнович відобразив закарпатську природу і спосіб життя населення, а П. Янович до цього був індиферентний. Ці моменти в його творі відсутні. З другого боку, П. Янович відкрив динамічні можливості спічного діалогу, монологи його героїв розроблені, що є наслідком прогресування місцевої літературної практики. Крім того, в нього помітне, в порівнянні з О. Духновичем (Лукан), глибше проникнення в психологію негативного персонажа, яке умотивоване заздрістю (Гарпія). Душевний стан Людмилы, у зіставленні з Любицею, глибше відтворений. Змальовуючи її образ, П. Янович використовує демінугтивні форми імен-

ників - «горсенько», «личко», «оченька», «місячок», «косичка», «серденсько» тощо. Рідко, але все-таки застосовані елементи романтизму, наприклад, при описі в'язниці - «ужасная тьма залляла темницю». ²⁰⁵ Тема повісті має початок у фольклорній традиції, в казках про тварин (сорока-злодійка), і з точки зору типології II можна зарахувати до сентиментально-романтичної та моралізаторської прози.

---

205 Уривки повісті «Црвітний кошичок» були надруковані в кн.: О. Рудлович. Хрестоматія засновницької української літератури XIX століття. Перша частинка. Кошице, 1976, с. 72-82.

Олександр ГОМІЧКОВ²⁰⁶ (1830-1892)

Багатонадійний розвиток закарпатоукраїнської літератури сповільнився безпосередньо після того, як у 1853 році офіційно була заборонена «Пряшівська літературна спілка». Можливості друкування величин обмежилися, по суті існували тільки у віденській, будапештській (будинській) та львівській пресі. До авторів, які виступали на її сторінках, належав і талановитий та активний журналіст - О. Гомічков. З його невеликого художнього доробку до нас дійшло лише кілька віршів і два прозові твори. Можливо, що йому належать дорожні нотатки, які публікував «Русский Путник з Съверной Угорщины»²⁰⁷ в газеті «Вѣстник для Русинов Австрійской державы» (1852).²⁰⁸ Коротенькі репортажі з життя українського етносу в

- 206 Дані про життя і творчість О. Гомічкова (посвідомім Турин, виданім А. Ю. Г.), який майже єдиний з-поміж представників закарпатоукраїнського літературного процесу середини минулого століття належав до світської інтелігенції, поки що непознані. Був службовцем, працював у Березному, Ужгороді, Берегові, Сатмарі, Будапешті та ін. Написав чималу кількість науково-популярних статей, виступав на сторінках тогочасної преси, в альманахах, був упорядником календарів тощо. Журналістська спадщина О. Гомічкова ще не укомплектована. Його оригінальна постать належить двом періодам. Писати почав за часів існування «Пряшівської літературної спілки», однак свою літературну діяльність повністю розпочав аж у 60-х роках. Спершу виступав як ідеолог русофільською орієнтованих закарпатських представників, пізніше став присильником русинства. Зміна орієнтації відбилася і в його публіцистиці. В журналі «Листок» не друкувався. Помер 15 квітня 1892 року в Бейкашимдері (Угорщина). Дослідники переконані, що посвідомім «Русский Путник» належать саме О. Гомічкову, однак зі запису на підшивці щобно знайденого «Вѣстника...» з 1852 р., в якому нотатки були поміщені, висходить, що посвідомім належав Михаїл Мисолиту. Цей факт в майбутньому буде потрібно дослідити.
- 207 Всього виявлено 19 прозовиків, з саме в №№ 1, 2, 3, 4, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 24, 25, 26, 30 і 33.

Число 1.
Банкнота, серебро

Большой, мелкие
суммы в кредит.
Внешний правитель-
ствует в сопровождении

1859 Года.
2 (II) Австрии.

Банкнота
на сумму двух золотых
или один золотой и
один золотой и пять золотых.

ДЕНЬГИ РУССНОВЪ АВСТРИЙСКОЙ ДЕРЖАВЫ.

W. Fenzl.

«Средневековая голова»

АВСТРИЯ.

НОВЫЙ РОКЪ
1859

Больше словъ въ головѣ гравою!
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный

Больше словъ въ головѣ гравою!
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный
Большой рокъ страны, поданный

1,392,569 рон. 13 кр. жартията, золото
линией, привезено изъ, и създано
это, некий вѣкъ вѣковъ Альянса на-
шей русской нации, и здѣшъ гдѣ Аль-
янзъ даѣтъ прѣдѣлъ. Передъ Европы
показъ (линией!) чистої, чистой
3. Эта вторая половина приведенія
3. Эта вторая половина приведенія

представляетъ образцово грамоту т. д.

Угорщині торкалися багатьох важливих проблем. Як зауважив сам автор, він хотів «заниматися речами благонравія і обще полезного народного наставлення». Подорожуючи по Спиші, Шариші і Земплині, він усюди зустрічався з русинами, з діяльністю активних руських громад і в нотатках згадав визначних народних діячів, заснування «Пряшівської літературної спілки», порушив питання необхідності мати друкарню з кирилівським шрифтом, заснування недільних шкіл, сільських читалень тощо. У своїх перших репортажах доторкнувся різних проблем і наболіших питань, особливо близькою йому була самосвідомість населення, але пізніше зосередився лише на єдине - боротьбу з алкоголізмом, і таким чином у нотатках помітний виразно повчальний характер.

З метою наближення давнього періоду історії русинів в Угорщині, О. Гомічков звернувся до постаті князя Лаборця і художньо відтворив в оповіданні «ПОКОРЕНИЕ УЖГОРОДА. Повесть» (1865).²⁰⁹ Це не була перша спроба літературної обробки образу вождя русинів. Першим, хто народний переказ про Лаборця відкрив для літератури, був представник словацького покоління романтиків Богуш Носак-Незабудов. Свою «повість русинську» під назвою «*Laborec*» надрукував у журналі «*O gol tatránskí*» в 1845-1846 роках. Крім цього, ця тема зацікавила і закарпатоукраїнського літератора А. Кралицького. Його проза «Князь Лаборець» з'явилася на два роки раніше, ніж оповідання О. Гомічкова, однак поза територією тогочасної Угорщини, а саме у львівському журналі «Галичани».

Фабула оповідання «Покореніе Ужгорода» розгортається в світі фантастики. За допомогою виняткової атмосфери, автор, який поринув у сон, знайомить читача з власним поглядом на трагедію поневолення рідного краю іноземними загарбниками. В його зображенні ужгородський

²⁰⁹ Мъсѧцеслов на 1865 г. Унгар, 1864, с. 125-140.

МЪСЯЧЕСТВОВЪ

на Годъ

1865.

ДЛЯ РУССКИХЪ УГОРСКИЯ
КРАИНЫ.

(БОЛЬШІЙ)

издадъ

АЛЕКСАНДРЪ Ю. ГОНЧАРОВЪ.

Будапештъ

Торгъ Ильи Іегера.

князь Лаборець - стара людина, яка з малою групою найвірніших бійців сміло протистоїть напору ворогів - диких татарських орд - угрів і захищає територію русинів. Даремно князь очікує допомоги від своїх лицарів, не всі вони прийшли. Багатьох з них спокусив привид багатства, і вони зрадили. Військо Лаборця зазнало поразки, поступилося перед підступністю та перевагою ворога, і князь у нерівній боротьбі вмирає.

Боротьба за народ і свободу в прозі О. Гомічкова має фаталістичний відтінок. Здається, князь усвідомлює безнадійність ситуації вже тоді, коли монах, після спустошення монастиря, передає йому єдину врятовану річ - літургійні книги, перекладені Кирилом і Мефодієм. Церковні книги - це символ єдності з Руссю. Реліквії мають врятувати Лаборця і його прихильників у справедливій боротьбі. Причиною того, що князя розгромлено, були демонічні сили Клятва і Вражда, які підтримували ворога. Вони намагаються захопити книги, бо в них зосереджена віра людей у власну перемогу. Несамовиті пекельники викрадають священні реліквії, котрі Лаборець міцно тримає у мертвих руках. Міць книжок невимовно велика, і з таким тягарем важко втікається. Щоб врятувати себе, Клятва і Вражда, втікаючи перед переслідувачами, відкидають книги, які залишаються нащадкам і стають наріжним каменем збереження самоідентичності народу та віри в істинну перемогу.

Порівнюючи твори Б. Носака-Незабудова та А. Кралицького про князя Лаборця з оповіданням О. Гомічкова бачимо, що в останньому виразно підкреслена сила християнської моралі. Спосіб відображення подій зумовив, що спічний образ захисника закарпатських українців є занадто прямолінійним, одноманітним і невиразним. Автор не змальовує героїчні вчинки, а дає перевагу відображення почуттів, які зосереджені на врятування книг, що символізує боротьбу проти мадяризації. Для цього О. Гомічков вико-

ристав містику, таємні сили і атмосферу страхітливих явищ природи. У вступі та закінченні оповідання зображені події, які відбулися тисяча років тому. Для цього використані риторичні конструкції речень. В оповіданні також помітні елементи фольклорної традиції (трое вершників, три віщунки тощо). Для сучасних дослідників типовий романтичний твір цікавий тим, що наблюдає один зі своєрідних способів опрацювання історичного матеріалу.

**Олександр
МИТРАК²¹⁰
(1837-1913)**

Олександр Митрак належав до визначних представників тогочасного культурного життя закарпатських українців. В літературу ввійшов у 60-х роках минулого століття, тобто в період пожвавлення національно-визвольного руху слов'янських народів Габсбурзької імперії. Реальне життя власного народу оцінював з точки зору просвітянських світоглядних позицій, і в його поезії переважають здебільша соціальні мотиви, що було наслідком позитивного впливу революції 1848-1849 років і безпосереднього післяреволюційного періоду. О. Митрак усвідомлював необхідність змін в існуючих життєвих умовах народу, однак виходу з тогочасного становища не бачив. Дійсність відобразив такою, якою вона була, без прикрас, в цілій її трагедії і наготі. Бунт

210 Народився 16 жовтня 1837 року в селі Плоске колишньої Березької жупи в сім'ї священика. Вчився в Сатмарі, богословському семінарію закінчив у Ужгороді. Був священиком в Ільниці, Великих Лучках, Мукачеві, на Східній Словаччині в Ясновій та Кліновій, а востаннє у Ворочові недалеко Перечина. Відомим став передусім як поет, дослідник, збирач народних пісень, автор етнографичних і публістичних статей, «Русско-мадьярского» (1881) та «Мадьярско-русского» словника (1922). Вхівав поседоним Материн. Помир 17 березня 1913 року.

автора, однак, залишився абстрактним, а дорога до нього - неясною. В 70-х роках та в період посиленої угорської реакції майже зовсім припинив свою літературну діяльність. Активізувався аж у 90-х роках. Єдина проза, котра щільно пов'язана з його поетичною творчістю, була написана у 1867 році, коли в Ужгороді почала виходити газета «Свѣтъ». В першому році її існування були в ній опубліковані Митракові дорожні нотатки «ПУТЕВЪЯ ВПЕЧАТЛЕНІЯ НА ВЕРХОВИНѦ».²¹¹ Це було ніби продовження подорожніх нотаток Б. Носака-Незабудова «Listi z něznámej zeme k L...», надрукованих у журналі «O goliatrânskî» (1845). Якщо словацький письменник звернув увагу на низинні райони, заселені русинами, то О. Митрак зосередився на гірські області - березьку та марамороську Верховину. Він протягом кількаденного мандрування з Поляни через Бистре, Гукливе, Буківці, Тюшку, Довге, Ізу та Велику Копаню стежив не лише за прекрасною закарпатською природою, але спостерігав і важке життя населення: «Один мадьярскій писатель, описуя мараморошскую Верховину, назвал ее Ирляндію Угорщины. - Если под Ирландію разумѣют бѣдный, забытый край, скучныя силы коего извлѣкаются для чужих выход, но о котором никто не заботится: то Верховина одна из самых бѣднѣших Ирландій на свѣтѣ».²¹² О. Митрак, подорожуючи, запримітив потрясаючу дійсність: на ремонті дороги, в силу несприятливих життєвих умов, змушені були працювати 10-12 річні діти. Таким чином нарис закарпатського письменника має не лише інформативне, але передусім і соціально-пізнавальне значення. Крім реалістичних моментів зображення дійсності, в творі помітні, зокрема при описах природи, елементи романтизму, які відбивають емоційну

211 Свѣтъ, 1, 1867, №№ 13, 14, 15, 16.

212 Цит. за виданням: Е. Сабов. Христоматія церковно-славянських и угрю русских литературных памятников... В Унгварѣ, 1893, с. 126.

та філософську сторінку творчості письменника. О. Митрак виявився чутливим спостерігачем, який світ навколо себе бачив у його конкретності, значній суцільності, у об'єктивному відтворенні національної дійсності: «Я стоял на самой границе Галицкой и Угорской Руси и обращал взор мой то на Угорскую, то на Галицкую Русь. Бедная Русь! И тут, и там мертвая тишина среди гор, сих гробов нашего народа, в которых погребена и доля наша. Воскреснет ли она? Горы однаки, народ один, язык один, одна кровь, а люди разлучили нас и назвали одного угром, а другого поляком, чесму, наконец, и мы сами повернули». ²¹³ У творі «Путевые впечатления на Верховинъ» відтворений пластичний і правдивий образ життя закарпатських українців з критичним підходом до об'єктивної дійсності. Починаючи 50-ми роками нашого століття, нарис позитивно оцінюють майже всі дослідники закарпатоукраїнської літератури, ²¹⁴ а на думку П. Лінтура, в ньому помітні елементи реалістичного мистецтва. ²¹⁵ Справді, знайдемо їх у правдивому зображені соціальної сторінки життя верховинців, злідні котрих контрастують з фоном прекрасного краєвиду.

-
- 213 Цит. за виданням: О. Рудлович. Хрестоматія закарпатської української літератури ХХ століття. Друга частина. Кошице, 1985, с. 107.
- 214 Історія української літератури в двох томах. Том перший. Київ, 1954, с. 331; Історія української літератури у восьми томах. Том третій. Київ, 1968, с. 278.
- 215 Лінтур П., Некідановий дневник А. Митрака. В кн.: Наукові записки. Том XXXIII. Українська і російська література. Ужгород, 1958, с. 197.

Анатолій КРАЛИЦЬКИЙ²¹⁶ (1835-1894)

До найвидатніших представників закарпатоукраїнської літератури другої половини ХІХ століття належав А. Кралицький, творчість якого, на жаль, поки що повністю не укомплектована і не досліджена. Писав виключно прозу (відомий лише один його вірш) і щодо літературної праці, надзвичайно активним був передусім у 60-х роках та в кінці століття. Його виняткова особистість і плодотворність привернули увагу М. Драгоманова,²¹⁷ В. Гнатюка²¹⁸ та І. Франка.²¹⁹ А. Кралицький дописував в ужгородську,

216 Народився 12 лютого 1835 р. в селі Чабни на Східній Словаччині в багатодітній сім'ї сільського дяка. Вчився у Мукачеві, отримав в богословській семінарі у Марії-Почанському монастирі, звідти перейшов у Краснобідський монастир. Там отримав присвячення у Марія Покр на посаду викладача в богословську школу. У 1863 році опинився в Мукачевському монастирі, де з 1869 року аж до смерті виконував обов'язки ігумена. Свої літературні твори підписував різними посадочними та криптонімами. До найпоширеніших належали Аскольд, Іван Нода, Фома Фомич, Василевич, А. К., А. Кр., Ан. К., Ан. Кр., К., І., І. В., А.Ф. К. Помер 11 лютого 1894 року.

217 Див. примітку 91, с. 300-301.

218 Hnat'uk V., Ruařni v Uhrách. In: Slovenský přebled. Slovenská statí, dopisův a zpráv ze života slovenského. Redaktor Adolf Černý, roč.I, Praha 1899, s. 420.

219 Франко І., Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. У Львові, 1910, с. 157.

віденську, львівську, чернівецьку, московську, петербурзьку та київську періодику. Був автором оповідань, повістей, літературних портретів, історичних та етнографічних статей, перекладав зі словацької, мадярської, німецької та інших мов, збирав фольклорні матеріали, досліджував давні літературні пам'ятки. Більшість своїх творів писав без чужого впливу, однак багато сюжетів переробляв, а де-коли доробок інших письменників став для нього імпульсом до написання нових творів.

Першою художньою прозою А. Кралицького було оповідання «ЛАСТЫРЬ В ПОЛОНИНАХ (Повітка из сторон под-Карпатских)» з 1860 року.²²⁰ Вступна частина твору не має нічого спільногого зі змістом оповідання. Автор з хвилюванням звертається до читачів і згадує славну історію предків закарпатських українців - русинів, які переселилися в Угорщину з Поділля. Сюжет прози - зображення нещасливого кохання Володимира і Олени в період останньої чверті XIV століття. Події не йдуть в хронологічному порядку, в них сучасність переплітається з минулим, вони відбуваються на Верховині, а почасти і в Бухаресті²²¹ (попередні письменники, за винятком дорожніх нотаток О. Гомічкова та О. Митрака, відтворювали тільки одне, конкретно обрамлене місце дії). Минуле народу стало джерелом натхнення для А. Кралицького і уявляється йому гідним художнього зображення. Герої оповідання - це прості люди, тільки Думітру є боярином. Тоді, як головні персонажі в творах О. Духновича та П. Яновича були зображені виключно в позитивному або негативному світлі, в образі Оленинного вітчима Романа зустрічаемось з протилежними рисами характеру. З одного боку він користолюбний, а з другого - побожний. Саме побожність, в тогочасному розумінні, вва-

²²⁰ Зоря галицька як альбум за год 1860. В Львові, с. 528-540.

²²¹ До відтворення закарпатоукраїнського та румунського середовища дещо пізніше відміся також І. Ольський у повісті «Шесті».

жалається найвищою вартістю людини. Позитивно треба оцінити викреслення складнішого характеру в одного з персонажів і те, що А. Кралицький, будучи монахом, релігій віддану людину наділив і негативними властивостями.

Природа в оповіданні «Пастырь в полонинах» відзеркалює почуття людей. окрім дійові особи виступають у загострених ситуаціях, в яких контрастує любов і ненависть. Зустрічаємося також з двоїстим персонажем - Марія-Флора раз виступає в ролі обманutoї жертви, а раз у ролі жорстокої месници. Носій двох імен Думітру-Тихомир показаний як наскрізь фальшивий людина. Світ добра, подібно як в оповіданні «Милен и Любница» О. Духновича, представлений в житті простого селянинів в протилежності до ганебного та розпустиного міського життя, що його відмінно Думітру і Флора. Характер персонажів виявляють їхні погляди та міміка. Атмосфера твору підсилена винятковими і неочікуваними подіями, які з'ясовуються в ході оповідання. А. Кралицький використав і фольклорні традиції (опис життя верховинців, їхніх звичаїв - сватання тощо). Можна сказати, що в історико-побутовому оповіданні «Пастырь в полонинах» центральним став сімейно-психологічний конфлікт, в якому домінує думка про визначальну роль обставин у людському житті.

У 1862 році з'явилось оповідання «ФЕДОР ПЕТРЮК. Повесть из Мармарошских гор». ²²² У вступній частині А. Кралицький оспівує красу Марамороша, в якому дія відбувається. Емоційний вступ безпосередньо не пов'язаний з подіями, відображеннями в тексті, але автор в нім признається в любові до рідного краю. Патріотичне ставлення до батьківщини підкреслює і звернення до героїчного минулого своїх предків, що було частим явищем в творчості письменників-романтиків. В оповіданні відтворено події, які відбувалися у XVIII столітті, в період турсько-татар-

²²² Отечественный сборник, 1862, № 7-10.

ської навали. Спокійне та ідилічне життя русинів у Марамороші раптом обірвалося. Вороже військо під проводом аги Кублая напало на мирне населення. Основою сюжету стала героїчна боротьба закарпатських українців і єврейським опір насиливству. Люди, які живуть миролюбно, здатні, якщо потрібно, жерттувати своїм життям і захищати рідну землю. Прості трударі героїчно борються проти лиха не лише зі зброєю в руках, але і спритністю та проворністю. Їхній розум (Богомир) та морально-вольові властивості (Сава, Філіп, Адам Русин, Пелагія) стоять вище ворожих. Автор, крім героїчних вчинків окремих постатей, описує і за проданця, котрий, згідно з народною оцінкою, мусить терпіти за свій ганебний вчинок. Справжнє обличчя Федора Петрюка, який, на відміну від інших героїв твору - русинів, був дворянином, показане не лише в ситуації, коли задля багатства жертує власною доночкою, але про його злі вчинки довідуємося і в процесі розвитку сюжету. Він спричинив смерть своєї дружини, азартними грами розорював людей, жив нечесним життям. Характер негативного персонажа показаний у його портреті: «Петрюк був мужчина среднего въку и росту, подолгавон блѣдой твары и жолто-червоных волосов, уже из твары его промовлял чорний его характер, заставляючий всякого на первый погляд черг его удалитися - проглядало бо из очей его чтось нестерпимо сурового, вид надутой простоти...»²²³ Зовнішність позитивних героїв в оповіданні окреслена нечітко, а відтворення любовних відносин, у порівнянні з героїчними вчинками дійових осіб, залишається на задньому плані. Знову, як і в попередніх творах аналізованої літератури, чесне життя простих людей протиставлене життю брехливого і підступного Петрюка та його спільників. Усс - романтичні описи природи, натуралистично від-

²²³ Цит. за виданням: Й. Голенда. Анатолій Кралицький. Розвідка : вибрані твори. Прашів, 1984, с. 117.

творені сцени (розмова вмираючої матері з дитиною) тощо, змінюють віру А. Кралицького в силу народу, який здатний захистити свою свободу.

Історико-патріотична тема знайшла своє втілення в оповіданні «КНЯЗЬ ЛАБОРЕЦЬ. Историческая повесть из XI века» (1863).²²⁴ Прояв пошани до своїх предків та славної минувшини в попередніх творах А. Кралицького відзеркальений в окремих Іхніх частинах, однак у цьому випадку вкраплений у сюжетну канву. Автор вводить читача у вир подій, які відбуваються на дворі князя Лаборця у 895 році. Йдеться про друге художнє зображення даної теми в історії літератури. Перше належало словацькому письменникові Б. Носаку-Незабудові. Той, відтворюючи образ Лаборця, у своїй «повісті русинській» використав два джерела, а самс місцевий народний переказ і ту частину твору «Дочка Слави», у якій П автор, Ян Коллар, цитував Аноніма, згадував ворожого вождя Алмуса та його вояками переслідуваного Лаборця, капітана Ужгородського замку. Капітан вмирає біля річки, котру в його честь названо Лаборцем.²²⁵ А. Кралицький очевидно зізнав твір Б. Носака. Цей факт підтверджує постаті Алмуса і зображення смерті Лаборця. Однак, якщо порівняти образ Лаборця, то його зображення в творах обох письменників повністю відрізняється. У словацького літератора Лаборець - «молодий капітан із Ужгородського замку», у А. Кралицького - стара, нерішуча і пасивна людина. А. Кралицький відтворює його в точно встановлений момент життя, однак відчутно, що причиною Лаборцевої нерішучості не є тільки його вік. Випливає це і з його ставлення до Насті. Настя - це людина, сповнена високих патріотичних почуттів. Вона колись давно, ще за життя князової дружини Дарини, вихо-

224 Гальчаков. Книга I. Випуск III и IV. Львов, 863, с. 73-85.

225 Sedlák I., Bohus Nossák-Nezabudov. Sprvy tatranské. Bratislava 1984, s. 290.

вувала його дочку, князівну Віру. Людська заздрість змусила її залишити княжий двір, і вона живе тепер самітно, далеко від людей. Всупереч вимушенному відходу і байдужості князя, вона має дуже добре, можна сказати, ідеалізоване відношення до Віри. Князівна сміло захищає замок і людей. Її патріотичні переконання і рішучість підсилені тим, що зрадником виявився представник власного народу, Славољуб (у Б. Носака-Незабудова це був німець Вічерінг, а у О. Гомічкова, якого оповідання «Покорені Ужгорода» про Лаборця вийшло у 1865 році - не названі рицарі з рядів власного дворянства, яких підтримували ворожі надприродні чудовиська Клятва і Вражда). Загарбники перемогли руське князівство, хоч усі мешканці Ужгорода обороняли рідне місто. Заходники замку були послаблені внутрішніми чварами, а багато з них особисті інтереси поставило понад національні. Лаборець вмирає, а Віра виходить заміж за Українця, який, хоч і прибув з ворогами, перейшов на бік своїх кровних братів. Образ Українця в оповіданні А. Кралицького позитивно оцінив В. Бірчак,²²⁶ пізніше В. Микитась, який наголосив на тому, що його відтворення в час надзвичайного національного терору як в Угорщині, так і в царській Росії, було незвичайно сміливим кроком.²²⁷

Постать Українця не була єдиною загдою про українців у творчості закарпатського будителя. Словосполученням «русин-українець» визначив національність своїх батьків в автобіографічному вірші «На пам'ятку»,²²⁸ чим підкреслив спільне походження всіх русинів-українців. Також ім'я головної героїні Віри, у зв'язку з Українцем, символізує міщаний зв'язок і віру в кращу долю й світлє майбуття рідного народу.

226 Бірчак В., Літературні стремління Підкарпатської Русі. Ужгород, 1937, с. 124.

227 Микитась В., Галузка..., с. 139.

228 Tichý F., Anatolij Kralický (Příspěvky k studiu jeho života a díla). In: Carpathica. I-e. Řídí Karel Chotek. Praha 1936, s. 370.

Оцінюючи різні форми романтичної прози в українській літературі, сучасний дослідник Євген Нахлік оцінив і аналізоване оповідання. Він вказав на те, що А. Кралицький за законами валтер-скоттівського повістування намагався поєднати дві лінії - історичну та любовну. Деколи впадав у мелодраматизм, перебільшив роль людських почуттів і слабостей в історичних подіях, але об'єктивно зобразив важливу роль народу в історії.²²⁹

Боротьбі за визволення з-під іноземного гніту присвячено романтичну повість «СВЯТО-ЮРСЬКИЙ МОНАСТИР В ЛІВАДІЇ. Повість із времені війни за свободу Греції» з 1865 р.²³⁰ У незвичайному середовищі величавого монастиря відбуваються події повні напруження: боротьба між грубим, кровожерливим ренегатом пашею Селімом і його яничарами з одного боку та ігуменом монастиря й монахами, які задля перемоги готові жертвувати власним життям, з другого боку. Високі патріотичні почуття та морально-вольові властивості захисників віри своїх предків мали стати поштовхом до розвитку національної самосвідомості русинів-українців.

Тема геройчного минулого народів, боротьба за самозбереження і незалежність, весь час хвилювала А. Кралицького. До її художнього відтворення звернувся і незадовго до своєї смерті. У 1891 році було опубліковане романтичне оповідання «ЮГОСЛАВЯНСКІ АМАЗОНКИ (Разсказ)»,²³¹ в якому зображена боротьба південних слов'ян проти французів на початку ХІХ століття. Борцями за

229 Нахлік Є., Українська романтична проза 20-60-х років ХІХ ст. Київ, 1988, с. 152.

230 За твердженням Й. Голенди, оповідання було надруковане в десяти номерах львівського «Слова», з яких вдалося роздобути всього один номер, а саме № 3 за 1865 р. (Див. кн.: Й. Голенда. Анатолій Кралицький. Розміка і вибрані твори. Працівів, 1984, с. 40). Оповідання аналізуємо на основі урюнку запозиченого з приватного архіву д-ра Й. Голенди.

231 Новий Галичинець, 1891, № 15.

визволення виступають жінки - «розлучені слов'янські амазонки» під керівництвом Терки Голович. Вона мститься за смерть свого чоловіка Івана не лише зрадниківі Лазареві Бенедичу, але і всім іноземним завойовникам, які прибули на її рідну землю. У своїй боротьбі не залишається самотною. Мета всіх жінок та сама, що і в чоловіків - боротьба за волю і незалежність. Це символ неперсможної сили колективу, єдності всього народу, який за своє щастя бореться до останнього подиху. Дія оповідання відбувається поза закарпатоукраїнською територією, але порушена проблема має ширше всеслов'янське значення. Вона вказує на необхідність боротьби пригноблених народів проти загарбників. Про зростання художньої майстерності письменника свідчить образ головної героїні Терки - «высокая, стройная, крепкого сложения, несколько смуглая от приморской спеки - красавица собой!». Письменник уже відійшов від сентиментально-романтичного зображення персонажу і прямує до реалістичного відтворення дійсності.

У 1863 році появилася проза «КАЗНЬ НЕБА. Оповідання Anatolія Кралицького». ²³² Події відбуваються в давнину, коли під Бескидом владарював руський князь. На відміну від попередніх творів про минулє рідного краю, в яких група людей боролася за свої законні національні права, в цьому оповіданні окрема особа протистоїть злу і намагається добитися особистого щастя. Народні маси є лише пасивними спостерігачами основної любовної лінії твору між двома соціально нерівними людьми, сиротою Оленою Бактуш і багатієм Властичем. Як і значна кількість романтичних творів, так і це оповідання переповнене жахами, які беруть початок у фольклорній традиції. Домінуетут думка про визначальну роль обставин у людському житті.

²³² Галичанка. Литературний собирник. Книга I. Выпуск 1-2. Львов, 1862, с. 57-60.

Автор опрацьовує тему «гріха», який мусить бути показаний згідно зі законом - «згорі». Конфлікт між кривоприєжким Властичем і його покинутою дружиною Оленою простає у трагічний фінал - вона рішиться на відчайдушної вчинок. А. Кралицький, як монах, ані словечком не засудив цього, хоч така позиція несумісна з ідеологією церкви. Він зрозумів, що героїня діяла в безнадії та розпуці. Всі явища обрамлені чудовою природою, котра виступає як активний учасник подій. В оповіданні зустрічаємося також з натяками іронії. Властич спочатку не хоче жежитися, щоб не потрапити в «чеславкове правительство».

Фольклорний матеріал став джерелом оповідання «НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, НА ВЕЧЕРНИЦІ». *Подкарпатская повесть* (1865).²³³ А. Кралицький запозичив назву з пісні легендарної української співачки і поетеси Марусі Чурай. В пісні, яка в ході історії стала народною, відтворена трагедія кохання П авторки до молодого козака Гриця у XVII столітті.²³⁴ Тема стала близькою і закарпатському письменникам, однак фабула його оповідання відрізняється від оригіналу Марусі Чурай. Твір А. Кралицького, на відміну від пісні, закінчується оптимістично.

Відтворені події відбуваються в романтичному середовищі гірських полонин, де вівчарить молодий Гриць. Вмирає мати його коханої Ольги і молоді люди змушені своє весілля відкласти на пізніший час. Гриць, внаслідок різних обставин, передусім під впливом підступної та лицемірної вдови, не дотримує даного слова - не ходити на вечорниці. Він потрапляє у замок Борбали, де його чекає загибель. Про володарку замку, яка карає і найменшу неслухняність, між народом ходять жахливі чутки.

233 Слово, 5, 1865, №№ 23, 24.

234 Сюжет пісні-балади використала значна кількість українських, також і російських та польських письменників-романтиків і сучасних літераторів. Див.: Чурай, Марія. В ю.: Українська радянська енциклопедія. Том 16. Київ, 1964, с. 238.

В образі Гриця втілені суперечливі властивості. Хоч він зрадив і пішов за розвагою, по суті залишився чесною людиною. Не підкорився Борбалі, за що змушений розплачуватися темницею. Ні на хвилину не вагається, коли бачить молодого лірника під вікном в'язниці і застерігає його перед небезпекою. Грицева наречена Ольга - не пасивний персонаж твору. Вона не відступає від своїх намірів, не зупиняється перед м'якою перешкодою, навіть перед вбивством Борбаліної помічниці Олени, а переодягнена за лірника, цілеспрямовано і успішно залишає своє щастя.

Негативні постаті в оповіданні зображені чорними барвами, а позитивні - з величими симпатіями автора. Опис пейзажу та відображення побуту людей надають твору романтичного відтінку.

Наприкінці 60-х років минулого століття, коли покращали публікаційні можливості закарпатоукраїнських авторів, значно зросла кількість надрукованих творів А. Кралицького. В газеті «С в т» було опубліковане оповідання «ПРОМЕТЕЙ. Мифологический рассказ Фомы Фомыча». ²³⁵ На думку М. Воскресенського «это произведениеносит травестийный характер, иногда довольно остроумный». ²³⁶ В. Микитась вважає, що йдеться про оповідання-памфлет. ²³⁷ Це значною мірою осучаснений міфологічний переказ, у якому автор засобами сатири викриває тогочасні типові проблеми закарпатоукраїнського суспільного життя. В. Микитась припускає, що в образі неспокійного Прометеся, котрий почав сумніватися у всемогутності богів, втілений редактор газети «С в т» [очевидно, це міг бути Юрій Ігнатков, який певний час редагував газету разом з

235 Світ, 2, 1868, № 10 (с. 1-3); № 11 (с. 1-3).

236 Воскресенский Н. С., Художественная литература на страницах закарпатской газеты «Світ». В кн.: Наукові записки. Том XXXIII. Українська і російська література. Ужгород, 1958, с. 143.

237 Микитась В., Галузка..., с. 141.

Кирилом Сабовим, але посаду редактора змушений був залишити ще в перший рік й видавання, у 1867 р.], а жителі Олімпу, разом з титанчами (родичі богів), могли представити віденські, будапештські та ужгородські панівні кола.²³⁸ Здається, що це в художній літературі перша гостра критика горезвісного єпископа-мадярона Степана Панковича і його присильників. Пізніше цей напрям продовживав І. Сильвай і досяг неабияких успіхів. В образі Прометея А. Кралицький представив одного з тих закарпатських українців, котрі, незважаючи на всі труднощі, намагалися піднести культурно-національний рівень народу. Він не побоявся викрити фальшивість та користолюбство закарпатських воїдів і твердо підтримав покривдженіх. Прометей «*вскоре упознал, что всевиденье у богов про страняется не далее, как у земнородных; сила их тоже, по его мнению, неограничена и что касается доброты, то они были лукавы, потому что земных оставили в слепоте и тьме, хотя мали их осчастливить...*».

В образі Зевса відображені типові властивості С. Панковича - його підкупництво та різні шахрайства: «*Зевс собрал конгресс на Олимпе, уговаривал всех, вербую по-кортески голоса на пагубу Прометея, а победу своих готовили*» або «*Вот я тебя [Прометея - Л. Б.] готов взяти на Олимп и, сделав бессмертным, причислить к лицу богов. Тебе хорошо там будет животиться...*» Крім того, А. Кралицький в окремих епізодах шаржує не дуже велику кмітливість і дотепність єпископа та викриває тенденцію С. Панковича латинізувати греко-католицький обряд. Покараний Прометей з'явився до суду в такому вигляді: «*сизматицкая борода с усами сбриты, волосы отстриганы и вся наружность в жалком состоянии*». Таким чином викрив денационалізаторські намагання церковних керів-

²³⁸ Там же, с. 142.

ників, бо в той час борода і вуси вважалися виразом вірності національним традиціям.

Аналізований твір - це гостра сатира на тогочасні умови життя. В. Микитась вважає, що такого роду памфлет у запарватоукраїнській літературі до того часу не появився і об'єктивно констатує факт, що А. Кралицький прагнув збудити в сучасників прометеївський дух і здатність на самопожертву.²³⁹ У всякому разі його сатира стала на службу прогресу, бо нею намагався викрити негативні риси спісокопа і викликати сумнів щодо правильності вчинків найвищого церковного представника, котрий, зраджуючи свій народ, підтримував денационалізаційну мадяризаторську політику.

А. Кралицький відтворив у прозі «ДЯК. Повість из угорско-руского народного життя»,²⁴⁰ підписаній псевдонімом Лаборчан, своєрідну життєву долю старого дяка з малого руського села під Бескидом. Дядько Філіп, як селяни називали свого дяка, народився в одному з галицьких сіл. Батьки його були поляки латинського обряду. Після смерті матері виховувала його служниця, яка з ним поселилася в марамороське село Ясіня. Тут починається Філіпове життя повне несподіваних поворотів і пригод, в рамках яких А. Кралицький знайомить читачів з Ужгородською богословською семінарією, Грушівською друкарнею, Краснобрідським та Мукачівським монастирями, Йоанікіем Базиловичем, Андрієм Бачинським тощо. В повісті, яка місцями нагадує подорожні нотатки, і дія якої відбувається між представниками різних національностей - поляками, словаками та русинами, помітні елементи пригодництва і дидактизму. Очевидно, цікавий сюжет був причиною того, що

²³⁹ Там же.

²⁴⁰ Сборник [літературний додаток до віденського «Вѣстника...»], 10, 1866, № 25 (с. 99-100); № 26 (с. 102-103); № 27 (с. 106-107); № 28 (с. 109-112); № 29 (с. 113-115); № 30 (с. 117-120).

редакція «С б о р н и к а» нагородила ІІ автора другою премією (5 срібних таліярів) у конкурсі на кращу оригінальну руську повість.²⁴¹

У 1868 році вийшов друком прозовий твір А. Кралицького «СЕЛЬСКІЙ УЧИТЕЛЬ (Пов'ять, писаная поспѣ Генрика Цшокке)». ²⁴² Популярний швейцарсько-німецький письменник Генріх Цшокке (1771-1848) належав до авторів, твори яких були відомі далеко за межами його батьківщини і перекладалися чеською, сербською та словенською мовами.²⁴³ Значна кількість письменників (належав до них і словацький літератор Само Халупка) перекладала його твори для широкого кола читачів.²⁴⁴ Можливо, що якраз посередництвом словацької літератури з творами Г. Цшокке позайомився і А. Кралицький, але можливе й те, що знав їхні оригінали. Він погоджувався з просвітительськими поглядами швейцарсько-німецького автора і деякі його думки використав у своїй творчості. Дидактично спрямовані твори знайшли місце і в словацькому літературному процесі, і йоні сміливі мрії про моральний та економічний розквіт села відбилися в прозах Йонаша Зaborського, Мікулаша Ш. Фер'єнчика, Андрея Себеріні та ін.

А. Кралицький свою творчість намагався наблизити ширшим колам читачів і тому сюжет прози «Сельський учитель» переніс у закарпатоукраїнське середовище. У Блажовці, після 14-річної військової служби, повертається Григорій. Він незадоволений існуючими в селі порядками, що стає причиною підвищеного зацікавлення ніби його за-

241 Слово, 6, 1866, № 43, с. 4.

242 Свѣтъ, 2, 1868, №№ 26-29 (с. 1-3), №№ 30-36 (с. 1-3), № 37 (с. 2-3), №№ 38-44 (с. 1-3), №№ 45-46 (с. 2-3).

243 Rosenbaum K., Vzťah slovenského literárneho romantizmu k novoslovenskému literárneemu klasicizmu. In: Literárno-historický slovník (Matica slovenská). R. 4, 1947, č. 1, s. 33.

244 Chalupka, Samo. In: Encyclopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok. Bratislava 1984, s. 234.

гадковим минулим. Переважна більшість блажівчан буквально животіє, а вигляд села теж не дуже привабливий: «Уже из внешнего вида жилищ замѣтна была внутренняя нужда: то показывали заваленныя кровли домов, голыя от извести стѣны, брудныя двери, выбитые и бумагою залѣпленыя оболока, заросшій двор и пр.»²⁴⁵ Причиною такого стану був алкоголізм, лінівство, чвари, тобто глибокий моральний розклад населення. Завдяки збігу обставин, Григорія обирають сільським вчителем. Цю посаду він здобуває всупереч тому, що з ним змагаються кравець і музикант. Очевидно тому, що він готовий вчити безплатно. З позиції освіченої людини Григорій спочатку вливає лише на дітей, але пізніше і на дорослих, що викликає велике недоволення багачів - корчмаря, старости та судді. Вони інтригують, але вчитель перемагає. Григорій представляє тип учителя-філантропа і патріота, який бореться з неосвіченістю і забобонністю. Він вчить людей колективно господарювати, організувати спільні кухні, у великій кількості виробляти сир, постачати ринок продуктами власного виробництва, сплачувати борги, створювати притулки для дітей, засновувати ощадні каси взаємодопомоги і сільські бібліотеки. Дітей навчає основ бджколознавства і шовківництва, вчить їх співати, пояснює вигоди комасації, переконує їх в необхідності освіти, пропагує ужгородську «Спілку св. Василія Великого», пряшівську «Спілку св. Йоанна Хрестителя» та сиготську руську читальню. Григорій знайомить жителів села з діяльністю цих установ, оцінює газету «Свѣтъ...». Метою А. Кралицького було, посередництвом літературного твору, піднести культурний рівень сільського населення. І дружина Григорія активізується: вчить жінок шити, готувати страви, консервувати фрукти, вести домашнє господарство тощо. Протягом часу коло помічників поширяється, Григоріїв допомагають

²⁴⁵ Свѣтъ, 2, 1868, № 26, с. 3.

У 1869 році в газеті «Свѣт» під назвою «ПЛЯВИЦА. Повѣсть из Угро-русской народной жизни»²⁵⁰ було надруковане оповідання, підписане псевдонімом Аскольд, яке так само, як і попереднє повістю, зараховуємо до лідактично-повчальних творів А. Кралицького. Того ж року в Ужгороді воно вийшло окремим виданням (в рамках серії «Народное чтеніе»), і вважаємо його першою самостійною белетристичною книжечкою місцевого автора, що була надрукована на закарпатоукраїнській території.²⁵¹

В оповіданні «Плявиця» відчутиє соціальні зображення дійсності. Літератор відтворив село на Маковиці періоду капіталізму, в якому ще збереглися феодальні пережитки та зобразив одного з визискувачів - корчмаря, в образі якого уособив першопричину алкоголізму населення. Корчмар Сруль належить до тієї категорії людей, котрі збагачуються за рахунок бідного трудового населення. Свою мету - нагарбати велике майно - здійсює цілеспрямовано, за заздалегідь підготовленим планом, не гребе нічим. До кожного ставиться зневажливо, обманює людей. На ярмарку дешево накуповує різний товар і, як гендляр, зразу зі зиском перепродовує. До такого способу життя підготовляє і своїх нащадків. Користолобні уподобання володіють і членами його сім'ї, як стосовно до простого народу, так і в родинних взаємозв'язках. Для того, щоб точно встановити характер корчмаря, вистачає опису його зовнішності («корчмаръ с

250 Свѣт. З. 1869, № 1 (с. 1-3). №№ 2-3 (с. 2-3), № 4 (с. 1-3), №№ 6-7 (с. 2-3).

251 Самостійне видання містило одну зміну в підзаголовку прози. «Повѣсть из угорско-русской...», супроти «Повѣсть из Угрорусской...», наведену в газеті. В другу частину книжечки увійшов переклад з німецької - оповідання «Иванов Жук». Довгий час велася суперечка щодо автора оповідання «Плявиця», бо твір був підписано псевдонімом Аскольд. Ф. Тівей на основі мовного та стилістичного аналізу припускає, що автором прози міг би бути Петро Азарій (див. примітку 228, с. 363), однак сучасні результати дослідження довели, що Аскольд - це псевдонім А. Кралицького.

НАРОДНОЕ
ЧТЕНИЕ.

Выпускъ I.

А) НЯВИЦА.

Б) ИВАНОВЪ ЖУКЪ.

Новости изъ народной жизни.

Изданіе

КИРИЛЪ АНТ. САБОВЪ,

редакторъ „Свѣтъ“

Ужгородъ 1869.

рудою бородою и длинными пейсиками), опису житла (*«мрачныс оболока, грязь и исчистота пред двермы; по-разительное зловоніе, отбивающееся из внутрні»*) і зізнання, що «розпускаст», тобто розбавляє горілку. Результат його «діяльності» втілений в образі Марі, яка стала жертвою алкоголю. Хоч її вигляд не дуже привабливий (*«высокаго, худощаваго роста, с запавшими глазами, почернѣлою тварью и растрепанными волосами»*), вона представляє ширу та відверту людину, яка признається в тому, що підпалила льох, і своєю спритністю зуміє знайти вихід з цього нелгкого положення. В момент найвищого епічного напруження, коли Мар'я кидає Срулеву світку з великою кількістю грошей в полум'я, розповідь раптом обривається. Продовження оповіді торкається тільки корчмаревого сина - Менделя, який відрізняється від свого батька. Старий корчмар був власником одної корчми, Мендеві належать *«на околнцѣ всѣ винокурныс заводы»*. Син набагато багатшої і більшої лихваря від свого батька, зросла і його хижкість. Сруль вчинив злочин, спрямованій проти одної людини - Марі в спічно конкретному моменті, перед очима одного Менделя, а діяльність Менделя цілеспрямована та організована. З групою бандитів він підпалиє сільське зерносховище та хату священика.

Паразитизм і лихварство сільських корчмарів-піявиць, тобто п'явок, надмірно зростало. Саме тоді, коли реальне зображення дійсності в оповіданні кульмінувало, автор несподівано перейшов в іншу тональність відображення подій. У примирливому розв'язанні конфлікту використав принципи християнської моралі. Оповісником просвітительських і будительських позицій А. Кралицького стає місцевий священик. За його пропозицією селяни будууть зерносховище, створюють спільну касу та організують читальню. Окружне начальство надсилає їм зерно, і вони не заборгнуються у Менделя, який, разом зі своїми компаньйо-

нами, справедливо покараний. Село змінилося до невідомого і письменник відтворює його цілковито ідилічно: «Черные, закопченные избы прочь изникли, по домам заведены трубы в печках (комнны), а с ними чистота и опрятность. Хаты дважды в год: осенью и весною убывались известью. Коровы, телята и поросенки были навсегда отдалены из комнаты в хлев. На подворье навоз (гной) укладался на одну купу. Люд стал вести жизнь трезвенную. Вместо идти по утрам завтракать к сварю вонючую паленку, от которой только сох да чахнул, наш селянин куповал и ёдал мясо, - пил на него чесствую воду из потока. - Оттого тварь у сельчан прибирала полноту, свежесть, румяный цвет да бодрый дух. Поваленным недугам, походящим в прежние годы от безпутной, пьянятснной и нечистотной жизни, - теперь уж и следу не было. Общее здоровье господствовало в всем селении». ²⁵² В уявленні А. Кралицького зразкове село - це свого роду кооперація односельців, якою керує безкорисливим інтелігенцією (в цьому випадку священик). Немає в ньому експлуататорів, люди не пиячать, вони освічені і дружні. Це був утопічний ідеал романтиків-просвітителів, який не брав в увагу закони розвитку суспільного ладу.

Оповідання «Піявица» складається з дев'яти частин. Кожна з них, як і в повісті «Сельський учитель», названа окремим заголовком. Вживання заголовків, які відбивали основну ідею окремої частини твору, було поширене зокрема в німецькій літературі, ²⁵³ але у випадку аналізованого оповідання, вони не завжди відповідають відображенням подіям. Здається, що А. Кралицький свої дидактично спрямовані твори писав за певною схемою, в якій, крім

²⁵² Аскольд, Пимон. Повесть из угорско-русской народной жизни. В Ужгородѣ, 1869, с. 42.

²⁵³ Див. прим. 228, с. 364.

ПЯВИЦА.

Повесть

изъ угорско-русской народной жизни.

написалъ:

А скольдъ.

Начатъ якомъ Карла Іегера

въ Ужгородѣ 1869.

іншого, використовував і народну словесність. Дев'ятий розділ оповідання «Піявица» позначений заголовком «Гоняй зло - постигнет его! Цю саму репліку А. Кралицький навів у тексті повісті «Дяк»²⁵⁴ та «Сельський учитель».²⁵⁵

А. Кралицький звертався до повчальної прози кілька разів. До найбільших творів такого спрямування належить проза «ИВАН. Повесть из народной жизни», яку друкувала газета «Свѣтъ» протягом 1869 року.²⁵⁶ Так само, як і оповідання «Піявица», і повість «Іван» в Ужгороді вийшла окремою книжечкою (другий том серії «Народно с чтеніе»). Її точна назва була «Іван. Повесть из народной жизни (послѣ «Uli der Kleesch» Готтгельфа)», однак редакція «Свѣта» повну назву не дотримала.

Повість «Іван» складається з двадцяти чотирьох частин. Кожна з них названа окремим заголовком. Сюжет твору простий, події розгортаються хронологічно в закарпатоукраїнському середовищі. Його основу становить опис життя працьовитого, але часто п'яного слуги, з якого, в ході зображенія подій, стає чесна, сумлінна і надзвичайно трудолюбива людина. «Новий» слуга користається великим довір'ям. Йому в оренду віддають чималий маєток. В порівнянні з попередніми творами, в повісті «Іван» А. Кралицький не порушує проблему перевиховання колективу, а тільки одного індивідуума, котрий піднімається на вищий щабель суспільно-ієрархічної драбинки і має стати зразком для загалу. Проводирем громади автор робить досить маєтного сільського господаря, який проповідує думки місцевого священика. Повість А. Кралицького написана за мотиваами першої частини двотомного роману Єремія Готтгель-

254 Сборник, 10, 1866, № 29, с. 113.

255 Свѣтъ, 2, 1868, № 40, с. 1.

256 Свѣтъ, 3, 1869, № 14 (с. 1-3), № 16 (с. 2-3), № 17 (с. 1-3), № 20 (с. 2-3), № 22 (с. 2-3), № № 27-28 (с. 2-3), № № 29-30 (с. 3), № 32 (с. 1-3), № № 34-37 (с. 2-3), № 39 (с. 2-3), № № 43-49 (с. 2-3), № 50 (с. 4-6).

фа «*Wie Uli der Knecht glücklich wird*» (1841), відомого також під назвою «*Uli der Knecht*», який дослідники вважають вершиною творчості швейцарсько-німецького письменника.²⁵⁷ Другу частину згаданого твору, названу «*Uli der Pächter*» (1841), у якій відтворений процес капіталізації села, А. Кралицький місцевим читачам не наблизив, мабуть тому, що в тогочасних закарпатських умовах такий твір неосягнув би своєї мети.

Господар Андрій - нереально чесний персонаж, який постійно повчає свого слугу Івана Залісного. Як представник патріархального типу людини, він проповідує принципи християнської моралі, бореться з алкоголізмом і в такому дусі впливає на Івана. В процесі дії Іван покидає Андрія і наймається на службу до Федора Софронкієвича, однак поради Андрія завжди стають йому в пригоді. Молодий та снергійний Іван любить працювати, хоч деколи і в чарку заглядає, або дивиться за молодицями. Він виростав круглим сиротою і вершиною особистого щастя вважає мати гарну хату, дружину і здорових дітей. Іван спочатку піддається філософії панівних класів, нібито бідний слуга не здатний нічого путнього досягти, але відколи почне його спрямовувати Андрій, починає інакше думати. Для більшої вірогідності автор дозволяє, щоб Іван деколи сумнівався у правильності своєї поведінки, однак його чесність, добросовісність і правдомовність перемагають. У Федора Софронкієвича він потрапив у нове середовище, в якому поширені інші погляди, ніж у сім'ї Андрія. Протиставляючи добро і зло, як відмінні категорії, А. Кралицький наголошує на тривалій вартості першого з них. Іван поступово стає носієм і популяризатором тих самих ідей, що й Андрій. Щодо господарства, він дає поради кожному і в кожній ситуації. Однак

257 Gottlieb Jeremias. In: Böttcher, Kurt und Koll.: Lexikon deutschsprachige Schriftsteller von den Anfängen bis zur Gegenwart. VEB. Bibliographischer Institut. Leipzig 1972, с. 275-277.

непомітно проростає в ньому негативна риса - корисливість, так що в максимально напруженому конфлікті неспроможний розрізняти правильність своєї поведінки. Його ощадність сприймається як скупість, він перестає реально оцінювати своє становище і у мареві скорого збагачення задумує навіть посватати Юлію, дочку Федора, хоч знає, що «*ся красота отвратительна, но все-таки она богата*». Прищеплені Андрієм принципи остаточно перемагають, Іван не піддається грішній любові. Все вирішується благополучно. Іван ожениється на бідній, але гарній і здібній родичці Федора, Гафії. Молода пара одержить нагороду - Софонкієвич здає Ім в оренду свій маєток. Такий спосіб вирішення конфлікту не відповідає дійсності, він випливає з просвітительсько-будітельських позицій автора.

Федір Софонкієвич - відмінний від Андрія персонаж. Він не є милосердним і примирливим господарем. Федір навіть злий організатор праці, до того впертий. З добровільно пропозиціями Івана, щодо праці на господарстві, спочатку ніколи не хоче погодитися. Іван навіть нову косу змушеній купити за власні гроші. Федір скупий, недовірливий і тому проголосує: «*Мне приятнее когда между челядью несогласие, ибо тогда по крайней мере необкрадывают хозяина*». Автор складність його характеру виразив словами: «*У старика Софонкієвича уж как бы второю природою было: вездѣ производили замѣшательство, ссору и людей поссорити*». Федір великої ваги надає громадській думці. Коли завдяки Івановій рішучості жнива закінчили скоріше, ніж звичайно, заявляє: «*Мне это, стара, не нравится, что так скоро отбылися жнивы... ибо люди могут еще подумать, что замало было у меня посыано*». Всупереч негативним рисам, якими А. Кралицький наділив Федора, це реальний образ господаря тогочасся, котрий усвідомлює свою приналежність до стану заможних селян і для свого зба-

гачення використовує всі здібності Івана, однак ніколи не забуває, що Іван тільки слуга.

Реалістично, з певною дозою іронії, відтворені відносини Федора і його дружини, однак ідеалізовані взаємини Андрія з власною жінкою справляють штучне сентиментальне враження.

Розпещена і вперта Юлія, яка набралася панських звичаїв, це тип аморальної дівчини, котру зіпсувало місто. Їй цілковито байдужі будь-які культурні вартості свого народу. Зовсім протилежно змальований образ селянки Гафії, в якому автор підкреслює її шляхетність і морально-волові властивості. Такий контраст (місто - село) помітний і в творах інших письменників.

Майстерністю відзначається відтворення пейзажу закарпатської природи. В тексті використано значну кількість прислів'їв та приказок, відображені народні звичаї і свята. Зовнішність персонажів наближена стисло, без зайвих слів, однак характер окремих осіб передається посередництвом довших монологів. Мова, стиль та конструкція речень неморальної Пелагеї відрізняються від словника вередливої Юлії, хоч обидві однаково прагнуть здійснення особистих егоїстичних бажань. Оцінка негативних персонажів (М'ясника) є сатиричною, і взагалі, негативні образи відображенні природньо і більш реалістично, ніж позитивні.

В аналізованій повісті А. Кралицький пропагує необхідність освіти, боротьби з алкоголізмом, наголошує на важливості заснування ощадних сільськогосподарських кас. Йому вдалося реалістично відтворити соціальну нерівність людей, засудити мадяронство та відірваність від народу його представників. Основним обов'язком вважає необхідність пізнання своєї рідної культури, пропагує окрім літературні твори закарпатських письменників та львівську газету «Слов'о».

До типу повчальної прози належить оповідання «ЖЕЛЬНОЙ ВОЛИ ЧЕЛОВЪК. Повѣсть из народной жизни, написанная послѣ Цшокке» з 1873 року, яке підписане псевдонімом Фома Фомич і в бібліографії А. Кралицького поки що не згадується.²⁵⁸ Закарпатський літератор вдруге звернувся до творчості швейцарсько-німецького письменника Г. Д. Цшокке. В переробленім творі - типові закарпатоукраїнські реалії першої половини XIX століття. В центрі уваги автора - двоє молодих русинів із Шариського комітату, на ім'я Богдан і Никон, які вчаться разом з багатьма словацькими студентами в академії у місті Егер. В рамках студентської розмови вони обговорюють вчення філософа-просвітителя Ж. Ж. Руссо відносно протиріччя, а саме, як нестатки або багатство впливають на життя простої людини. Богдан є того погляду, що як убозство, так і багатство у людському житті мають велике значення, бо багатій має набагато більше можливостей, ніж бідна людина. На думку Никона, ані багатство, ані гроші не є основою блаженства. Найважливішим він вважає суворе спартанське виховання та основні життєві необхідності - простий одяг і скромний харч.

Погляди обох героїв реально зіставляються через декілька років, тоді, коли священик Богдан, повертаючись з Ужгорода (там у гімназії вчився його син, і Богдан регулярно брав участь у засіданнях «Спілки с. в. Василія Великого»), випадково зупинився в селі Гнівне, про яке чув багато доброго і злого. Розбіжність поглядів сільських жителів викликала поведінка і діяльність мирового судді, в якому Богдан не зразу, але все-таки впізнав свого колишнього друга Никона. Никон не змінив своїх давніх поглядів на життя і вперто вводив їх у практику, всупереч тому, що багато хто з ним не погоджувався. Він, закінчивши навчання, мандрував по дванадцяти комітатах від

²⁵⁸ Карпат, 1, 1873, №№ 7, 10, 12, 13, 14.

Нігри до Марамороша, в яких жили словаки та русини. Хотів влаштуватися на роботу, але представникам уряду не подобались ні його погляди, ні його зовнішній вигляд селянина. Нарешті домігся вчительського місця в Гнівному, де почав здійснювати свої реформи. Старше покоління не довіряло його замислам, тому свою увагу зосередив на молоді. Ставши суддею, змусив людей збудувати село в природі. В кожного була своя хата, а навколо неї ділянка землі. Для нової лазні використав джерело мінеральної води, викорчував ліс, варив і продавав поташ... Підняв рівень школи і підвищив ступінь загального добробуту. Люди не ходили в корчму, відмовилися від горілки. Жив Нікон дуже скромно, щасливим життям в колі своєї сім'ї, крім своїх знань та книг, нічим не відрізнявся від народу. Своє життєве кредо тлумачив словами: «Живу я насто-ящею жизнью, а не миражными мечтами внешности, как многие из вас в ваших чертогах. Тылесныя наши потребности удовлетворены, а радости обретем и в тесных их пределах. Правда отдалю живем от блестящей нужды европейского образования, но не в разладѣ от лучшей части человечества».²⁵⁹

А. Кралицький у творі «Железнай воли чоловѣк» використав фольклорні елементи - прислів'я та приказки. В оповіданні, в якому популяризує руссоїстські ідеї «природної людини» і «природного стану» (навіть дружина Никона, за походженням городянка, добре почувавшися в сільському середовищі), бракує характеристики головних героїв. В дусі просвітительських настанов визначна роль наложить вождіві, якій своїми здібностями, знанням і кругозором відрізняються від простих людей. Так само, як і в інших творах дидактично-виховного спрямування, на передній план виступають намагання автора покращати соціальне становище на-

259 Карпат, 1, 1873, № 12.

роду, підвищити його культурний рівень і на вищий ступінь підняти національну самосвідомість населення.

Окремі представники закарпатоукраїнської культури добре знали, що із-за важких життєвих умов батьки змушені лишати своїх дітей працювати на господарстві і тільки деякі заможніші селяни бажали зі сина виховати священика або вчителя. Задля того вони всіми силами намагалися переконати населення в необхідності розвитку ремісництва. Цю проблематику порушували і письменники в різних статтях та нарисах, між ними неодноразово і А. Кралицький. У 1873 р. була опублікована проза «РЕМЕСЛО (Рассказ из обѣднейшей жизни)»,²⁶⁰ підписана ініціалаами А. А., яка в бібліографії творів літератора також не згадується. Це об'єднані під спільним заголовком - вступ про важливість ремісництва, два коротенькі оповідання і один нарис. В першому випадку французький аристократ відмовився віддати доночку заміж за багатого маркіза, коли той не вивчить яке-небудь ремесло. Майбутній зять навчився плести кошики, що йому під час революції зберегло життя і він не вмер з голоду. В другому оповіданні старий американський фермер свою доночку пообіцяв молодому багачеві, якщо той зуміє прогодуватися ділом власних рук. Женіх навчився виробляти посудину для хатнього вжитку і продавати її. Середовище останнього нарису було більш відоме читачам, зокрема його герой Йозеф Поздех, який належав до кращих виробників дзвонів в Угорщині (1811-1878). Народився він у бідній словацькій сім'ї в Гричаровцах біля Трнави.²⁶¹ Майбутній підприємець спочатку був ковалем і, як наводить А. Кралицький, опісля мандрував по Європі й відкрив новий спосіб ліття дзвонів, який використав при виготовленні понад 250 екземплярів у різних країнах. Коли

²⁶⁰ Карпат, 1, 1873, № 20.

²⁶¹ Pzodech, Jozef. In: Encyclopédia Slovenska IV. zväzok N - Q. Bratislava 1980, s. 468.

б залишився у рідному селі, не здобув би ані славу, ані маєток. Очевидно, у всіх цих випадках А. Кралицький використав сюжети інших авторів, до чого часто вдавався у своїй повчальній прозі. Чуже, але і знайоме середовище обрав цілеспрямовано - хотів показати, що ремісники повсюди потрібні. Крім того, він повністю усвідомлював суспільно-історичні зміни у світі, а в рамках розвитку капіталізму й необхідність поширення виробництва, що своєрідною формою наблизив читачам, продовжуючи ідею О. Духновича.

А. Кралицький свою творчу увагу звернув й іншим напрямом, а до дидактично спрямованої прози, крім одного нарису, більше не повертається. В гумористичному оповіданні «БРИТВА И МЫЛО. (Посвящается бородобриям из Угорской Руси)» з 1883 року²⁶² наблизив епізод з діяльності прокурора, який, виконуючи свої службові обов'язки, відвідав мukачівську тюрму і намагався ввести в життя в'язнів деякі нові вказівки. До них належало - в рамках боротьби за чистоту - обов'язкове стрижиння і гоління засуджених. Наказ виконували наглядачі. Це зумовило, що в'язні почали ними нехтувати, вважаючи їх за своїх слуг. З метою запобігти ігноруванню сторожів було потрібно щось видумати, і тоді прокурор доповів настанову, бо «реглямис ясно не говорил, як брити арестантов» і наказав, щоб в'язням брили не лише бороди, але й вуса. Втрата «мужеского украшения» була для засуджених, у зв'язку з тогочасною модою, такою ганьбою, що той, «кого вели под бритву, тот больше растерялся, чем тот, кого вели на виселицу». А. Кралицький перебільшив наслідки покарання, зокрема погляди людей на арештантів. Оповідання належить до лі-

²⁶² Оповідання було опубліковане у львівському журналі «Новий Пролом», 1883, № 57. Дані та цитати наводимо за виданням: Йолана Голенда. Аматолій Кралицький. Розповіді і вибрані твори. Пришив, 1984, с. 180-182.

тературі легкого жанру, автор правдоподібно хотів показати, як закарпатські українці дивляться на тих представників своєї інтелігенції, котрі відкинули традиції і пристосувалися новим вимогам.

Початок 90-х років належав до найплідніших років літературної діяльності А. Кралицького. В 1892 році було опубліковане оповідання «ЕКЗЕКУТОР. Рассказ из угорорусской народной жизни», підписане псевдонімом Іван Нодь.²⁶³ Фабула твору проста, в ньому відображене типове явище для закарпатоукраїнського села не тільки другої половини ХІХ століття, але майже і цілої першої половини ХХ століття, коли екзекутори часто відвідували бідні сім'ї. Це не лише трагедія одної родини в селі Іршавка, але трагедія великої частини населення. В. Микитась слушно зауважив, що це жахлива картина вимирання закарпатського села.²⁶⁴

Емоційність оповідання підсилюється тим, що розповідач - це сам екзекутор, який брав участь у відтворених подіях. Він прибув в Іршавку, щоб виконати службовий обов'язок. Як і завжди в таких випадках, бачив страждання і злідні селянської сім'ї. Він не належав до екзекуторів, які гордилися своєю посадою і зі задоволенням виконували призначеннє, але, якби не виконував обов'язки, був би змушений залишити службу. Відтворюючи реальну дійсність, автор майстерно використав деталь. Опис села - це картина зліднів, доповнена зовнішнім виглядом сільського старости - «сгорблений, тщедушний, до нельзя оборваний»... «на сго чслѣ житейскія заботы вырѣзали глубокія морщины» і священика - «благій человѣк, но тоже бѣдак». Вершина убоztва, це хата бідника: «Изба была пространна, но совсѣм пуста. Нищѣстя глядѣла из стѣн, из скамеек, из печи, а тут слѣдовало екзекуовать (грабить) за недо-

263 Бессѣда, 6, 1892, № 3, с. 32-33; № 4 и 5, с. 48-49.

264 Микитась В., Галузка..., с. 145.

имки! Что тут братъ «от имсны закона»? Жалкій хозяин повел нас в смежную комнату и молча указал в угол. Там лежала больная женщина, хозяйка. Из головы под ней не было, только солома, но она была прикрыта теплой периной. - Вот, это одно можно бы забрать, - сказал би-ров, указывая на перину».²⁶⁵

Після реалістичного зображення соціальної дійсності, коли конфлікт кульмінує, слідує його нетипове розв'язання. Екзекутор змилостивився над бідниками і заплатив борги за три іршавківські сім'ї. Був щасливий, коли нарешті йому вдалося змінити роботу. Екзекутор А. Кралицького ще не досяг хижакського рівня екзекутора, який цілеспрямовано збагачується (як екзекутор, що його влучно назвали Смерть з оповідання «Бѣда, нет жида» Івана Сильвай), і який належить до типових явищ тогочасного суспільства. Всупереч тому, оповідання А. Кралицького має велике пізнавальне значення завдяки об'єктивному відображення дійсності, психології головного персонажа і в тому, що автор змалював образ людини, яка зрікається своєї посади, бо не пристосувалася законам тогочасного суспільного ладу.

Окрему групу становить цикл трьох прозових творів, названих «Житейскія дрязги», які А. Кралицькою опублікував під псевдонімом Іван Нодъ. Підзаголовок усіх був «Рассказ из угрорусской народной жизни». Події окремих оповідань відбуваються на ярмарках в Середньому, Мукачеві та Берегові. За твердженнем деяких дослідників, у цих творах помітний нахил закарпатського літератора до етнографізму.²⁶⁶ На нашу думку, етнографізму, в негативному значенні цього слова, в них немає. Письменник використав народну словесність і на основі розвитку сюжетної лінії розкриває ярмаркову атмосферу та характер закарпатських ярмаркових звичаїв. Однак не присвячут ім заба-

²⁶⁵ Бесѣда, 6, 1892, № 4 и 5, с. 49.

²⁶⁶ Історія української літератури у восьми томах. Том четвертий. Книга перша. Київ, 1969, с. 214.

гато уваги, а це означає, що спінне відображення подій не підпорядковане етнографічним явищам.

В першому оповіданні «ВОЗНЯ С ЗАПРЕЩЕНИМ ТАБАКОМ»²⁶⁷ гумористично відображені «труднощі» русина Василя Зозулі, який на чорному ринку хотів торгувати тютюном. На території Угорщини до 1850 року населеню офіційно було дозволено гнати горілку і вирощувати тютюн, але після того, як введено державну монополію, заборонено винокуріння і вільний продаж тютюну, який можна було купити лише у спеціальних кіосках. Селянам такий тютюн не дуже «смакував». Вони різними способами, зокрема хитрістю, намагалися обминути новий закон. Зробив це і Василь, котрого намовив знайомий мадяр Андраш Ласлов. Його перипетії, завдяки доброзичливості фінансів, закінчились добре.

В оповіданні «НА МУКАЧІВСКОЙ ЯРМАРКЪ»²⁶⁸ порушенні подібні проблеми. Честь і справедливість селян протиставлені лицемірству і користолюбству корчмарів. Митея Кепич, господар з Лучок, зустріне спритного добродійника, з допомогою котрого одержить свої гроші, яких позбувся власною легковажністю. В обох оповіданнях використана народна словесність, відображеній спосіб мислення, характер, спосіб і звичаї торгування закарпатських українців.

Третье оповідання «НА БЕРЕГСАСКОЙ ЯРМАРКЪ»²⁶⁹ своїм сюжетом цілковито відрізняється від попередніх оповідань. В ньому відтворено жорстоку реальність тогочасного важкого життя верховинців, які змушені відходити за заробітком на родючу мадярську низовину. Трагічна подія (несподівана смерть одної з верховинських жінок, яку вбили сполосчені коні) докорінно змінить життя

267 Бесьда, 7, 1893, № 1, с. 3+6.

268 Бесьда, 7, 1893, № 3, с. 27-29.

269 Бесьда, 7, 1893, № 9, с. 95-97; № 10, с. 108-110.

багатого м'ясника Чайкоша і його дружини після того, як вони візьмуться за виховання малої верховинської сироти. Її батько, Іван Владака, спочатку не хоче залишити донечку у багача, але опісля з тим погодиться. Через декілька років, перед своєю смертю, приходить з нею попрощатися. Оповідання закінчується ідилічно, але реальним постає відображення соціальної нерівності окремих шарів населення, відтворення національних почуттів народних мас і мрія автора про дружбу народів.

В циклі згаданих оповідань уперше зустрічаємося не лише з русинами, але і мадярами, які спільно виступають як головні дійові особи. Їхні взаємовідносини відображають взаємозв'язки обох національностей. Мова окремих персонажів характеризує їхнє походження. Авторський текст написаний мовою, в якій помітне наближення до народно-розмовної.

А. Кралицький неодноразово звертався і до опрацювання фольклорних тем. Основу твору «ФОН МИНКАЧ. Рассказ из угро-жидовской жизни» (1892),²⁷⁰ який, як і більшість його творів, що з'явилися в Галичині у 90-х роках, був підписаною посадом іменем Іван Нодъ, становить епізод про перетворення води на вино, що бере початок ще в Біблії. Автор поєднав давній сюжет з розкриттям людської слабості - погонею за багатством і, з певною дозою м'якої іронії, відтворив слабості, властиві деяким прошаркам буржуазного суспільства. Зосередився на лицемірство та гонитву за титулами в той час, коли за гербову марку вартисті в 50 крон на заяві можна було поміняти своє ім'я.

Сюжет оповідання нескладний, події проходять хронологічно. Вступна частина твору, яка з основною сюжетною лінією безпосередньо не пов'язана, відбувається на залізничній станції в Кошицях, де зустрілися нові носії титулів «фон» у своїх прізвищах, які відкупили від збіднілого ма-

270 Бесъда, 6, 1892, № 7, с. 76-77; № 8, с. 85-86.

дярського дворянства. Між іншими є і головний персонаж оповідання - Самуїл фон Мінкач, мухачівський рabin. З на-
годи 50-ліття подружнього життя він одержав від своєї
релігійної громади подарунок - винну бочку, у яку кожний
мужчина з його общини перед даруванням мав налити
пляшку свого найякіснішого вина. Та коли бочку відкорку-
вали, рabin з жінкою виявили, що в ній - чиста вода. Щоб
перехитрити всіх, він оголосив громаді свій уявний сон, згід-
но з яким той, хто налив у бочку воду, повинен вночі прине-
сти подвійну кількість якісного вина, інакше до трьох днів
помре. Всі чоловіки побоялися кари і під серпанком ночі
принесли рабінові справжнє вино. Оповідання побудоване
на типовому фольклорному сюжеті - перемозі хитруна над
хитрунами. Письменник не наближує зовнішній вигляд
окремих персонажів, але викриває їхні негативні риси - лу-
кавість, підступність, зајерливість і користолюбство,
тобто притаманні риси людських взаємин тогочасного су-
спільногого ладу, в якому найбільший прибуток досягає най-
лицемірніший і найлукавіший з-поміж усіх.

З фольклорною традицією пов'язане і оповідання
«ОГОНЬ. Угрорусская народная быль» (1893),²⁷¹ підпи-
сана псевдонімом Іван Нодь. Троє убогих братів після
зустрічі з двома мандрівниками - Ісусом Христом та св.
Петром - розбагатіли. Двоє з них (господар і вівчар) забули
про своє минуле, не допомагали бідним і були відповідно
покарані. Третій, рибалка, не загав жертвувати своїм си-
ном, щоб тільки допомогти подорожньому і дочекався за-
служеної нагороди. В цьому оповіданні гармонійно поєдна-
на біблійська легенда про жертву Авраама з народною каз-
кою про трьох братів, з яких старші терплять поразку, а
молодший перемагає.

З фольклорних матеріалів А. Кралицький виходить також
у творах **«ПРОИСХОЖДЕНИЕ КАРПАТОВ. Народная**

271 Бесьда, 7, 1893, № 19, с. 205-207.

сказка из угрорусских гор» (1892)²⁷² та «СВ. ПЕТР И КОЛЕСАРЬ. (Угрорусская народная сказка)» тож з 1892 року.²⁷³ В обох випадках наведено, що «сообщил И. Нодъ». Перший твір - це автентична народна легенда про те, як Бог кидав на землю насіння, з якого виростали гори. Він хотів його розкидати рівномірно, але злій сатана, перетворившись в осу, ужалив Творця і той від болю випустив з рук усе насіння, яке розсипалося поздовж дороги від Верещаків аж по Мукачево і там, де колись була врожайна рівнина, тепер можна вирощувати тільки овес.

Друга проза «Св. Петр и колесарь» - це вже більш вільно опрацьований фольклорний сюжет. Основою оповідання стала розповідь про трудолюбного колесаря та завзятого картяра Івана Кукінку. Іван шість днів у тижні робив колеса, а на сьомий все, що заробив, програв у картах. Постійно жив у бідній хаті й нічого не мав. Одного разу його відвідало двоє мандрівників. Колесар не знав, що це Ісус Христос і св. Петро. За гостинність Господь обіцяв здійснити йому три бажання. Кукінка не послухав ради св. Петра - просити вічне спасіння у царстві небесному, а попросив у Христа, щоб постійно вигравав у картах, щоб без його дозволу не міг встати з лавки під вікном той, хто на неї сяде, і щоб кожний, хто попробує зірвати яблуко з його яблуні, повис на дереві і міг зйти лише з його згодою. Завдяки здійсненим бажанням колесар двічі переогрів смerte і жив до своїх триста років. Як і до того часу, шість днів працював, а на сьомий грав у карти. Постійно вигравав, але для себе не залишав нічого, все пороздавав убогим. Коли смерть утрете прийшла за ним і він нарешті вирішив померти, не хотіли його впустити ані в небо (св. Петро не простив йому, що колись його не послухав), ані в чистилище. Прийняв його лише Люципер як на-

272 Бесьда, 6, 1892, № 12, с. 132.

273 Бесьда, 6, 1892, № 17 и 18, с. 177-180.

парника для гри в карти. Коли чорт програв, вигнав Кукінку назір' з пекла. Нарешті, за наказом Господя, Іван все-таки опинився в небі. Розповідь А. Кралицького про пристрасного картяра відрізняється захоплюючим сюжетом, в якому, як і у більшості казок, наголошено на народній мудрості і винахідливості.

Автентичний фольклорний матеріал записав А. Кралицький в прозі «ФРАЇР НА ГУСЯЧИХ НОГАХ. Із уст народу». Запис було, за приміткою автора, зроблено в «Угорській Русі». Сюжет твору відомий в баладах і легендах інших літератур і торкається старої дівчинки та Паличника - чорта, який має гусачі ноги. А. Кралицький власні фольклорні записи надіслав Михайлу Драгоманову у 1886 році для його збірки «Малорусские народные предания и рассказы». На жаль, вони до М. Драгоманова не потрапили завчасно і тому «ДОБРА БАБА І ЧОРТ», «ВІДКИ ВЗЯЛАСЯ ЖАБА» та інші легенди були надруковані у львівському журналі Івана Франка «Житє і слово» (1894). Легенда «PÁN JEŽIŠ, SVATÝ PETR A ŽID», яку А. Кралицький записав у Рогатині біля Мукачева, у нашому розпорядженні була тільки в чеському перекладі Франтішка Тіхого.²⁷⁴ Очевидно, вона теж була призначена М. Драгоманову, з яким закарпатський будитель знався особисто.

Крім збирання фольклорних матеріалів, А. Кралицький свою увагу присвятів етнографії та історії окремих народів. Його нариси мали пізнавальну мету і були спрямовані на ширші кола читачів. Він був першим, хто познайомив закарпатських українців з козаччиною,²⁷⁵ заснувавши до ве-

274 Povesti z Podkarpatske Rusi. Sestavil: František Tichý. Košice 1930, s. 53-58.

275 Лісовий П., Журналістика 50-70-х років ХХ ст. і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією (конспект лекцій). Ужгород, 1969, с. 30.

сільних обрядів шариських словаків, до способу життя словаків в Угорщині тощо.²⁷⁶

З-поміж творів етнографічного та історичного спрямування згадаємо хоч би маловідомі нариси «О СЛАВЯНАХ ВООБЩЕ» з 1872 року²⁷⁷ (про походження і тогочасний розвиток окремих слов'янських народів) та «КОЕ-ЧТО О БУНЬЕВАЦАХ. Этнографический очерк»²⁷⁸ з 1892 року (про групу денационалізованих сербів, яких звати «буньєваци» від ріки Буна, або «шокаци», які з Боснії і Герцеговини переселилися в різні комітати Угорщини - Срем, Бач, Телеш, Бараня та інші, де змадиризувалися). В нарисах не менше, як і в інших епічних жанрах, відчутний не лише патріотизм А. Кралицького, але й усвідомлення принадлежності до великої сім'ї слов'янських народів.

А. Кралицький був, очевидно, першим, а водночас єдиним закарпатоукраїнським літератором другої половини ХІХ століття, який систематично займався перекладами художньої прози. Його переклади деколи відповідали оригіналам, а деколи він лише використав або обробив мотив твору чужоземного автора, а дію переніс у закарпатоукраїнське середовище. Таким чином, він не тільки цілеспрямовано впливав на читачів, але і знайомив русинів Угорщини з письменством інших народів. Сьогодні важко встановити, наскільки А. Кралицький переробляв белетрійні джерела, а наскільки дотримувався оригіналу, тому згадаємо лише найвагоміші з його перекладів і так званих «сообщений» з чужих мов.

В 1865 році вийшло друком оповідання «ПУГАЧЕВ (Повесть; на русский язык переведена А. Кралиц-

276 Аристов Ф. Ф., Хронологический перечень напечатанных сочинений А. Ф. Кралицкого 1850-1893 гг. В кн.: Карпаторусский сборник. Подкарпатская Русь в честь президента Т. Г. Масарика (1850-1930). Ужгород, 1930, с. 74-75.

277 Мъсъсловъ на 1872 (высокосный) год. В Унгарѣ, 1871, с. 38-41.

278 Бесѣда, 6, 1892, № 22, с. 216-217.

ким»).²⁷⁹ Літературознавці спочатку думали, що закарпатський автор написав власної твір під впливом «Капітанської дочки» та інших творів Олександра Пушкіна,²⁸⁰ але найновіші дослідження Я. Вароді-Штернберга та В. Падяка довели, що це скорочена і дещо оброблена версія оповідання «A vakmerő» («Дерзновений») мадярського письменника-романтика Мора Йокай.²⁸¹ Основний конфлікт оповідання - любовна колізія між російською імператрицею Катериною II та селянським ватажком Омеляном Пугачевим, який себе видавав за Петра III, котрий нібито залишився живим після здійсненого на нього замаху. А. Кралицький, очевидно, оповідання М. Йокай переклав тенденційно. Це було незаперечним підтвердженням його симпатій до російської історії та культури, а водночас і доказом його контактів з мадярською літературою. Оповідання «Дерзновений» іншими мовами не перекладалося і переклад, здійсненої А. Кралицьким, вважається першим перекладом твору М. Йокай на західноукраїнських землях.²⁸²

Одною з вимог, щодо завдань тогочасного письменства, було писати літературу легкого жанру. Читачі часто захоплювалися незнайомим оточенням. Це було, правдоподібно, одною з причин появи оповідання «СПРАВЕДЛИВЫЕ ВЪСЫ. Восточная быль. Перевод из мадьярского И. Нодь» (1892),²⁸³ в якому відтворені події, що відбувалися у султанському палаці. В карикатурному вигляді та з великою дозою іронії зображені жорстокість Могамеда III,

279 Золотая Грамота, 1865, № 9 (с. 69-74) та № 10 (с. 77-79), літературний додаток до журналу «Страховід», 1865, № 19 + 20 та 21 + 22.

280 Недръльський Е., Очерк карпаторусской литературы. Ужгород, 1932, с. 201.

281 Váradi-Sternberg J. - Padják V., Egy ismeretlen fordítás margójára. Kárpáti Igaz Szöv, 19. 2. 1985, c. 41, s. 4.

282 Штернберг Я., - Падяк В., Пушкін або Йокай? (З приводу «Пугачова» А. Кралицького). - Дукия, 33, 1985, № 5, с. 55.

283 Бессла, 6, 1892, № 15, с. 154-155.

який дав повбивати своїх 19 братів-престолонаслідників, аби тільки зберегти трон для свого сина Ахмета. Розумово обмежений Ахмет робить багато дурниць, однак ніхто не відважиться йому перечити, аж нарешті, цілком випадково, сам усвідомить свою помилку. Оповідання наблизило екзотичне середовище і мало свого роду повчальне значення.

Набагато більш читачам, щодо місця відображення подій, був «**ОТРЫВОК ИЗ ОПИСАНИЯ ПУТЕШЕСТВІЯ МАДЬЯРА, АДАМА САТМАРИ В 1711 ГОДУ** (Из мадьярского)», який у 1893 році «сообщил» Іван Нодь.²⁸⁴ Були це дорожні нотатки людини, яка займала високу посаду при дворі Ференца Ракоці II. Адам Сатмарі, разом з Адамом Вай (також один з видатних дворянських прихильників керівника національно-визвольного руху в Угорщині²⁸⁵), спільно подорожували від Мукачева через Львів у Варшаву. Опис подорожі містить значну кількість фактів не лише про визначних людей тогочасся, але і про жителів окремих місцевостей, із-за чого нотатки можна зарахувати до прозових творів повчально-інформативного характеру.²⁸⁶

Словашська художня література також не залишалася поза увагою А. Кралицького. В 1886 році він переклав оповідання Андрея Себеріні «**МАРИНА ГРУЗ. Повесть.** (Перевод из словацкого)²⁸⁷», яке вперше було надруковане в газеті «**Н а г о д п і е п о в і п у**» (1873). А. Себеріні належав до авторів повчально і дидактично спрямованих

²⁸⁴ Бесіда, 7, 1893, № 4, с. 46-48.

²⁸⁵ Vay-család. In: Uj Lexikon. A tudás és a gyakorlati élet egységes címkönyv 6 kötetben. Hatodik kötet. Budapest 1936, с. 3833.

²⁸⁶ Наведені переклади не були єдиними перекладами, які здійснив А. Кралицький з мадьярської мови. Деякі з них для нас недоступні, а про деякі може і не знати. Відомо, що у львівському журналі «**Новый Пролом**» (1884, №№ 137-139) з'явилось оповідання А. Кралицького «**Выстрел Петра Сенте. Из мадьярского**». Його текст, на жаль, не є в нашому розпорядженні.

²⁸⁷ Листок, 2, 1886, №№ 4-14.

творів, який «теми і події зі життя» своєрідно пристосовував власним задумам.²⁸⁸ У 70-х і 80-х роках минулого століття відчувалася необхідність підсилення національної самосвідомості слов'ян в Угорщині, і А. Кралицький переклав оповідання, де був відтворений життєвий шлях батьків мадярського поста Шандора Петефі, які були неугорського походження. Метою автора було підсилити патріотичні почуття населення і довести значення слов'янського елементу в угорській культурі.

Крім твору «Марина Груз» А. Кралицький вільним способом інтерпретував оповідання «СЛОВЕНСКАЯ СИРОТА (Из словенского *Hlasník-a*)» і під псевдонімом І. Нодь опублікував його у 1893 році.²⁸⁹ Оригінал оповідання належить Антонові Б'елеку.²⁹⁰ Автор твору порушив наболілу проблему денационалізації свого народу і до цієї теми звертався неодноразово у своєму доробку.²⁹¹ Переклад словацького оповідання не був першим випадком, коли русини в Угорщині інформували про асиміляційні намагання державного уряду у відношенні до своїх найближчих сусідів, словаків. В ужгородському журналі «Листок» (1893, № 14) на обгортаці було надруковане повідомлення про те, що в Липтовському та Оравському комітатах матері ховалися зі своїми дітьми, бо траплялися випадки, що представники владей силою вивозили словацьких дітей у мадярське середовище на «виховання».

В оповіданні «Словенская сирота» автор художньо відтворив дійсну трагедію двох хлопців - 12-річного сироти

288 Seberiny, Andrej. In: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2. zväzok. Bratislava 1984, s. 95.

289 Бесіда, 7, 1893, № 24, с. 263-265.

290 Словакською мовою позшилося оповідання у мартинському журналі «Národní hlasník», 26, 1893, № 3, с. 53-56 і було підписане ініціалами «В». В кн.: Олена Рудловчак. Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Друга частина. Кошиці, 1985, с. 320.

291 Biček, Anton. In: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok. Bratislava 1984, s. 55.

Янка і його односельчана Юрка, яких, в очікуванні кращої долі, післи на службу в мадярське село. Хлогці важко працювали, в школу не ходили, голодували, забороняли Ім зустрічатися, щоб між собою не розмовляли по-словацьки. Нарешті вони не відмежали і домовилися про втечу. Рідний край уже не побачили, бо дорогою додому замерзли.

Крім оповідань А. Кралицький перекладав і різні статті з чеської та словацької періодики, написав ряд портретних нарисів про словацьких діячів, етнографічних і літературознавчих статей тощо. Таким чином пропагував словацьку культуру між західними українцями. Високий його полягає і в тому, що вказував на спільні проблеми словаків і закарпатських українців, які вимагали невідкладного розв'язання.

Щодо російської літератури, то в 1868 році з'явилось оповідання А. Кралицького «КОЗАЧКА (*Повесть, написанная послѣ В. Д.*)»,²⁹² що являло собою скорочену версію твору письменника Володимира Даля. Події романтичного сюжету починають розгорнатися в далекій Оренбурзькій губернії, коли головну героїню, Марію Чернушкіну, киргизи взяли в полон. Аж до її повернення на рідну землю розповідь ведеться в ідилічному тоні. Оповідання належало до літератури легкого жанру і наближало творчість популярного російського літератора.

Редактори закарпатоукраїнських газет неодноразово зверталися до матеріалів, надрукованих в російській періодиці, яка до окремих культурних діячів надходила різними шляхами. З журналу «Современник» (1873?) виходив і А. Кралицький, опублікувавши в журналі «Листок» за 1889 рік оповідання «СУЛТАНСКИЙ СУД (*По рассказу Константинопольского старожила*)». ²⁹³ В творі, сюжет якого розгортається в незвичайному середовищі, простирався добро і зло в людському житті. На даному стапі

292 Мъсштабъ на 1868 год. Унгар, 1867, с. 56-63.

293 №№ 13-22.

Додаток къ 1-му Номеру „ЛНСТКи“ 1891.

Полезныя знанія для огуровскаго народа.

Дорогіи браты! Давно жиенти ки подѣ Бисседамъ. Оружіемъ, иже тысяча лѣтъ отмѣняется сѣдма карытсвіа горы ѿзиміи то радостнами, то съѣтными спѣшнами; откъ исключительныхъ часіевъ раздѣляется на карытсвія прокрасныхъ данихъ каша дорога рѣстка рѣта. Былъ жиене ислакъ; но цѣлкомъ съѣтныхъ дній каша оѣ вѣсіи ѿзиміи, иже исчезає. Былъ часъ, когда винадали на предѣлахъ кашинихъ татары и тѣрки, когда ѿзиміи ѿзиміи женихъ и дѣти, когда каша смирила и засирала людской плачъ (избирство), одинъ часъ, когда также ѿзиміи отцы каша подѣ ѿзиміи ѿзиміи. Но вотъ тутъ залъ часъ либакъ. Еы, Богъ самъ, искони сѣдѣ. Давно пѣтъ ни татары, ни тѣрки; а рѣсткій наредъ каша жиенти; даю магъ ки зорти счастіемъ, магъ ки камогдиствіемъ, кромъ каша оѣ каша каша.

Дорогіи браты! Еы често жиенти, что каша то ки ѿзиміи, то ки дарога дѣлѣ не вѣдѣтъ; что ки прокраснѣтие ярамъ, что жажды каша дѣланіе мнози болести. І знати-ли, что сколь ки на котъ сі? То, что каша ѿзиміи сѣдыхъ прокраснѣ — ки сами, каша тишина, каша иѣримость. Если учить, что каша каша каша каша горькада, ки должны оѣтитися. Каша дѣлочнѣ отцы и высокое скѣтское прокраснѣство прокрасне именуетъ, што бѣ пронику, аткъ каша сї, стека.

важко встановити міру втручання А. Кралицького в текст, бо не знаємо оригіналу.²⁹⁴ Мету надрукування твору навів закарпатський літератор в примітці: «*Эта статья помещена здесь по необычайности и занимательности события только для съдѣнія...*»²⁹⁵ і дійсно, вона мала лише побікне розмежування, а почасти і пізнавальні значення.

Творчість А. Кралицького була надзвичайно багата і різноманітна, тільки жаль, що не зі всіма текстами його дробку сучасні дослідники обізнані. Тому відрадним є факт, що на даному стапі в ужгородському видавництві «Карпати» готують до друку видання творів А. Кралицького, в тому числі й оповідання «Мойсей», яке залишилося в рукописі.²⁹⁶

А. Кралицький написав велику кількість науково-популярних статей, які для населення мали інформативно-пізнавальні та практичні значення. Порушував у них стичні, історичні, філософські, педагогічні, природознавчі та інші проблеми. Виступав на сторінках різних газет і календарів (не дарма його Ф. Тіхий назвав «*nejvírlejším zdrojem pracovníků všech kalendářů podkarpatínských*»)²⁹⁷ та в «Додатку до Листка», в якому друкувалися «полезні знання для угро-руського народу». В нім під псевдонімом Ів. Василевич опублікував серію статей в рубриках «Садоводство» і «Пчеловодство» (1891). До останніх творів А. Кралицького, які були в «Додатку» надруковані, належить нарис «СЕЛО ВЫДРЕНУВКА» (1892),²⁹⁸ який нагадує

294 Невід суміжні виклики і дата надрукованого оригіналу - 1873 р., випущена у «Листку», бо «Современник» виходив у 1836-1866 роках. (В см.: Большая советская энциклопедия. Том 39. Москва, 1956, с. 539).

295 Листок, 5, 1889, № 22, с. 256.

296 Палик В., Закарпатський Мойсей. - Новини Закарпаття, 5 березня 1991 р., № 44, с. 6.

297 Tichý F., Anatolij Kralickij (Příspěvky ke studiu jeho života a díla). In: Sagnetica. I-a. Řídí Karel Chotek. Praha 1936, s. 368.

298 Додаток к 2-му Нумеру «Листка», 1892, с. 8-11.

повчальну прозу літератора і був написаний мовою, близькою до народної. В ньому на конкретних прикладах показано, як змінилося закарпатське село за сорок років. Автор ідеалізує його рівень в період панщини і зіставляє з рівнем наприкінці століття. Причини занепаду бачить в поширеному алкоголізмі і розвитку лихварства.

Якщо детально розглянути художню спадщину А. Кралицького, то встановимо, що умовно можна ІІ, на підставі творчої активності, розподілити на три періоди. В деяких оповіданнях першого періоду (до 1865 року) помітні виразні сентиментально-романтичні елементи («Пастырь в полонинах»), однак переважає романтична проза. Любов до рідного краю передається посередництвом відображення героїчного минулого закарпатських українців («Федор Петрюк», «Князь Лаборець»), і у більшості тогочасних проз письменник відтворює конкретний історичний момент, чи короткий відрізок часу. В декотрих романтических творах наявним стає реалістичне зображення дійсності, а в оповіданні «Казнь неба» порушено соціальний конфлікт. Взагалі, для початкового періоду творчості А. Кралицького характерна проста композиція і стисливість тлумачення сюжетних подій. Психологізація персонажів у нього глибша, ніж у попередніх авторів.

Другий етап творчості закарпатського літератора, який охоплює кінець 60-х і першу половину 70-х років, пов'язаний з розвитком місцевої журналістики. До перших і кращих творів цього періоду належить сатирична проза «Прометей», в якій автор відобразив важливу проблему наступу денационалізації. Саме такі сатирично-викривальні мотиви, які здавна властиві українській літературі, сприяли виникненню реалізму в закарпатоукраїнському письменстві. Основну увагу того часу А. Кралицький присвятив повчальній прозі - переробленим мотивам і власним оригінальним творам. Кращим оповіданням другого етапу твор-

чості стало оповідання «Ліявиця», в якому відчутний інтенсивний соціальний тон. Реалістичним постає відображення об'єктивної дійсності на фоні перетворення ліхваря в дрібнокапіталістичного підприємця.

Останній період творчості А. Кралицького починається в 90-х роках минулого століття (відомо, що між другим і третім періодами з його художнього доробку було надруковане лише оповідання «Бритва и мыло» (1883). Кращим твором цього періоду вважаємо оповідання «Екзекутор», в якому помітні елементи і засоби критичного реалізму.

Тематичний діапазон творчості А. Кралицького різноманітний. У своїй основі він був письменником-романтиком, однак з певними впливами просвітительського реалізму, які еволюціонували у використання елементів критичного реалізму. А. Кралицький був добрым спостерігачем, його сміливість і здатність порушувати наболілі проблеми тогочасся зумовили, що він став першим закарпатоукраїнським сатириком. Франтішек Тіхий, який високо оцінював творчість закарпатського письменника, передбачав, що «коли раз буде зібрано його творчість, вкажеться, що йдесться про найбільш виразного прозаїка Закарпаття минулого століття». ²⁹⁹ Хоч ця робота ще не закінчена, бачимо, що він не помилявся.

---

²⁹⁹ Тихий Ф., Анатолій Кралицької і Янко Краль. - Дукла, 6, 1958, № 2, с. 152.

Іван
СИЛЬВАЙ³⁰⁰
(1838 - 1904)

До найпомітніших постатей закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX століття належить поет, прозаїк та автор публіцистичних статей Іван Сильвай. В художню літературу вступив в умовах австро-угорського дуалізму, в період другого тимчасового піднесення нової літератури закарпатських українців (перше відбулося після революції 1848-1849 рр.). Належав до прогресивної групи авторів, які співпрацювали з редакцією газети «Свѣт», «Сова», «Листок» тощо, вдало та критично реагував на різні культурно-політичні події тогочасного життя.

300 Іван Сильвай (псевдонім Уріл Метеор, іншали У. М.) народився 15 березня 1838 року в селі Сускове (зараз Свалявський район Закарпатської області України) в сім'ї священика. Початкову школу і перші класи гімназії пройшов в Ужгороді, два вищі класи гімназії в Сатмарі, а богословську семінарію кінчав у Пешті та Ужгороді. Спочатку побував у рідному селі, пізніше в Дусинці, Тур'я Реметах і Новому Давидкові, де помер 13 лютого 1904 року. Існують розбіжності щодо правопису імені І. Сильвай. Українські літературознавці пишуть Сільвай, чехо-словачькі українці - Сильвай. В нашій роботі користаємося формою Сильвай, яка була поширенна на території Чехословаччини в міжвоєнний період. Проблему, однак, в майбутньому, буде потрібно вирішити на науковий базі.

На літературну і суспільно-культурну діяльність І. Сильвай вплинуло декілька факторів. В першу чергу, це була революція 1848–1849 років, яка в нього, так само, як і в О. Митрака, зумовила інтерес до суспільних питань. Під час навчання в Сатмарі обидва майбутні літератори спілкувалися з прогресивними румунськими діячами та молоддю. Піднесення національної свідомості І. Сильвай сприяв і музикант Костянтин Матезонський, емігрант з Росії, який поселився в Ужгороді. Крім того, студіюючи в Будапешті, І. Сильвай був членом двох самоосвітніх гуртків, які були організовані з-поміж рядів мадярських студентів і представників різних слов'янських народів.³⁰¹ Тут зустрічався з відомим закарпатським публіцистом Іваном Раковським, який у «Слов'янській літературній школі» читав лекції з російської мови. Ще як студент познайомився з доробком Шандора Петефі та Яноша Арая, які залишили помітний слід в його ранній літературній творчості. Крім мадярських літераторів на його посідання вплинула творчість Олександра Пушкіна та Михайла Лермонтова.

Що торкається поетичного доробку І. Сильвай, на увагу заслуговує передусім творчість повна ностальгійних спогадів і елегійного смутку, в якій алгорично висловлена любов до рідної землі. Героїчному минулому закарпатських українців він присвятив балади «Львоборець» та «Федор Коръятович». У першій відтворена постать князя Лаборця, але, на відміну від доробку Б. Носака, А. Кралицького та О. Гомічкова, у яких теж наближений образ відомого князя, Лаборець у творі І. Сильвай залишається живим і символізує оптимістичне майбуття закарпатоукраїнського населення.

³⁰¹ Сильвай И. Автобіографія. В кн.: И. А. Сильвай (Уриціл Метсоп). Избранные произведения. Братислава, 1957, с 112.

До перших прозових і поки що неоцінених творів І. Сильвай належить «СВІТЛЫЙ ДЕНЬ ВОСКРЕСЕНІЯ. (Арабеск. Писал: Урілл Метеор)» з 1868 року.³⁰² Автор показав себе добрим і здібним спостерігачем реального життя. Сюжет оповідання простий, в ньому поєднуються фантазія і дійсність. Опис гармонійної краси навколошнього середовища переплітається з описом почуттів молодого мужчина, який незабаром попрощається зі своїм під-силені тим, що своєї нареченої ще не бачив. На його психіку впливає неповторна атмосфера близького Великодня, таємницість і своєрідність розповідей старих людей. У подальшім зображені духовного стану молодого мужчина переважає казковість теми і образи потойбічного світу, що в головного персонажа, який оцінює навколошню ситуацію, викликає пройнятій легкою іронією погляд на події і постаті повсякденного середовища. В оповіданні майстерно змальована зустріч померлого головного героя зі загадковою нареченою та почуттям близьких і далеких родичів несподівано померлої молодої пари. Характери окремих персонажів і сюжет твору відтворені з легким гумором, але і в такому обрамленні порушенні важливі проблеми русинів Угорщини. Автор погоджується з думкою спільногоподання місцевого населення з народом, який колись жив в області Києва і вважає, що лише спільними силами можна подолати перешкоди на шляху його розвитку й зберегти його існування. У виразно романтичному оповіданні І. Сильвай, відображаючи загадкові ситуації, виходить з казкового мотиву (перстень-невидимка) і стисло, кількома репліками порівнює романтичний ідеал нареченої зі сну з І реальним образом. Ксеня - так вона в дійсності називається, має «сахарні губки, серебряный голосок, волоса волночных кудрей, классической ротик, яркие глаза,

³⁰² Світ, 2, 1868, № 17 (с. 1-3), №№ 19-20 (с. 1-3), № 21 (с. 1-2).

крошечные ручки», але відзначається тверезим глузdom і повсдінкою. Оцінюючи відтворення побуту закарпатських українців і їхнього марновірства, в якому фантастичне переплітається з реальним, інколи важко можна встановити, де кінчается одне а починається друге, приходимо до висновку, що І. Сильваєві була добре відома творчість М. Гоголя.

Австро-угорська дуалістична система сильно деформувала еманципаційні намагання немадярських національностей Угорщини. Державні керівні кола сприяли тому, щоб Мукачівську єпархію очолив єпископ-мадярон Степан Панкович. Він доклав усіх зусиль до того, щоб чим більшою мірою деморалізувати закарпатоукраїнську інтелігенцію, обірвати її зв'язки з народними масами і цілком покінчити з проросійськими симпатіями, які протягом 50-х і 60-х років посилилися між русинами. С. Панкович жорстоко придушував усі прояви національної самосвідомості населення, намагаючись припинити духовний розвиток і якомога швидше впровадити мадяризацію і латинізацію в закарпатоукраїнське середовище. З позиції сили обмежував і видавання закарпатоукраїнських газет, засновування спілок тощо. Саме проти нього і його співпрацівників, які групувалися із священиків-ренегатів, було спрямоване вже згадуване оповідання А. Кралицького «Прометей» і вістря критики та гострослів'я І. Сильвай. Картина тогочасної культурно-політичної ситуації письменник подав у своїй «Автобіографії»³⁰³ та численних публіцистичних статтях.

До прозових творів тзв. «антіпанковичівського» напрямку належить нарис «ЛЮДИ В ЖЕЛЪЗНЫХ ШЛЯПАХ. Картина не совсѣм веддя природы» з 1869 року.³⁰⁴ І. Сильвай у вступі формою гострої сатири пояснює

303 Метеор Урікл (І. А. Сильвай). Автобіографія. Ужгород, 1938. Див. також промітку 301, с. 77-162.

304 Свѣт, 3, 1869, № 10 (с. 1-3), № 11 (с. 1-3), № 12 (с. 1-3).

причини своєрідного пойменування твору. Під носіями за-лізних капелюхів він розуміє реакційне духовенство, яке намагається розвиток історії повернути назад, до денацио-націзації населення. Голови цих зрадників народу ніби око-вані залізом і вони не здатні ані реально думати, ані чинити добро.

Події твору вібдуваються у «вигаданому» світі, названому Угорська Русь, а в нім у перенесеному значенні відобра-жений рівень культурно-суспільного життя закарпатських українців. У царстві вічної темноти, де замість сонця слу-жить щось «черне от чернила» і де за найбільшу доскона-лість вважають спілоту, на службовій печатці замість герба блищить - кріт! І Сильвай безпощадно викриває мовну орієнтацію денационалізованої закарпатоукраїнської інте-лігсції, напади на газету «Свѣт» і «Общество с. В. Василія Великого», засуджує її манію величності тощо. Всупереч несприятливим умовам розвитку націо-нальної самосвідомості залишається оптимістом і опти-містично, вірою у збереження народу, закічує свій твір.

Імена окремих персонажів (Нитуда, Нисюда, Сплюков, Плявичин, Лицемърников) і Іхня діяльність розкривають ха-рактер конкретних осіб, які могли бути відомі ширшій гро-мадськості, що підсилювало вже як так гостре жало сатири.

Таке саме спрямування, як і в попередньому нарисі, по-мітис в творі «КРАЙЦАРОВАЯ КОМЕДІЯ (Диковинка от Урила Метеора)» з 1870 року,³⁰⁵ яку можна вважати почасти прозовим, а почасти драматичним твором. В. Ми-китась оцінивав твір за його жанровими ознаками як теа-тральну рецензію на спектакль мандрівного лількового театру, куди за вхід брали мізерну плату - один крайцар.³⁰⁶ На думку М. Воскресенського, «Крайцаровая комедия» - это драматизированный политический памфлет, сати-

305 Свѣт, 4, 1870, № 34 (с. 278-280), № 35 (с. 286-288).

306 Микутась В., Галузка..., с. 148.

*рическая комедия, напоминающая во многом по остроте приемов построения художественных образцов сатирические памфлсты Салтыкова-Щедрина».*³⁰⁷

I. Сильвай і тут формулою найгострішої сатири виступає проти існуючих суспільних порядків, проти несправедливості та національного утиску закарпатоукраїнського населення. Головного представника твору архібраміна Вічтура наділяє фізичними та стичними рисами його дійсного прототипа (єпископа С. Панковича), тобто рисами людини, яка не виконує свої основні обов'язки, людини, яка одне говорить, а друге робить. I. Сильвай критикував місцеві суспільно-політичні проблеми, тому є-за цензуруних міркувань сюжет твору переніс в індійське місто Люквареш, населення якого розділене на чотири касти - брахманів (жреці), кшатріїв і раджіїв (войни та сановники), вайшів тобто бажанів (купці) і шудрів та паріїв (ремісники, хлібороби, слуги) - аналогічно до кастової політичної системи, яку С. Панкович сподівався встановити на закарпатоукраїнській території. Натяки I. Сильвай езопівською мовою сучасникам були зрозумілі. Автор використав маловживані сатиричні ислогізми типу «блюдолизание», «ноголизание», «с брюхопользывающею покорностью» тощо і формулою градації викрив підлабузництво окремих персонажів. Один з представників верхівки відкрито заявляє, що «париям невольно ни смотреть, ни мыслить, ни знать, ни говорить, ни чувствовать, ни хотеть, ни умножаться».³⁰⁸ Виявленням суті антинародної діяльності керівних представників I. Сильвай зголосився до ідей Великої французької революції, ідей свободи, рівності, братерства.

307 Воскресинский Н. С., Художественная литература на страницах закарпатской газеты «Сест». В кн.: Наукові записки. Том XXXIII. Українська і російська література. Ужгород, 1958, с. 145.

308 Цитовано за виданням: Хрестоматія нової закарпатської української літератури (Друга половина XIX сторіччя). Упорядкували Ю. Бача та О. Рудловчак. Братислава, 1964, с. 249.

Події, які відбуваються на сцені лялькового театру, тлумачить коментатор (сам автор) і цей факт підсилює об'єктивність відображеніх явищ. У вступній частині актуальним є фольклорний елемент марновірства простих людей (частина вбрання, одягисна навпаки, дозволяє бачити дійсний стан справ).

Якщо обидва твори І. Сильвай, спрямовані на критику закарпатоукраїнського суспільно-політичного життя порівняти детальніше, то бачимо, що сатира у творі «Крайцаровий комедія» була гостріша за сатиру в прозі «Люди в жалезніх шляпах». Вони відрізняються також з мовно-стилістичного боку. В першому випадку конструкції речень складніші і менш зрозумілі, ніж у другому. Для твору «Люди в жалезніх шляпах» характерна більш виразна супівська мова і явно оптимістичне закінчення.

Своєю тематикою до вище згаданих сатиричних творів примикає проза «ОДНОДНЕВНОЕ ЦАРСТВО (Небылица из Угорской Руси)», яка була опублікована у львівському «Слові» (1873).³⁰⁹ І. Сильвай і тут порушив питання денационалізації місцевого українського населення, виступив проти латинізації церковного обряду, точніше проти заміни юліанського календаря греко-італійським, бо саме юліанський календар був одним з вагомих показників єдності з українським та російським народами. Автор усвідомлював, що твір не буде знаний закарпатськими читачами, бо оповідання було надруковане поза територією Угорщини,³¹⁰ однак можливості друкування в Ужгороді настільки погіршилися, що твір не був перевиданий, і тому не вдалось роздобути його повний текст.

Сатиричний талант І. Сильвай знайшов можливості застосування і на сторінках прогресивного журналу

³⁰⁹ Слово, 13, 1873, №№ 124-126, 128, 131-139, 141-144.

³¹⁰ Сильвай И. А. (Уроцл Метеор), Избранные произведения. Братислава, 1957, с. 140. Див. також промітку 301, с. 97.

«Сова» (1871), в якому публікував свої твори разом з Є. Фенциком. Журнал, на жаль, не був у нашому розпорядженні. Певну увагу йому, однак, присвятив П. Лісовий. На думку цього відомого дослідника, сатиричні твори надруковані в «Со в і» в якійсь мірі перегукуються із сатиричними типами, створеними Шевченком і Франком, Гоголем і Салтиковим-Щедріним.³¹¹ Очевидно, І. Сильвай та Є. Фенцик співпрацювали також з редакцією ужгородської мадярської сатиричної газети «Füles Bagoly», бо мадяри вважали неможливим видавати свою газету без допомоги обох письменників.³¹² Крім того відомо, що до сатиричних творів І. Сильвай належала проза «ПУПАКИ. Старый арабеск в новой форме», яка виходила у львівському журналі «Новый Пролом» в 1886 році,³¹³ тобто в час, коли, згідно зі законом з 1884 року існувала, з метою обмеження зв'язків, заборона передплати галицької та іншої періодики на закарпатоукраїнській території. Це означає, що русини Угорщини з цим твором І. Сильвай не дуже були ознайомлені. Ані в Чехії, ані в Словаччині поки що не вдалось роздобути текст твору.

Могло б здаватися, що проблеми, які І. Сильвай порушував наприкінці 60-х і початком 70-х років, мали суттєво регіональний характер і ширшого літературного контексту не стосувалися. Необхідно, однак, зауважити, що його творчість мала не лише художньо-літературне, але передусім історично-пізнавальне значення. Без неї не можна було б на-

311 Лісовий П. М., Журналістика Закарпаття 50-70-х років XIX ст. і її зв'язки з іншими українськими землями та Росією (комплект лекцій). Ужгород, 1969, с. 45.

312 Rudlovcák O., Szóva-Füles bagoly. In: Kalendárium '81. Uzhgorod 1980, с. 85.

313 Новий Пролом, 4 (6), 1886, №№ 350, 351-355, 357, але твір з'явився в тому ж році, також у Львові, як самостійна книжечка. В кн.: Іван Левицький. Галицько-руssская бібліографія XIX-го століття, дополненная russкими изданиями, вишедшими в Венгрии и Буковинѣ (1801-1886). Том II. Львов 1895, с. 568 і 585.

віть уявити умови культурного розвитку, або оцінити сміливість автора, який, будучи духовною особою, в конкретній суспільно-громадській ситуації зумів виступити проти свого єпарха. Дошкульний гумор і гостра сатира були зброєю в боротьбі з тогочасними злободеннями проблемами.

Значна частина творів І. Сильвайя появилася друком тільки один раз, більше не пересвідавалася. До таких належить «ШЕСТАК. Повість Уріла Метеора», який знайшов своє місце на сторінках газети «К а р п а т» у 1874 році.³¹⁴ Літературознавці його майже не згадують або неправильно заражаютимуть до сатиричних творів, спрямованих проти С. Панковича. П. Лінтур, який оцінював сатиру закарпатського письменника, повість «Шестак» не згадав.³¹⁵ І. Сильвай певний час був під впливом у той час модної, а в мадярській літературі домінуючої сюжетоманії³¹⁶ і цілеспрямовано написав декілька творів, які можна віднести до літератури легкого жанру.

Обширна (в порівнянні з попередніми творами) повість «Шестак» (24 розділи) написана у стилі романтично-пригодницької прози. Сюжет, в якому перспілюються дві основні лінії, маловинний великою кількістю пригод та незвичайних подій. Всі вони відбуваються на початку ХІХ століття, під час війни з Наполеоном, у 1809-1813 роках, на території Валахії, Молдавії, Буковини, Галичини і Угорщини, отже, всюди там, де, крім інших національностей, живуть і русини. Згадується навіть Прага, куди доля закинула головного героя Шестака. Цілком імовірно, що мотив дороги

314 Карпат, 2, 1874, №№ 3-13, 16 34, 36-38.

315 Лінтур П. В., Сатирические повести Ивана Сильвайя. В кн.: Доповіді та повідомлення. Серія філологіка, № 2 (окремий видання). Ужгород, 1958, с. 30-32.

316 Поп В. С., Новела письменників Закарпаття ХІХ століття. В кн.: Тези до зошківської конференції молодих вчених, присвяченої 20 річчю Університету (жовтень 1965 р.). Ужгород, 1956, с. 37.

автор запозичив з європейської романтичної, зокрема німецької літератури. В основу повісті лягла фольклорна традиція про викрадену дитину.

Циганський воєвода Фурков своїми моральними властивостями цілком відрізняється від оточення, в якому живе. Він чесний, щирий, навіть віруючий і на смертельним одрі признається синові Шестаку (назвали його так із-за природженої вади - шести пальців на кожній нозі) до старого гріха. Шестак не є його сином, бо колись давню, коли ще був дворічною дитиною, його викрали цигани. Тільки тоді Шестак зрозумів ставлення інших одноплемінників до нього і власну неохоту вести кочовий спосіб життя. На початку повісті автор романтично змальовує циганське середовище, яке з першого погляду здається дуже ідеалічним. В кінці повісті, коли читаємо Шестаків щоденник - це вже інший світ, світ щоденної і твердої боротьби за кусок хліба, за прожиття. Таким чином автор посередництвом головного героя твору і активного участника подій наближає читачам сувору дійсність і життєві проблеми людей, які живуть на периферії людського суспільства.

Після смерті воєводи Шестак відходить з групою музикантів і завдяки своїм надзвичайним здібностям (прекрасний черевомовець, звуконаслідувач та імітатор поведінки людей) попадає на службу до химерного пана Надлужанського, котрий його, як джерело розваги, подарує своєму братові. Це був ясний доказ маніпуляції з людьми в період панщини. У новій домівці Шестак стає гайдуком. В закарпатоукраїнській літературі це перший образ гайдука, який походить з простолюду. Його діяльність, однак, I Сильвай близче не аналізує, вона передається тільки натяками. Якщо порівняємо його з гайдуком, зображенням в оповіданні «Сироти» (1899) того ж автора, побачимо зростання авторської майстерності в напрямі критичного сприймання реальної дійсності.

Взаємозв'язки між панами та челяддю відтворені під впливом ідеалів Французької буржуазної революції - ідеалізовано. Справжній характер назовні шляхетного та добродушного пана, який вважає, що його скривили, зображені у відношенні до коня, який перевернув віз. Всі, хто відбували ланшину, з кам'яним лицем мусили вислухати офіційне звинувачення тварини і брати участь у її страті. Ідеальним, хоч блюкчес неоціненим, є ставлення сім'ї присяжного Сантова, в тому числі і Їхньої прийомної дочки Евічки, до Шестака.

В образі Сантова письменник підкреслив велич патріотичних почуттів представника народу. Як син бідного руського священика, він не здобув вищої посади, бо не зрікся свого походження, але твердо і непохитно стояв на своїх національних позиціях. В загальному ставлення панівної верхівки до закарпатських українців було таке: «Для чого русина щадить? У остроумных господ то стало аксіомой «Русин печеньй добр»; кто вымыслил это, кто нет? Изреченис перешло в пословицу, потому русина жарить нужно, чтобы стался добрым». ³¹⁷ Справді, таким було положення немадярських національностей у шовіністично настроєній Угорщині.

У зображені братів Самуїла та Данила Надлужанських переважають гумористичні елементи. Обое вою запальної вдачі, люблять шуткувати, здатні насміятися і самі над собою. Належать до двох протилежних таборів - один з них кальвініст, а другий - прихильник папізму. До рівних собі ставляться щиро і з повагою, а до простого народу ввічливо, але тільки назовні. Евічка, як один з головних жіночих персонажів, на які автор не звернув багато уваги, не справляє враження реальної людини. Вона вже у своєму дитячому віці роздумує, як зріла жінка. Внесок для народу пов'язаний з постаттю священика, в образі якого помітні певні ознаки

³¹⁷ Карпат, 2, 1874, № 22.

майбутніх провідників населення з повчальних оповідань І. Сильвай, які стали центром його письменницької діяльності в пізніший період творчості. Позитивні персонажі твору, за винятком Шестака, мало реальні та статичні, а його поведінка у важливих життєвих ситуаціях зображена романтичними засобами.

Більш рельєфно окреслені негативні постаті - Сруль Герш та Ічик Лейба. За їхнім зовнішнім виглядом, за мімікою та способом розповіді, можна впізнати їхній характер. Ці ровесники вийшли з найубогішого дискримінованого шару суспільства і поступово перейшли у ряди малобуржуазних визискувачів. В погоні за достатками керуються законом сильнішого, кмітливішого і жорстокішого, не гребують нічим, ані обманом, ані злочином (смерть Фуркова, спроба вбити Шестака). Такими ж самими є і їхні взаємозв'язки. Якраз сюжетна лінія, котра відображає їхній життєвий шлях і місцями переплітається з лінією Шестака, створює спічну динаміку повісті. Соціальний і національний гніт, капіталізація села та пережитки феодалізму уможливлювали діяльність різних спекулянтів, в яких І. Сильвай та інші будителі вбачали найбільше зло, що своєрідно відобразили у своїх творах.

Авторський текст твору місцями надто довгий. Обширні описи реалій іноді перериваються - письменник вмістив у текст репліки, які дублюють і без них очікуваний розвиток подій. Романтично відтворені явища чергуються з елементами сентименталізму, якими позначені взаємовідносини Шестака та Евічки. Із старозавітньою традицією поєднане зображення єврейського свята радості «Пурим», з фольклору перейнято мотив застосування лікувальних рослин, ліття олова для вичарування майбутності, відгадування сну тощо. Належить сюди і мотив таємності родимої плями (полум'яна рука на грудях Шестака та його шість пальців), яку дитина успадкувала від своїх предків. З фоль-

клорних традицій випливає щасливий кінець повісті - Сан-тівці в Шестакові впізнають свого загубленого сина Адама і одружать його з нерідною дочкою. До фольклорного шару прози відноситься й опис звичаїв та способу життя населення.

Всупереч романтично-пригодницькому характеру повісті, І. Сильвай не заперечив свій талант спостерігача. Картина торгівлі на ярмарці в Чернівцях, зарозумілість мадярського зубожілого дворяніна, або важка робота труда-рів - відображені реалістично. Панцина у відтворенні письменника така: «*А панцина? О ней нечего и говорить. Голод, кровавый пот, удары, слезы, вздоханія, мука, проклятие. Появишься на работу скоро: бѣда; опоздашь четвертью часа из какой-нибудь пятой деревни: бѣда; по болѣзни ты не в состояніи работать: бѣда; у тебя жена, родители умерли и опоздали: бѣда; работаешь цѣлый день, как вол: а писарь не хочет записать только осмую долю дня; работаешь без остановлія, без надежды, без конца... Добрья божества [панні - Л. Б.] так і дѣлали. Мужики обработывали огромныя пространства земель, искореняли лѣсы, строили дорогу, мосты, всякия постройки и что божествам ни вздумалось. На работѣ гайдуки и гайники наблюдали за прилѣжаніем работников с палкою в руках; эти надзиратели назначали время обѣда, и послѣ обѣда гнали работников к какомуто ручью на пойку, от пойки опять к работѣ, иногда изредка милостиво позволили им зажечь трубки. Это был золотый вѣк блаженной памяти панцины.*»³¹⁸

Жаль, що повість «Шестак» читачам і літературознавцям лишилася майже невідомою. Вона захоплює інтригуючими фабульними перипетіями. Автор з успіхом послуговується композиційною перестановкою хронологічного порядку зображення подій. Твір письменника доповнює

318 Там жс.

картину закарпатоукраїнського літературного процесу XIX століття і є доказом того, що в сприятливіших суспільно-політичних умовах художні досягнення І. Сильвай могли бути набагато більшими.

Аналізуючи прозову творчість І. Сильвай, літературознавці, крім Є. Недзельського, зовсім не оцінюють, або навіть не згадують його твір «ВЪЧНАЯ ЮНОСТЬ. Рассказ Урила Метеора», який друкувався в газеті «К а р п а т» у 1875 та 1876 роках.³¹⁹ На думку Є. Недзельського, в прозі помітний «бытовой элемент» і вона пройнята «свѣтом дѣтских и юношеских воспоминаний»³²⁰ що не зовсім відповідає дійсності. «Въчнаѧ юность» - це найпросторіша художня проза не лише І. Сильвай, але і всієї закарпатоукраїнської літератури минулого століття. Її автор виходив з антики і відтворив події, які відбувалися в історії старовинних Афін - колисці ідеалу краси, де в період Сократа готувалися до великого загальнонародного свята. Прославлений художник Фідіас, який вже до того часу виготовив статуї Зевса і Паллади, хоче людям представити новий ідол - Афродіту. Вона така гарна й досконала, що зрозуміти її може лише автор - творець. Учні скульптора Фідіаса від свого вчителя довідуються, що джерелом натхнення при створенні статуї став звичайнісінський портрет невідомої жінки.

Основна сюжетна лінія аналізованої повісті - це розповідь про мандрівного співця Зефіра і дві сестри Ірину (в міфології Ейрена) та Елевтерію, у яку втілена ідея слов'янської єдності. У взаєминах Зефіра та Елевтерії наблюксні міфологічні зв'язки Зефіра та Хлоріди, у житті яких своєю фатальною помстою втручається Немесіда. Елевтерія додає різні перешкоди і стає Флорою (Хлорідою), засновницею веселих римських свят - флоралій. Після того, як до-

³¹⁹ Карпат, 3, 1875, №№ 15-29, 33-42; 4, 1876, 4, №№ 1-22, 25-27.

³²⁰ Недзельський Е., Очерк карпаторусской литературы. Ужгород, 1932, с. 218.

сягла своєї мети - успіх та подив народу, вмирає. Ірина та-
кож кохала Зефіра і так само, як Елевтерія, у соборі Афро-
діти відважилася вислухати пророцтво свого майбуття, од-
нак її життєва доля була зовсім іншою. Тому, що любов до
неї була неприхильною, вирішила стати жрицею і перетво-
рилася у Сивілу - ерітрейську пророчицю, пізніше у Сивілу
кумську (в повісті куманські). I Сильвай при відтворенні
своїх літературних героїв виходив з міфології, бо Сивіла
кумська походила з Ерітреї й переселилася в юнське посе-
лення Кими в Італії, пізніше римські Куми.³²¹ Автор вико-
ристав легенду про те, як Сивіла запропонувала Тарквінієві
Гордому купити дев'ять книг за велику суму³²² (у Сильвай
це Тарквіній Пріск, а сума - 300 золотих), але той відмовив-
ся. Тоді вона кинула три книги у вогонь і запропонувала ку-
пити решту за ту саму суму. При повторній відмові Таркві-
нія спалила ще три книги, а за ті три, які залишилися, одер-
жала стільки, скільки просила за всі дев'ять. Тарквіній
Пріск заснував собор Іова на Капітулі,³²³ герой I Сильвай
засновує «*Circus maximus*», в якому пізніше відбувалися фло-
ралії.

Міфологія інспірувала I Сильвай до зображення царства
Дорона у підземному світі (за легендою володарем є Гадес,
Аїд або Плутон).³²⁴ Охоронцем його брами є Цербер (по-
дібний до триголового пса Кербера). Зустрічаємося там з
Хароном, Сісіфом (Сізіфом), Танталом, Гігією (пізніше
Стігією), доля яких в повісті інша, ніж у легенді. Морські
чудовиська Скілла (Сцілла) та Харібда виступають як човни.

Надзвичайно важка проза, яка не була призначена шир-
шому колу читачів, бо вимагала неабияких знань історії,
міфології та біблії, була написана стилем барокко. Автор

321 Zamárovský V., Bohovia a hrdinovia antických bájí. Bratislava 1980,
s. 426.

322 Словник античної міфології. Київ, 1989, с. 182.

323 Див. прим. 321, с. 439.

324 Там же, с. 379.

відтворив життєві контрасти, контрасти між ідеалом, сном людини і суveroю дійсністю, мотиви скептицизму, пессимізму і тяжких страждань. Герої твору (Зефір, Ірина, Елевтерія) прагнуть досконалості і в боротьбі за свої ідеали зазнають поразки або вмирають. Всі троє - романтики, але сильні індивідууми, які відрізняються надто великою чутливістю, що в їхній поведінці перетворюється у сліпі пристрасті. Відтворюючи їхні образи, автор висловлює і свої погляди та почуття, а в цьому напрямі під кінець повісті допомагає Йому і Фідіас, який вважає, що вічно молоду красу, чарівну свою жіночістю (Афродіту), створила творча сила таланту, втілена у мармур. Час, однак, впливає на все - руйнує художній витвір Фідіаса, стирає в пам'яті ідеали краси й досконалості, робить їх недосяжними і приводить в забуття, хоч прагнення і намагання людини залишаються вічними...

В числі великої кількості різних божеств та потвор автор реалістично відобразив ставлення Ніканора до своєї дружини і дочок Ірини та Елевтерії. Тонка, для творчості I. Сильвай типова іронія, викриває дійсну позицію «голови» сім'ї Ніканора і його «слухняної» жінки, яка так вміло поводиться, що чоловік виконує все, згідно з її бажанням.

Закінчення повісті перенасичене класицистичними књижковими та науковими елементами. I. Сильвай порівнює гречку міфологію з культурою східних народів, бо, на його думку, *«человечество должно смотреть на восток с благоговением; восток служит источником света, лучи которого проникали ко всем племенам. От иудеев многое переняли египтяне и финикияне, а от сих греки и прочие народы»*.³²⁵ Для того, щоб доказати своє твердження, він часто, хоч і з належним поясненням, вживає чужі назви, посилається на наукову літературу і цитує давні джерела.

Особливість езотичного середовища, використання принципів романтизму у відтворенні сюжету - це все є засобом для

³²⁵ Карпат, 4, 1876, № 26.

досягнення задуму: на основі суспільного розвитку людського роду доказати, що «*неодолга прійдет очередь на відродження и преобладаніе Славяниства...*»³²⁶

Любов до давньої історії І. Сильвай успадкував від свого батька, який обожнював античну літаратуру і цей потяг віддзеркалився, крім іншого, і в оповіданні «*ПОВІСТЬ ПОВІСТЕЙ*» (1903).³²⁷ У свого роду гумористичному оповіданні порушена відвічна проблема мужчин - боротьба за прихильність жінки. Проза цікава насамперед з точки зору композиції. Гортуючи сторінки лексикону англійського історика Брутона, автор натрапив на опис подій, яка стала першоджерелом літературнооброблених творів - на біблійну легенду про Каїна та Авеля. На мотиви кохання, першопричиною якого були Адам і Єва, письменник вирішив написати оповідання, але для того йому були потрібні певні передумови - передусім тиша, папір, олівець і добра ідея. Всім цим він міг розпорядитися здебільшого вночі, тому необхідні речі заздалегідь ще увечері підготував. Він привик писати в пітьмі, а те, що не записав, до ранку позабував. Так зафіксував історію дітей прабатьків людського роду. Вранці хотів свою «*повість повістей*» прочитати, але приголомшило його те, що на папері нічого не знайшов. Вночі він писав поламаним олівцем. Якби не Брутон, не знов би, чи вся історія правдива. Оповідання належало до літератури легкого жанру, його мова збагачена дотепними репліками та відлівими примітками, які свідчать про високу майстерність Сильваєвого гострослів'я.

До творів, спрямованих на відтворення людської психіки, належала проза «*НЕ ТЕРПИТСЯ ГОРАЗД! или такія былинки, в концѣ которых люди смыются, а демон рукооплещет*» (1900).³²⁸ Це літературна обробка анекдоту

326 Карпат, 4, 1876, № 27.

327 Мъсъдослов на 1903 год. Унгвар, 1902, с. 76-81.

328 Мъсъдослов на 1900 год. Унгвар, 1899, с. 48-64.

про цигана й циганку, які готові виконати будь-яке завдання, щоб тільки жити як у раю. Вони були впевнені, що нікому не попадуть у наставлену пастку. Безмежне щастя уявляли собі по-своєму: будуть постійно разом, не будуть нічого робити, лишень тютюн жувати і одне-другому съкати в голові. Значення оповідання, однак, набагато глибше. У його вступі I. Сильвай відтворив образ бідної людини, яка важко пробивалася життєм. Вся сім'я жила в зліднях аж до часу, поки біднота не успадкував п'ять тисяч готівкою. Сума була дуже велика, і ціла родина весь вік могла жити в достатках, але неборак не зумів примиритися з неочікуваною дійсністю. Гроші прогайнував, а те, що залишилося - спалив. Автор у постаті бідолахи намагався порозуміти людину, щастя якої стало для неї справжнім тягарем.

I. Сильвай на фоні цього трагічного випадку розгорнув історію Ферка та його подруги Ровжі, яких князь Гашталкович з міста Геделле біля Будапешту жартома запросив до себе в гості. Знаючи психологію людей, ставить їм умову, мовляв, можуть залишитися в палаці і користатися всім до того часу, доки не піднімуть покришку на тарілці. Бідолаха, зображеній на початку оповідання, був неспроможний примиритися зі своїм щастям, не зуміти цього ані Ферко та Ровжі. Не дотримали дане слово і Іхній добробут закінчився. I. Сильвай реалістично відтворив психологію імпульсивних та енергійних головних персонажів, поведінка яких почасти була зумовлена Іхнім походженням. Використані у творі елементи сатири не лише викривають, але навіть шаржують життя дворянства. Тонка іронія формою натяку розкриває людські слабості.

Надзвичайно гостра критика суспільних обставин наявна в оповіданні «МИЛІОНЕР» (1904).³²⁹ I. Сильвай немовби

³²⁹ Мъсяцеслов на 1904 год. Унгвар, 1903. (В цьому випадку не вдається роздобути джерельний матеріал, тому сторінки надруковано го твору не наводимо).

повернувся до початкової стадії творчості, коли досягла вершина його знаменитої сатира. В цьому випадку він не порушує проблеми місцевого характеру, але набагато важливіші - проблеми світового панування. Письменник несавидів силу влади та багатство і не вірив, що їх можна здобути чесним способом. Слідкуючи за подіями, які відбувалися в світі, вирішив, що діло твору найкраще буде перенести в Америку. Сильно звучать слова, що не Колумбові потрібно поставити пам'ятник за її відкриття, але перелітним птахам, які там були раніше за нього і «*никогда не думали о немалосердном искоренении коренных жителей, не спасалися туда про какое-нибудь воровство, злодейство, убийство, или какое-нибудь иное еще большее преступление - от наказания властей и оставались по-прежнему неприкосновенны, чисты и непорочны от всякого злодейского желания, чтобы в Америке становиться миллионами*».³³⁰

Сатира и сарказм I Сильвай в аналізованому оповіданні спрямовані проти хижачьких експлуататорів. Він відтворив цілу галерею мільйонерів, усі діяльність яких спрямована на особисте збагачення. Образи окремих персонажів настільки емоційні та сугестивні, що ще сьогодні не втратили свого значення та актуальності. Цей факт підкреслили і українські дослідники І. Вишневський³³¹ та В. Микитась, який твір назвав оповіданням-памфлетом.³³²

У великих достатках, що для нього становлять вершину щастя, живе мільйонер Плутон разом зі своєю другою жінкою Прозерпіною, яка раніше належала до групи мандрівних комедіантів. Перша жінка Плутона померла і залишила доньку Сатанеллу, на кілька років молодшу за мачуху. В будинку Плутона живе і його особистий секретар, італієць Інферні, що також мібі належить до сім'ї. Головний персо-

330 Цитовано за виданням: И. А. Сильвай (Уріям Метеор). Избранные произведения. Братислава, 1957, с. 327.

331 Вишневський І., Традиції та сучасність. Львів, 1963, с. 80.

332 Микитась В., Галузка..., с. 154.

наж у відтворенні І. Сільвай такий: «А Плутон считається царем между американскими миллионерами. К нему и такие знатные люди, как Рокфеллеры, Швабы, Гульды, Карнеги, Морганы, Вандербилты и прочие могли приблизиться только с глубокими поклонами словно к живому божеству золотого тельца».³³³ Снобізм буржуазного середовища шаржує письменник в описі бенкету з нагоди іменин Плутона: «... ластовичные гнезда доставил один сепаратный пароход компании Англантик из Калькуты, иная компания прибавила пеликанов из южной Африки, третья птичье молоко из одного новооткрытого острова в Тихом океане, змей-великан привезен из Индии... Подлинность всех этих вещей чиновственно засвидетельствована касательными вице-королями и губернаторами странъ».³³⁴ Моральні якості прибічників багатої верхівки відтворені і в життєвому шляху Плутона, який розповідає, що колись давно познайомився з мільйонером Натансоном і став його компаньйоном. Спокусив його дружину (перша жінка Плутона) і Натансон у відчайдчинив самогубство. Присутні сміються, а сміються ще більше, коли Інферні (його ім'я, як і імена деяких інших персонажів вжито як метафору) признається до свого шлюбу зі Сатанеллою. На запитання тестя: звідки в нього стільки мільйонів, Інферні відповідає: «Милый папа!... вы только-что рассказали вашу удалъ. Я не спрашиваю вас, каким способом пришли вы к наследию Натансона. В том то и дело: я поступил по вашему доброму примеру...»³³⁵ Це тільки частина гіркої правди. Плутон довідується, що до того і Прозерпіна від нього втекла, усвідомлює свою ситуацію і закінчує життя так, як і Натансон.

333 Див. прим. 330, с. 328.

334 Там же, с. 332.

335 Там же, с. 337.

В оповіданні «Милліонер» І. Сильвай повторно засвідчив исабиякі здібності спостерігача. В чітко накреслених образах користолюбців відтворені типові властивості буржуазного світу, в якому виграє той, хто гірший, лукавіший, а зокрема багатший.

На початку ХХ століття І. Сильвай опублікував дві, тематично цілком відмінні від своїх тогочасних творів прози, в яких доторкнувся давньої історії. Це був період посиленого національного гніту немадярського населення в Угорщині. В цих оповіданнях відстоюється першість слов'янської культури (предків русинів Угорщини) та значення цих давніх слов'ян для сучасності. Події твору «ДЕНИЦА МЕЖДУ ЗВЪЗДАМИ» (1901)³³⁶ відбуваються в період панування короля Стефана I i, за тогочасними загально прийнятими замислами, відтворені у сuto слов'янському дусі. Стефанів син, Мірко, ще має слов'янське ім'я, монастир у Веспремі, де відбувається істотна частина подій, є центром слов'янського життя, навіть його внутрішнє обладнання визначається стилем східного обряду. В монастирі здобували освіту переважно слов'янські дівчата, вчительки-монахині теж походили зі слов'янських земель. Мірко покохав прекрасну болгарську князівну Софію (болгарська русалка), що не подобається дружині Стефана I - німці Гізеллі. За допомогою свого прихильника Вольфганга, вона різними способами намагається зблизити Мірка з Адельгейдою. Розв'язка твору - трагічна. Мірко та Софія вмирають. Боротьба за Міркову прихильність є символом набагато важливішої боротьби - боротьби між сходом та заходом за політичну і культурну гегемонію в Угорщині.

336 Проза була в нашому розпорядженні в кн.: Іван Ант. Сильвай. Собрание сочинений I. Ужгород, 1941, с. 50-70, у якій не наведено рік публікування твору, однак рік 1901 наводить Є. Недзвільський в кн.: Очерк карпатогородской литературы. Ужгород, 1932, с. 216.

Це не був перший і єдиний випадок, яким закарпатські українці доводили слов'янське походження Стефана I. В 1875 році так сталося в газеті «Карпат». ³³⁷

Оповідання «Деннича между звездами» складається з п'яти взаємно пов'язаних частин і належить до типових романтических творів. Середовище (монастир і життя в ньому, королівський двір) і події (загадкове зникнення одного і появі другого напису, кохання аж до гробу, отрута) - це все засоби, які письменники-романтики використовували у своїй творчості.

Аналогічне завдання - довести право автохтонного руського населення Угорщини на існування, мала й проза «МАТИ И НЕВЬСТА» (1902). ³³⁸ Слушно констатував В. Микитась, що це перша новелістична повість в закарпатоукраїнській літературі. ³³⁹ Події твору відбуваються за панування угорського короля Бела IV, в період монголо-татарської навали. Середовище стародавніх замків, панське свавілля у відношенні до простолюду, лицарські поєдинки, вірна любов, сімейне прокляття, небесне знамення як вісник нещастя неминучої долі, трагічна розв'язка конфлікту, коли мати й наречена зустрічаються над мертвим тілом близької людини - це все атрибути романтизму. Романтично зображена і боротьба з ворогом. Автор усі події відтворює у дусі слов'янського патріотизму, в назвах міст та імен героїв також відчутний слов'янський характер (Даря, Лев Чорноградов, Ладислав Узд). Твори про славне минуле предків підсилювали патріотичні почуття населення й автори ними боролись за визнання історичних прав закарпатських українців.

I. Сильвай у своїй літературній спадщині неодноразово звертався до зображення сільського середовища. У творах,

337 Карпат, 3, 1875, № 33, с. 3 (стаття була передрукована зі словацького журналу «Sokol» (1867)).

338 Мъсъослов на 1902 год. Унгвар, 1901, с. 29-49.

339 Микитась В., Галузка..., с. 157.

в яких наблизив знайоме йому життя народу, помітні реалістичні тенденції відтворення дійсності, однак в деяких випадках на рівні просвітительського реалізму. Перше з ряду таких оповідань «ИЗ-ЗА ОДНОЙ РЮМКИ ВОДКИ. Пов'язь», було опубліковане в 1875 році.³⁴⁰ Це сповідь-монолог Миколи Звонарчина, колишнього сільського судді, який причину свого морального занепаду бачить в алкогользмі. Він дуже швидко пристосувався до тих, які розбагатіли за рахунок простого населення і з позиції своєї посади брав хабарі, підробляв різні документи тощо. Під впливом алкоголю заподіяв юс одне лихо людям, розпочинав з ними судові справи, один позов слідував за другим і результат цього був такий: «*Новая тяжба. Наняли мы себе адвокатов; я к их благородиям с богатыми подарками, они меня ободряют, а при том изречениес приговора оттягивают со дня на день, с года на год. Под двумя годами очутился я в таком положении, что уже нет чего дарить. Шесть золов пошло на ветер, тяжебных издержек выросло море, хозяйство запущено, сдва достаст нам ежедневного пропитания, а между тем сколько раз не обращаюсь к адвокату, всегда нужны деньги на клеймы. Клеймы да клеймы, а тут, кроме двух лошадей, и хлеба нет.*

³⁴¹

Звонарчин повернувся з в'язниці саме тоді, коли вмерла його дружина. В хаті вже нічого не було, люди все розібрали, а останній гульден, який залишився після оплати похорону, він пропив. Після того, як йому не вдалося підплатити сусідову хату, на довгий час пропав. В цій частині оповідання реальна оцінка дійсності переходить в її утопічне відображення. Автор зі своїх будітельських позицій накреслює подальший життєвий шлях головного персонажа. Неочіку-

340 Мъсяцеслов на 1875 год. Унгар, 1874, с. 58-73.

341 Цит. за виданням: И. А. Сильвай (Урнел Мтеор). Избранные произведения. Братислава, 1957, с. 198.

вана зустріч зі священиком у Марія-Повчанському монастирі, куди народ ходив молитися до чудотворної ікони Богоматері, докорінно змінила його життя. Він повернувся додому, свого сина знайшов у достатках і вони разом з новим суддею почали перевиховувати населення. Діяльність цих провідників народу зовсім співпадає з діяльністю священика або вчителя в повчальній прозі А. Кралицького. Вони стали глашатаями просвітительських ідей І. Сильвай, відчутли людей пити, заснували допоміжну касу, сільську школу, пропагували закарпатоукраїнську і галицьку періодику тощо. Була це картина бажаного, а не реального світу.

Подібні проблеми, майже тим самим способом, І. Сильвай порушив і в повісті «БІДА, НЬТ ЖИДА. (Повість)», яка друкувалася в журналі «Л и с т о к» на протязі 1892-1894 років. В ній зображені позиція людини, яка нерозумним вчинком попадає у безвихідну ситуацію і щоб забути своє горе, починає пити, а коли п'є, противає все, що має, а щоб забути це лихо, знову п'є...

Один з жителів села Сорокіна, Гаврило Дуб, привів у село корчмаря, бо що це, мовляв, за село, коли немає в ньому корчми? Для школи грошей немає, а для корчми їх не треба. Корчмар Мендель в новому середовищі дуже швидко влаштувався і всюди розіставив свої теністи. Майстерно відтворене спустошення села, причиною якого є представники дрібної буржуазії - корчмар, адвокат та екзекутор, які, співпрацюючи, багатіють. Недарма одержали влучні прізвиська від людей. Адвоката прозивають «Пан-Напласть», а екзекутора - «Смерть». Останній - це вже не екзекутор А. Кралицького, який співчуває бідним, але людина, котра збагачується цілеспрямовано і користається підтримкою таких же індивідуумів, як і сама.

Повість складається з одинадцяти частин. В першій з них романтично і з тонкою іронією зображені проблеми дитячого світу, які виникають, коли діти, граючись, наслідують

дорослих. В частинах, де центром уваги стали дорослі, явне реалістичне відображення дійсності та використання елементів сатири. Не лише Гаврило Дуб зі сім'єю, але і багато інших жителів села піддалося ненажерливості та інтригам Менделя. Народ пиячить, втрачає своє майно, а люди типу Менделя - багатів'я. Тільки після того, як Михайлло Дуб, син Гаврила, повернувся з військової служби і викрив давній злочин Менделя, той починає тримтіти за свою шкуру. Спочатку неуспішно намагається підкупити Михайла, але опісля вночі кидae своє добро і втікає з цілою сім'єю. І Сильвай реалістично зображує майбутню долю Менделя: «Бессомно, он где-нибудь в далекой стороне снова приютится, обладая при этом богатым запасом денег и природным коварством, под новым именем, на новом поприще, изберет новый друг действия на более широкую ногу и, наконец, умрет почтенным человеком». ³⁴² Наприкінці твору автор переходить до іншої оцінки ситуації і знову демонструє свої просвітительські позиції. Михайла підтримує священик, і вони разом намагаються поліпшити долю населення. В ідилічній картині вимріяного села Михайлло перетворює корчму в свого роду читальню, в якій повчає людей. Здійснюються і мрії та бажання колишніх дітей, згаданих на початку твору. Жителі Сорокіна живуть в достатках і будують нову церкву.

До кращих соціально- побутових творів І. Сильвай належить оповідання «СИРОТЫ. Повесть» (1899). ³⁴³ Головний персонаж твору, Гаврило Дзюбан, це виходець із селян, якого пан зробив гайдуком. Гаврило дуже сумлінно виконує свої обов'язки і настільки задовольняє панські вимоги, що втрачає міру розсудливості й запродує свою людяність. Люди вже й забули, що він колишній Гаврило і прозивають його гайдуком Габором. Пропорціонально з багатством

³⁴² Там же, с. 264.

³⁴³ М'єсцослов на 1899 год. Універ, 1898, с. 47-61.

(пан змусив селян обрати Гabora сільським суддєю) зростає і його егоїзм та цинізм. Така зміна була характеристична для суспільства, в якому він жив. Гabor не знаходить часу, щоб відвідати сім'ю умираючого брата, пізніше не піклується його сиротами. Дружина Гabora та її брат так само намагаються розбагатіти. Погоня за мамономою закінчується трагічно. I. Сильваю вдалось реалістично відтворити життя осиротілих Любіці і Микитки й порозуміти їхною психологією. Менш вдалим є розв'язання конфлікту. Погані люди за свої вчинки були покарані, однак не навколоїшнім середовищем, в якому жили, але втручанням «зверху». Гabor - це другий образ гайдука в закарпатоукраїнській літературі, який походив з простолюду. Першим був Шестак в однойменному творі I. Сильвай. Якщо порівняти обидва обrazy, бачимо зростання художньої майстерності I. Сильвай, яка еволюціонувала до критичної та реалістичної оцінки середовища. В. Микитась, аналізуючи оповідання «Сироты», наголосив на тому, що саме Гabor був доказом того, що гнобителями населення на Закарпатті були не лише представники інших національностей.³⁴⁴ Дійсно, певні намагання відтворити «місцевого» визискувача в творчості I. Сильвай існували, що помічаємо також в оповіданні «Із-за однієї рюмки водки».

Наприкінці минулого століття I. Сильвай публікував низку досі маловідомих або зовсім нівідомих дидактичних оповідань, розрахованих на широке коло читачів, зі свого роду конкретними «рецептами», спрямованими на покращання життя сільського населення. Перше з них «МИЛОЕ ДОМОВОДСТВО. Повесть из угрорусского быта» було опубліковане в 1894 році.³⁴⁵ Здається, це перша художня проза в закарпатоукраїнській літературі, в якій порушена проблема еміграції. Нестриятливі життєві умови змушу-

³⁴⁴ Микитась В., Галузка..., с. 154.

³⁴⁵ Мъщюслов на 1894 год. Унгвар, 1893, с. 28-34.

вали населення переселятися зі своєї батьківщини в Америку. Дома залишалася решта членів сім'ї, яка з нетерпінням чекала вістки від своїх родичів. В таких важких обставинах, як русини в Угорщині, жили й русини в Галичині. Вони теж масово покидали рідну землю. В оповіданні «Милос домоводство» вперше від часів А. Кралицького («Князь Лаборець») зустрічаємося з українським героєм, який не походить зі закарпатоукраїнської території. Дідусь Макарій переселився в Америку з Галичини, але, повертаючись додому, умирає. Доля його молодших «утроруських» приятелів краща. Михайло Дворянк та Федор Долинин щастливо повертаються до своїх рідних.

В оцінованому творі помітні реалістичні тенденції, хоч автор використав чимало романтичних і фольклорних елементів. Оповідання підсилює патріотичні почуття, пошану до своєї рідної культури і наголошує на спільному походженні закарпатських та галицьких русинів.

До типу моралізаторської повчальної прози належить оповідання «ЗОЛОТЫЙ ВЪК. Повѣсть Уріла Метеора» (1897),³⁴⁶ в якому автор віддав данину патріархальному закарпатському селу, подібно, як і Євген Фенчик у деяких своїх прозах. Головні персонажі твору Гаврило Блажко та Іван Добряк (їхній характер втілений в іменах) представляють людей надзвичайних моральних якостей. Сирота Іван довгі роки чесно служив панам. Заробивши деякі гроші, купив від Гаврила частину землі. Відносини між обома сусідами були щирі й безкорисливі. Іван, ремонтуючи хатину, знайшов горщик срібла. Знахідку хотів віддати Гаврилові, бо земля була спочатку його. Гаврило, однак, відмовився від скарбу, бо продав не лише землю, але й те, що на ній, або в ній, знаходиться. Через те, що сусіди не могли домовитися, покликали на допомогу суддю, і той прийняв Соломонове рішення. В Іvana та Гаврила були донька і син, які

³⁴⁶ Подкарпатский календарь с типиком на 1897 год. Уигвар, с. 111-116.

хотіли повінчатися і суддя знайдений скарб присудив молодим. Оповідання написане на казковій основі про знайдений скарб і хоч головні персонажі відтворені в суто позитивному ідеалізованому плані, воно закінчується своєрідною глупливістю І. Сильвай, який своїм сучасникам дає «погораду»: *«Добрый мой приятель! купи себе землю, обрѣти в ней сокровище, пустися с твоим приятелем в тяжбу, истощи свое имынє, разори свое семейство, отучи своим кровавым потом твоих минных защитников и покровителей, а вконць голый-обголенный запой себѣ во все горло в предсмертный час: Вѣчная память!»*³⁴⁷

Будителі чималу увагу присвячували боротьбі з алкоголізмом, який був причиною не одної трагедії в житті народу. І. Сильвай посередництвом своєї творчості також намагався перевиховати населення. В оповіданні «ТРЕЗВОЕ СЕЛО. Повѣсть Урила Метеора» (1897)³⁴⁸ відтворив переродження колишнього алкоголіка в сумлінну та працьовиту людину. На фоні ідеалізованої давнини розгортаються події, що відбулися в селі Плодне. Спочатку гарне село із-за горілки занепало. Звали його по-різному - Голоднє, Колоднє та Злоплоднє. Автор в особі розповідача відвідав сільського священика і лінія його розповіді переглятається з розповідю головного персонажа Андрія Славка. Колишній п'янопця став чесним громадянином і допомагає підносити рівень села. Його випадок, коли напився до білої гарячкі, зворушлив усіх односельців. Вважали його мертвим і вирішили похоронити. Коли Андрій прийшов до пам'яті, розповів присутнім усе, що протягом непритомності відчував, в тому числі згадав і боротьбу з «нечистою» силово. Тільки чудом переміг сатану. Така словідь «зумовила», що селяни вирішили закрити корчму і почали присячуватися різним ремеслам.

³⁴⁷ Там же, с. 116.

³⁴⁸ Наука, 1, 1897, №№ 1, 2, 4, 6-17.

Проблеми алкоголізму порушенні і в оповіданні «СВОЕ НЕОЦІННОЕ ПОМЪСТЬЕ. Повѣсть Урила Метеора» (1898).³⁴⁹ Автор співставляє зразкову сім'ю спочатку бідного сироти і бездомного поселенця, але завзятого трудівника Тимка Посельника і алкоголіка Михайла Головача. Як і у більшості повчальних творів, I Сильвай у зображенії головних персонажів послідовно дотримує полярність постатей. Для Тимка типові виключно позитивні риси, а для Михайла лише негативні. Такими самими, як батьки, є і їхні діти, Варвара - добра, Станко - злий. Завдяки наполегливій і сумлінній праці Тимко став заможним і поважанням селянином. Про його успіхи довідуємося з розмови (власне з монологу) у родинному колі, коли Тимко розповідає про те, як осушив болото і перетворив його на родючий ґрунт. Люди спочатку його висміювали, але пізніше з повагою висловлювалися про виконану ним роботу. Відносини між панами та бідними I Сильвай дещо ідеалізує. Причини морального занепаду і спустошення сімей він бачить в алкоголізмі. Частини, в яких резонерствує повчальний тон спеціально для народу, занадто довгі. В кінці твору автор закликає до працьовитості, а тим саме і до поліпшення економічної ситуації населення.

Сюжет моралізаторсько-повчальних творів I Сильвай здебільш дуже простий. За рамки цього виходить лише проза «СЕМЕЙСТВО. Повѣсть из Угро-Русского народного быта» (9 частин) з 1898 року,³⁵⁰ в якій відчутний далекий відгомін романтично-пригодницької повісті «Шестак». В прозі «Семейство» події розгортаються навколо дитини, яку селяни, повертаючись з праці, знайшли біля криниці. Через те, що її усиновила бездітна сім'я Зозуліних, хлопчика назвали Самко Найденик-Зозулин. Всі любили біляву дитину і намагалися виховати з неї чесну людину.

349 Подкарпатский календарь с титулом на 1898 год. Унгвар, с. 70-85.

350 Наука, 2, 1898, №№ 4-16, 18-21.

Самко мав усе, що захотів, навіть і тоді, коли був гусаром, батьки посылали йому гроши. Те, що постійно був у центрі чиєсь уваги, негативно відбилося на його характері. Спочатку жив чесно, пізніше бував п'яний, грубо поводився з жінкою і дітьми, розбив не лише своє, але і чуже подружнє життя. Мораль повісті висловлена в мудрості народних прислів'їв, які І. Сильвай використав наприкінці твору: «Псы от горазда бѣсятся» та «Кайся, дѣдку, до послѣдку».

Окрім місце в літературному доробку І. Сильвай поєднують його прозові байки, які залишилися в рукописі. На відміну від інших творів, вони були написані живою народною мовою. На думку Ю. Качія, який у 1976 році вперше опублікував десять байок І. Сильвай (дев'ять у перекладі на українську літературну мову, а одну в оригіналі),³⁵¹ не йдеться про оригінальні байки письменника, але про записи з уст народу, що, однак, поки що не доведене. Надруковані зразки - це байки про звірят езопівського типу не лише дидактичного спрямування, але й сатиричного та критично-го змісту, які викривають наболілі проблеми культурного життя тогодечася. Кожна з них закінчується мораллю. Таким чином І. Сильвай поповнив закарпатоукраїнську традицію писання байок, яку у першій половині XIX століття започаткував Михайло Лучкай і продовжив Олександр Духнович. Імовірно, певний вплив на байки І. Сильвай мали байки І. Крилова, які закарпатський письменник читав в оригіналі, а, може, його наштовхнула і діяльність широкого друга русинів Б. Носака-Незабудова, який у 60-х роках минулого століття перекладав байки І. Крилова на словацьку мову.

Щодо кількості і якості написаних творів, І. Сильвай належить до найвидатніших закарпатоукраїнських прозаїків минулого століття. Перший стап його творчості (кінець 60-х і початок 70-х років) пов'язаний з газетою

351 Качій Ю., Народні байки у записах І. Сильвай. В кн.: Сонячний годинник. Творчість молодих. Ужгород, 1976, с. 116-120.

«Світ». І. Сильвай ще з більшою іронією та сарказмом продовжив лінію, започатковану А. Кралицьким в оповіданні «Прометей». В творах «Люди в жалъзных шляпах» та «Крайцарская комедия» наявні реалістичні тенденції відтворення дійсності. В середині 70-х років І. Сильвай писав великі прозові твори. Повісті «Шестак» та «Вѣчная юность» були доказом того, що і в закарпатоукраїнській літературі з точки зору складності сюжету можуть виникати такі жанрові форми, як і в інших розвинених літературах. Певний час І. Сильвай не мав можливості друкувати свої твори, і тільки в 1886 році з'явилася проза «Пупаки», але поза закарпатоукраїнською територією. Наприкінці століття він порушив проблематику автохтонності русинів в Угорщині («Денница между звѣздами» та «Мати и нынѣста»), свою увагу присвятив дидактично-повчальним творам. Звернувся і до літератури легкого жанру («Повѣсть повѣстей», «Не терпится горазд!») та до моралізаторської прози (творчість 90-х років). Причину низького життєвого рівня населення бачив в першу чергу в алкоголізмі й тому в його прозах наявні дидактично-просвітительські тенденції. «Щасливі» епілоги в повчальних творах викликають враження штучності, однак, якщо І. Сильвай хотів, щоб читачі його порадами керувалися, вони таюючи мусили бути. Він був першим закарпатоукраїнським письменником, який в художній прозі порушив проблеми еміграції. Крім того, так само, як і О. Митрак, підкреслив спільнє походження закарпатських і галицьких українців («Милос домоводство»), наголошував на тому, що наші предки прийшли з-під Києва (у А. Кралицького то було Поділля). Йому належить першість і у відтворенні образу деспота з рядів трудового населення («Сироты»). В творчому доробку І. Сильвай чергаються романтичні, повчальні та реалістичні твори, вершину яких становить оповідання «Милліонер».

Євген
ФЕНЦІК³⁵²
(1844 - 1903)

До найвидатніших представників закарпатоукраїнського будительського руху належав публіцист, поет, прозаїк та автор драматичних творів Є. Фенцик. Довгі роки він був редактором і видавцем деякий час єдиного закарпатоукраїнського періодичного органу - журналу «Листок» (1885-1903), а з 1891 року - і «Додатку до Листка». В своїх статтях звертав увагу на історію, культуру та літературу русинів Угорщини, писав підручники для потреб народу, знайомив читачів з літературною спадщиною інших слов'янських народів.

Поезія Є. Фенцика ще не зібрана і не вивчена. Писав інтимну, пейзажну і громадську лірику з виразними патріотичними та слов'янофільськими тенденціями. Минулому закарпатських українців присвятив поему «Коръятович» та

³⁵² Євген Фенцик (псевдонім Владимир, ініціали Є. Ф.) народився 5 жовтня 1844 року в селі Мартинівка колишнього Березького комітату (нині Свалявський район Закарпатської області України) в сім'ї священика. Вчився в Ужгородській та Сатмарській гімназіях і на богословському факультеті у Відні, де встановив контакти з різними слов'янськими вченими та слов'янською молоддю. На посаді священика працював у різних закарпатських селах - в Богородиці, Буківці, Лускі, Порошкові, Великому Раківці та Іорічові, діпомер 5 грудня 1903 року.

віршовану драму «*Покорене Ужгорода*», в якій відобразив постать князя Лаборця і пов'язані з ним історичні події. Образ популярного провідника русинів відтворений в трагічному плані, а поневолення русинів має всеслов'янське значення.

Останніх дванадцять років життя Є. Фенцик присвятив писанню художньої прози. Увагу спрямував в першу чергу на викриття ренегатів з рядів власної інтелігенції, бо зрадництво на той час було поширеним суспільним злом. Основну ідею повісті «*НИЩІЕ ДУХОМ*» (1891-1895),³⁵³ яка червоною ниткою проходить твором, виражає її епіграф «*Не надійтесь на князи ваши; в них же ність спасення!*» Є. Фенцик тут оголює продажність деяких церковних діячів, бо саме священики відігравали надзвичайно важливу роль у відношенні до народу.

Якщо попередні письменники у своїх творах зображували відносно короткий відрізок часу, повість «*Нишіє духом*» показує життя двох поколінь. Щоб добрий студент, син верховинського дяка, Коломан Грабовчак, міг продовжувати студії, змушений навчати багатих, але відсталих студентів. Він скромний, тактовний і витривалий, в сім'ях багатіїв знайомиться з різними людьми і поступово, дедалі більше, починає проявлятися негативні риси його характеру. На передній план виступає бажання - вийти в пани. Єдиній меті - досягнення високої посади - підпорядковує всю діяльність. Вбиває в собі любов до минулого, зраджує власний народ і змінює своє ім'я з Грабовчака на Dúrétyánfi. Через те, що змушений стати священиком, обирає собі хочби дружину світського походження. Її батько, Гейза Ньюзов - це тип експлуататора, який розбагатів на нещадному здирстві. Члени його сім'ї і їхні знайомі посідають визначні громадські та політичні по-

³⁵³ Друкувалася в журналі «Листок».

сади й тому Нюзова єдина дочка Луйза є для Коломана вигідною партією. Подружок живе в достатках і Коломан не боїться майбутності, бо «у нас протекції, по бóльшій часті, отискиваются между стаканами, на пиршствах».³⁵⁴ Він впевнений, що його позиція нспохитна. З нехтуванням відноситься до простих людей, з рядів яких вийшов і його ставлення до власного народу зневажливе: «*Эти отсталые, обдертые русички не стоят того, чтобы взглянуть на них; а мнѣ придется провести между этими дикарями мои молодыя лѣта!*»³⁵⁵ Причиною презирливості є той факт, що населення голоситься до своєї національності і, на його думку, «*не вымотается из своего полуварварского состояния, пока не сдѣлается настоящим мадьярским!*»³⁵⁶

Ще більшим мадяроном, ніж Коломан, виявився його син Гейза. Коломан ще коли-небудь згадав про своє походження, Гейза в Будапешті зустрічався лише з такими студентами, котрі «*надшутывали над «тогами», и «русичками».* Духовна бідність молодого мужчина полягає і в тому, що батько досяг своєї позиції завдяки власному зусиллю, але розпещений Гейза не відчуває ніякої потреби в освіті, бо «*сегодня трудится ничего не стоит! Лучше если у человека сильная протекция.*» Гейза - це паразит, який нічого не досяг, бо навіть і між негідниками однакової масті воно було так, що ренегати змушені були поступитися своїми позиціями, як у випадку Гейзи, нащадкам зубожілих дворян. Він не зміє нічого робити і, не маючи іншої можливості, приймає целібат, стає вчителем «церковно-слов'янської» мови, якою зовсім не володіє, але які не намагається оволодіти нею, шукає розради в горіщі і кінчає як алкоголік.

354 Листок, 7, 1891, № 11 (15.6.1891), с. 137.

355 Листок, 7, 1891, № 16 (15.8.1891), с. 185-186.

356 Листок, 7, 1891, № 11 (15.6.1891), с. 139.

Кількість персонажів у повісті «Нишіє духом» невелика. Є. Фенчик показав неабияку майстерність у відображенії негативних постатей, які нам почертнуті прямо з життя. Менш вдало, навіть малоцікаво представлені особи, які є носіями ідеалів автора, наприклад, мадярка Лізінка, котра подивляє і пропагує російську літературу і реально оцінює місцеву руську культуру. Патріотичні намагання наближає і постать декана, який картає Коломана: «*Видите сами-ли вы причину тому, что хотя вы угро-русс, хотя отец ваш был русским дьяком, вы однако же усилюетесь писати по русски, а пишете мадьярскія вирши? У вас талант, вас обдарил Бог блестящими дарованіями; а вы вместо того, чтобы просвѣтить свой русскій народ, из которого вы произошли; вместо того, чтобы образовать свою родную рѣчь, которую первый раз заговорили; вместо того, чтобы обогащать свою родимую литературу, которая и очень убога и нуждается в дѣятелях; вместо всего этого, вы пишете мадьярскіе вирши, которые мадьярам не нужны; обогащаете мадьярскую литературу, которая и без того достаточно богата и не нуждается в ваших услугах.*³⁵⁷ Сподівання Коломана стати великим паном не здійснилися. В ході розвитку подій довідуємося, як поступово відчуралися від нього всі колишні приятели, і Коломан, справедливо покараний долею, нарешті реально оцінює дійсність: «*Я всею душою послужил мадьярскому дѣлу, писал мадьярскіе стихи и повѣсти, мадьяризовал в церкви и в школѣ, стыдно признаться, пресмыкал пред сильными міра сего, во всем потворствовал им; а наконец вышло, что сын мой, который ни на шаг не уступает мнѣ в мадьяризаторских стремлніях, несожден быти даже простым нотаріусом в Заломах, ибо он греко-католик, стало быти - панслав, москаль и чорт его знает, что!...*³⁵⁸

357 Листок, 9, 1893, № 20 (15.10.1893), с. 235.

358 Листок, 11, 1895, № 9 (1.5.1895), с. 102.

Окремі постаті твору охарактеризовані посередництвом своєрідних висловлювань і діалогів. Реалістично відтворені представники селян. На увагу заслуговує Іхня жива народна мова. З розмов і приміток відчувається, що це не є порожня маса, але люди з чіткими та конструктивними поглядами, з патріотичним підходом до життя. Хоч кожний за Іхній рахунок збагачується, помітними стають мік ними елементи свідомого опору.

В повісті «Нищіс духом» вперше в історії закарпатоукраїнської прози зустрічаємося з відображенням виборів. Автор вдало змальовав реальну картину передвиборної кампанії, у якій, як правило, взаємно не дуже прихильні до себе - денационалізовані священики, корчмарі і кортеші поєднують свої сили, підтримують один одного і у власному інтересі використовують несвідомість людей. Вони здатні навіть підробляти результати виборів.

Моральна деградація закарпатоукраїнської інтелігенції мала серйозні наслідки. Відбивалася вона на загальному рівні населення і Є. Фенцик присвятив їй увагу також у повісті «УЧИТЕЛЬ-НЕБОРАК (Разказ)», що виходила в журналі «Листок» (1895-1899). В цьому випадку він порушив проблему денационалізації вчителів, які, разом зі священиками, були майбік єдиними представниками тогочасної закарпатоукраїнської інтелігенції.

Аналогічно з попереднім твором, події повісті «Учитель-Неборак» відбуваються в закарпатському селі, на цей раз в Яблонівці, яка розташована біля річки Латориці. Намагання офіційних властей перейменувати Яблонівку на мадярську Алмашфалву не вдались, бо всі жителі рішуче виступили проти того. Урядові кола, однак, не заспокоїлись рівнем знання мадярської мови учнів, тому в село призначили нового вчителя Аладара Неборакі, який до того, як змадяризував своє ім'я, звався Володимир Неборак. Ім'я вчителя ясно говорить про те, кого Є. Фенцик мав на думці.

Пр. I.

Нічверъ, 1885. 14. (26.) сентября.

Выходитъ

1-го и 15-го числа
каждаго мѣсяца.
изъ лѣнѣтъ
одного вѣчнаго
автора

ІСТОКІД.

ЛУХОНСКО-ЛІТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛЪ.

Отвѣтственный Редакторъ: Василий Феминикъ.

Воззрѣніе къ подпискѣ.

Мы кратко упомяну, что нуждаемся въ одномъ журнале. Нуждаемся, ибо за настоящее время въ Европѣ уже почти нѣтъ народа безъ газетъ, кѣ тому у насъ множества такихъ Альб., которыхъ требуютъ обложки. Но мы того мнѣнія, что наше журнальное дѣлженъ быть русскимъ, для-

Подиходящіе цѣны:
На годъ 4 гуаша
На 1/2 года 2
На 1/4 1
Подиходящіе въ разные
статьи выражаются
самоуѣтъ редактору
въ № 10000.
(Переводъ Учителю)

Не лише духовні властивості персонажа, але і його зовнішність неприваблива. Це молода людина з помітною лисиною, детальніший образ якої відтворений з великою антипатією: «Рот у госп. Небораки був чрезвычайно великий, особливо якщо улыбнуся, - а улыбка та у него була какая-то квасна, - досить далеко до ушей. Кстати сказати, уши у него були отвислі. Борода состояла из нѣсколько волосов, а усы длинны, но необыкновенно тоненьких. Очи стряя, випуклые, а цвет лица необыкновенно бледный, почти прозрачный. Ростом был он достаточно высок, с тоненькими, вогнутыми ногами, длинными, костистыми руками, на которых висели долгие, исхудилые персты. Поступь госп. Небораки более показывала на хилаго старца, чым на бойкаго юношу. Если к всему этому присовокупим его тоненький, пѣгушій голосок, то и предстанет в воображениі нашем вся фигура Аладара Небораки, одетая щеголевато, по новѣйшей модѣ».³⁵⁹ Це не вчитель, що має підносити загальний рівень населення, але карикатура глупої, егоїстичної, підступної та надуманої людини. Він здатний обманювати, глузувати над церковними канонами і зловживати віруочими, що в тогочасному розумінні був злочин найвищого ступеня.

Зовсім протилежно до Неборакі виступає посередній вчитель в Яблонівці - Костянтин Білогорка. Його педагогічні погляди, подібно, як і погляди Є. Фенцика, застарілі і діяльність позначена патріархальністю. Він ні трохи не намагається зрозуміти проблеми молодого покоління вчителів. На його думку, вчитель, крім знань, нічим не повинен відрізнятися від простолюду, між яким працює. До найвищих достоїнств зараховує скромність і ощадливість. Не розуміє і тому критично оцінює зовнішність молодого вчителя Михайла Баранчишина, але водночас правильно картає його за спробу змінити своє ім'я: «Баранчишин був

³⁵⁹ Листок, 12, 1896, № 6 (15.3.1896), с. 68.

хорошій молодої чолов'єк. Одягался по пански, усиловувался подражати панським жестам и манерам, носил твердые воротники на рубашки и такі же маншеты, обувал лаковыя камашли, даже надягал перчатки (рукавички) и курил папиросы и, чтобы сдѣлаться совсѣм модным чоловѣком, перемѣнил свое честное русское имя на мадярское *Bárányfi* ».³⁶⁰ Відношення Білогорки до Баранчишина змінилося безпосередньо після того, коли молодий вчитель, на основі єдиної (!?) розмови з Єлизаветою (Лізенькою, донькою старого вчителя), яка йому кидає в очі, що «... супругою Баранчишина я єще чай и могла бы быти, но супругою *Bárányfi*-я, - никогда»,³⁶¹ поновлює своє попереднє прізвище, пізніше запропонує підготувати скромне весілля тільки у вузькому колі близьких родичів і, будучи женихом, навіть не купує собі новий одяг. Образ чесної, трудолюбивої і сумлінної патріотки Лізеньки відтворений у сентиментально-романтичному дусі і в порівнянні з позитивними героями попередніх закарпатоукраїнських авторів, він більш багатогранний: «Середній рост, гибкій, не то тонкій, не то толстий, но во всяком отношении крылкій стан. Руки, ноги круглењкія, лицо продолговатое с порядочным носом, розовыми полными щеками, и алеными как ягоды губочками. Глаза ея были, как небо, голубые, покрытыя богатыми русыми бровами. В этих глазах глядящих невинностью и добротою, как в зеркаль, отражалася вся ея добрая детская душа. Волосы были богатыя ясно желтаго, как лен, цвета. Богатыя косы ея спускались по спинѣ по ниже пояса. Кромѣ сей наружной красоты, в Лиценъкѣ находилась и красота внутренняя».³⁶²

360 Листок, 12, 1896, № 19 (1.10.1896), с. 283.

361 Листок, 12, 1896, № 20 (15.10.1896), с. 295.

362 Листок, 12, 1896, № 19 (1.10.1896), с. 281.

Після вссіля діяльність Лізеньки і Мисайла нагадує діяльність молодого подружжя з твору А. Кралицького «Сільський учитель». Вони не лише носії, але й виконувачі будітельського заповіту своїх авторів. В типовій повчальній прозі «Учитель-Неборак» прості люди не становлять масу, яка піддається своїй долі, але, у згоді з поглядами Є. Фенцика, намагається пристосувати її власній волі. Но сієм здорових міркувань постає Гриць Юсько. В нього рідкісний дар природи - вміє відрізнити добре від поганого і підкоряється добрим порадам вчителя. В інших випадках постійно настоює на своєму. Символічно є його моральна перемога над паразитом суспільства - Неборакі.

Автор повісті спостеріг недоліки в закарпатському шкільництві, неоднакові можливості вчитися, тобто суспільну нерівність, низький рівень освіти і проблеми денационалізації. Помітив і безладдя між церковними сановниками та представниками урядових владей, викрив тогочасні наболілі проблеми.

Щодо сюжету, повість «Учитель-Неборак» на події не дуже багата. Розповідь письменника, якій бракує динамічності, ведеться хронологічно. Відображені явища наближають читачам побут закарпатоукраїнського населення, відтворюють життя в минулому столітті і мають певну пізнавальну вартість. Взаємнини між окремими персонажами (Лізенька і Михайло, Лізенька і батьки) відображені у виразно сентиментальному дусі. І це є одною з причин, чому позитивні постаті не справляють враження достовірності. Надто довгі авторські коментарі, роздуми і повчання нагадують статті, в яких пропагуються освітньо-педагогічні погляди Є. Фенцика. Вони вказують на те, якою, на його думку, мала би бути школа і сільський учитель. Це фактично рецепт (так само як і в повчальних творах інших письменників) на те, що мало б принести якнайбільшу користь народу. В рамках своїх просвітительських позицій та офі-

ційної шкільної програми, автор пропагує навчання в школах тих предметів, які пов'язані з сільським господарством. За порадою Баранчишина люди повинні присвячуватися ремісництву, бджільництву, садівництву тощо. Освітньо-виховна діяльність Баранчишина набагато різноманітніша, ніж діяльність його попередника Білогорки. Разом з найспритнішими селянами він їде поза межі близької околиці, їде на сільськогосподарську виставку в Будапешт. Лейтмотивом аналізованої повісті стає думка, виражена в епіграфі «*Знаніс світ, незнаніє тьма*».

Розв'язання конфлікту в прозі «Учитель-Неборак» залишено штучне. Її щастливий кінець співпадає зі світоглядними будітельськими мріями автора. Навіть вістря критики проти діяльності Неборакі притуплене тим фактом, що частина його рішень була зумовлена психічною недугою. Нереальною виходить і зміна поглядів цього колишнього мадярона після повернення з лікування. Всупереч тому, Є. Фенцик об'єктивно оцінив окремі явища закарпатоукраїнського суспільного життя і відтворив типове село кінця минулого століття.

У повістях «*Нищіє духом*» і «*Учитель-Неборак*» відображені період життя двох поколінь. На основі відтворенного П. Лінтур зауважив, що вони означали крок вперед на дорозі до критичного реалізму.³⁶³ Потрібно, однак, взяти в увагу і твердження В. Микитася, котрий про твори, які до певної міри сповнюють критерії хроніки закарпатоукраїнського села останньої чверті XIX століття, висловився, що це «*скоріше публіцистичні твори, хоч і мають жанрові ознаки повістей*». ³⁶⁴

До окремої групи прозової спадщини Є. Фенцика належать оповідання публіковані в «*Додатку до Листка*»,

363 Лінтур П. В., Художественная проза Е. Фенцика. В кн.: Тези доповідей до XX наукової конференції. Серія літературознавства. Ужгород, 1966, с. 47.

364 Микитася В., Галузка..., с. 160.

редактором якого був письменник. Була це література для масового читача, друкувалася під спільною назвою «РАЗ-СКАЗЫ И СОВѢТЫ ДѢДА ДАНИЛА»,³⁶⁵ однак кожне оповідання було самостійною одиницею. П. Лінтур відносно позитивно оцінив головну постать Данила,³⁶⁶ але В. Микитась цілому циклу дав різко негативну оцінку.³⁶⁷ Згадувані твори належать до повчальної прози, події якої відбуваються в селі Т... Марамороського комітату. Данило уособлює народну мудрість, а водночас є і носієм просвітянських поглядів автора. Старий розумака, який не лише багато ходив по світі, але й багато бачив та знає, радить селянам і допомагає їм вирішувати нелегкі проблеми повсякденного життя. Навчає людей моралі, трудолюбству, чистоті, справедливості, скромності, правдомовності, виступає проти алкоголізму, скнарості, лихварства, заздрості і забобонів, доказує необхідність освіти, пропагує розвиток ремісництва, рекомендує створювати спільні зерносховища тощо. Вплив просвітянства помітний і в тому, що імена поодиноких постатей відбивають морально-вольові властивості окремих персонажів - Василь Побрехайло, Аня Тарарайчина, Іван Завзятий, Василь Псавтирник, Василь Годний, Ігнат Дерев'яній, Микола Борсук, Михайло Глупендяк, Гриць Тупий та інші. Взаємини між людьми здебільшого відтворені у сентиментально-ідилічному пламі, але відображені народні звичаї мають пізнавальне значення. Мова цих оповідань, на відміну від переважної більшості творів тогочасної закарпатоукраїнської літератури, близька до розмовної мови. Взагалі Є. Фенцик усі твори, призначенні широкому колу читачів, писав живою народною мовою. В деяких оповіданнях аналізованого циклу порушені питання єдності

³⁶⁵ В нашому розпорядженні були «Додатки до Листка» лише за 1891-1894 роки. Назва оповідань мінялася на «Совѣты и рассказы дѣда Даниила» збо «Разсказы дѣда Даниила».

³⁶⁶ Лінтур, прим. 363, с. 54.

³⁶⁷ Микитась В., Галузка..., с. 169-170.

ЖИСТОКЪ.

Нр. 5. Годъ X.

Унгварь.

1. марта 1894

Выходитъ 1-го и 15-го числа каждаго мѣсяца
въ общихъ одиннадцати листахъ.

Подписано въ: Амъ сотрудники въ доме-читальни по ул.
На ул. № 10. въ первомъ этажѣ въ зданииъ «Дома-читальни». — 5 первыхъ
1-я Администрація. № 10. въ первомъ этажѣ въ зданииъ «Дома-читальни»
За границу изъ «Дома-читальни». — 12. въ зданииъ «Дома-читальни»
редактору изъ Барановичъ (Городъ Барановичъ).

Отъзывчивый Редакторъ: ЕВГЕНИЙ ФЕНЦІКЪ.

Новости съѣзда.

— Попрошу просьбу посыпать
съ прошлыми подиумами и ростами,
чтобы редакція не счѣтъ печатав-
шихъ изъ нихъ изъ нихъ пущшое распо-
знатие даты некая.

известно изъ того, что члены прави-
тельственной партіи съ дня на день
рѣшатъ. Теперь уже видно как
члены правительства считаютъ. Дѣло не
затрудняетъ, хотя это съ стороны не
затрудняетъ, проектий свой правительство
приведеть, въ видѣ крикѣ тавете ней.

східнослов'янських народів («ВАСИЛЬ КОБИЛЯК-КОВАЧ» і «НА ПАРАДЬ»),³⁶⁸ однак їхній текст для аналізу не вдалось роздобути.

Є. Фенцик, як представник греко-католицького духовенства, пояснював читачам і різні проблеми з області церковного життя. Широку полеміку свого часу викликало питання цивільного шлюбу, який був ухвалений парламентом. Наприкінці століття до цього висловився також Є. Фенцик і присвятив йому оповідання «В ПРЯХАХ» (1896).³⁶⁹ Своє негативне ставлення до проблеми виразив досить-таки своєрідним способом. Щоб захистити свої світоглядні позиції, використав фольклорні традиції про продаж душі чортові та присягу підписану власною кров'ю, які актуалізував і порівняв з виникненням масонської ложі. Порушенну проблему наблизив читачам посередництвом розповіді кураторової жінки Полаги Соколової на вечірках при прядінні пряжі.

На увагу заслуговує думка деяких літературознавців про існування единого закарпатоукраїнського роману другої половини XIX століття «В ОТЧИЗНІ БЕЗ ОТЕЧЕСТВА», автором якого мав би бути саме Є. Фенцик. Є. Недельський та П. Лінтур у своїх твердженнях спиралися на дані старших дослідників (Августина Волошкіна, Нестора Воленського, Дмитра Вергуня, О. Ф. Миллера).³⁷⁰ Роман нібіто був написаний у 1875-1884 роках, однак його поки що не вдалось знайти.

Можна підсумувати, що проблема денационалізації закарпатоукраїнської інтелігенції, яка посіла центральне місце в повістях-хроніках «Нишіє духом» і «Учитель-Небо-

368 Див. прим. 363, с. 54.

369 Мъсніслов на 1896 год. Університет, 1895, с. 27-41.

370 Недельський Е., Очерк карпаторусской литературы. Ужгород, 1932, с. 232; Лінтур П. В., Художественная проза Е. Фенцика. В кн.: Тези доповідей до XX наукової конференції. Серія літературознавства. Ужгород, 1966, с. 48.

рак», безперечно торкалася збереження національної само-свідомості закарпатських українців. Якщо порівняти головних представників обох творів, виходить, що кращі передумови для культурно-освітньої діяльності були на стороні світської інтелігенції. Гейза Дъєртянфі (священик) став алкоголіком, а Михайло Баранчишин продовжує виховувати молоде і старше покоління. Вчитель Є. Фенцика завершує галерею з ряду літературних портретів вчителів-народовців закарпатської літератури минулого століття. І він, подібно як вчителі з прозових чи драматичних творів О. Духновича, А. Кралицького та І. Даниловича, є носієм просвітительських ідей, однак він більш досвідчений ніж його попередники, його кругозор ширший, а діяльність більш багатогранна. Він - представник нового покоління, яке не діє ізольовано в малому селі, але підтримує зв'язки теж з іншим середовищем. Капіталізація села вплинула і на його погляди та діяльність. В творах Є. Фенцика еволюціонує також відтворення народних мас. В повісті «Нищіс духом» вони ще неспроможні протистояти обману тогочасної буржуазії у виборах, а в повісті «Учитель-Неборак» народ у образі Гриця Юська вже починає усвідомлювати своє значення і силу.

Оповідання, надруковані в «Додатку до Листка», в тому числі певна кількість анонімних, які тут не згадуються, були виразно повчального спрямування. Очевидно, в той час відчувалася потреба такого типу літератури, який переживав, хоч і на задньому плані, і в інших літературах (словацькій та мадярській). Відчутні в тих творах впливи просвітительського реалізму з використанням критично-реалістичних елементів.

Є. Фенцик тогочасну закарпатоукраїнську літературу збагатив з тематичного і жанрового боку. Так само, як І. Сильвай, він мав спільність до патріархального розуміння навколошнього світу. На цей факт, як і на відтворення

сільського середовища, могла мати вплив і мадярська література (Йожеф Етвеш, Калман Міксат). В користь цього твердження говорить, крім іншого, і тотожність прізвищ негативних персонажів з роману Й. Етвеша «A falu jégedzője» («Сільський ютаріус») та повісті «Нишіє душом» Є. Фенцика (Nyúzó i Nyozov). Потрібно було б більше дослідити, наскільки Є. Фенцик був обізнаний з діяльністю Івана Франка, бо є відомості про те, що вони зустрілися в закарпатському селі Скотарське у 1895 році³⁷¹ і напевно обговорювали й літературні проблеми. Найновіші дослідження цю думку підтверджують. Донька Є. Фенцика про побачення свого батька з великим Каменярем говорила: «Пізніше в місяці жовтні 1895-го року була я така щаслива, що могла привітати у себе в Скотарськім як гостя письменника і поета Івана Франка. Там стрінувся з ним і май батько, який був також моїм гостем. Між іншими обговорювали справу одностайні русько-української граматики і непотрібності йоринка (твърдого знака). Май батько погоджувався з принципами і виводами Івана Франка. Ще й тє можу замітити, що май батько більше раз висказав свій погляд і пересвідчення, що нашу малоруську або українську мову не можна зtotожнювати з мовою російською. Наша мова є та сама, якою говорять в Києві або в сусідній Галичині.»³⁷²

371 Божук Г. В., - Пальюк В. В., Іван Франко і Закарпаття. (Методичні поради на допомогу лекторам). Ужгород, 1986, с. 13.

372 Цит. за виданням: Качій Ю., Франко і Закарпаття. - ХХІ вік, 1990, грудень, № 18, с. 7.

Юлій
СТАВРОВСЬКИЙ-
ПОПРАДОВ³⁷³
(1850 - 1899)

Наймолодшим представником будительського покоління закарпатоукраїнських письменників минулого століття був Ю. Ставровський (псевдонім Попрадов). Писав поезію і хоч був автором різних статей, пейзажних зарисовок і нарисів про етнографію, фольклор та історію русинів Угорщини, художньою прозою спеціально не займався. На розвиток його особистості впливав передусім О. Духнович, а на поезію О. Пушкін, російський історик К. Л. Кустодієв та ін. В поетичній творчості, де порушував будительську, патріотичну, але і словацьку проблематику (вірш «Морена»), вийшов із сентименталізму і романтизму й прямував до реалізму.

З нашого погляду важливими є «СКАЗКА О ПРОИСХОЖДЕНИИ СУЛИНА», «ЯРМАРКА В ОДНОМ ГО-

373 Юлій Ставровський-Попрадов (твори підписував псевдонімами ім'ям або криптонімами Ю. И. С., Ю., П....) народився 18 січня 1850 року в Сувині на Східній Словаччині в сім'ї священика. Початкову освіту здобув у рідному селі та в Подолівці, гімназію відвідував у Левочі та Пряшеві, вчився на богословському факультеті Будапештського університету. Великий вплив на його майбутню діяльність, крім О. Духновича, мали і К. Л. Кустодієв, А. Добранський та В. Гнатюк. Помер 27 березня 1899 року в Чертижному.

РОДЪ ВЫШНІГО СПИША» і дорожні нотатки «**ОЧЕРКИ ИЗ ПОПРАДСКОЙ РУСИ**» та «**ПОВѢЗДКА ПОД КАРПАТОМ**», які мали науково-популярне спрямування. «Сказка о происхождении Сулина» (1872)³⁷⁴ - це літературно оброблений народний переказ про історію виникнення села Сулин, яке заснував росіянин, що походив із руської Польщі, проживав у Галичині, де займався виробництвом скла. В творі «Ярмарка в одном городъ Вышнего Спиша» (1872)³⁷⁵ відтворено типову картину спіського ярмарку, разом з усіма його учасниками - покупцями і продавцями та ярмарковими звичаями, у зображені яких помітний вплив Миколи Гоголя. На увагу заслуговує масам перед картина національного складу ярмарчан і відтворення їхнього характеру. Автор позитивно оцінює чесність і поведінку слов'яцьких торговців полотном, шафраном і розношиків мастив та олійних фарб.

Подорож Ю. Ставровського-Попрадова тою частиною Спіського комітату, де живуть закарпатські українці (лівий берег ріки Попрад), зображена в нарисі «Очерки из Попрадской Руси» (1872).³⁷⁶ Цей літературний документ, разом з нотатками «Русского путника», належить до перших описів подорожі цією областю з пера закарпатоукраїнського автора. З-поміж авторів інших національностей неповні фрагментарні згадки про частину теперішньої Східної Словаччини з першої третини XIX століття належать російським офіцерам Ф. Глінці та В. Броневському, російському стисографові академіку П. Кешену,³⁷⁷ німцем та мадярським діячам Ю. Ставровський почав свою подорож у Шариському або Плавецькому Сулині і продовжу-

374 Новый свет, 2, 1872, № 34, с. 3-4.

375 Новый свет, 2, 1872, №№ 29-31.

376 Новый свет, 2, 1872, №№ 40-42.

377 Сынинский И. С., Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. I. Сношениe Карпатской Руси с Россieй в I-ую половину XIX-аго вѣка. Львов, 1906, cc. 4, 9, 121, 137.

вав через Липник, Старину, Уяк (зараз Удол), Гайтівку, Плавеч, Баровці (зараз Баєрівці), Штельбах (зараз Тихий Потік) у Шамброн. Автор відмічає топографічні, стнографічні та природні особливості середовища і креслить типові явища кожної місцевості. Інформації про окремі явища - склад та лікувальні властивості мінеральної води, історія виникнення місцевих назв тощо, переплітаються з романтичними описами природи. Проза написана публістичним стилем і в цілому творі відчути любов автора до рідного краю.

Дорожні нотатки «ПОЕЗДКА ПОД КАРІАТОМ»³⁷⁸ є ніби продовженням вищезгаданого мандрування. Група студентів, які відпочивають під час канікул, вирушили з Орлова через Любовлю, Ружбахи, Подолин (зараз Подолинець) до Сторога (зараз Ігляни) розглянути чудовий край. Так само, як і в попередньому нарисі, і тут автор зосередився на явища, які типові для кожної місцевості. На належному фаховому рівні повідомляє про лікувальні джерела, інформує про спосіб життя руського, словацького, польського та німецького населення, звертає увагу на історію та пам'ятники окремих міст. Ю. Ставровський запримітив і негативні явища навколо себе. Він їх не лише критично оцінює, але й підсумовує та пропонує конкретне розв'язання окремих проблем (zmіни графіку пряшівсько-тарновської залізниці, побудову моста через ріку Попрад в Орлові, відбудову курортів тощо).

Прозова творчість Ю. Ставровського мала виразне інформативно-пізнавальне значення. Конкретні факти та явища навколої дійсності зображені в ній на фоні романтичного пейзажу. З-поміж закарпатоукраїнських письменників минулого століття він показав себе одним з кращих художників слова у відтворенні природи. Якщо порівняти дорожні нотатки Ю. Ставровського і О. Митрака,

³⁷⁸ Карпат, 1, 1873, №№ 17 (с. 2-3), 18 (с. 2-3), 19 (с. 2-3).

бачимо, що на відміну від остнаннього, Ю. Ставровський в юх не порушував соціальних проблем. Поштовхом до написання цих творів у його випадку могли стати мадярські публіцистичні джерела. На початку ХХ століття в традиції писання дорожніх нотаток продовжував Гіадор Стрипський.

Інші автори

Художню прозу разом з найвидатнішими представниками закарпатоукраїнського літературного процесу другої половини XIX століття спорадично писали і менш відомі або анонімні літератори. Вони переважно опублікували тільки один або два твори і здебільш не досягли художнього рівня літературного доробку письменників-будителів. У 70-х роках в газеті «Н о в ы й С в ъ т» з'явилося кілька прозових творів багатонадійного поста Феодосія Злоцького (1846-1926). На жаль, як вже було сказано, газету нам не вдалось роздобути і твори Ф. Злоцького проаналізувати.

В 1870 році було опубліковане оповідання «ВРЕМЯ НАПРАВЛЯЕТ ЧЕЛОВЕКА»,³⁷⁹ підписане ініціалами Д. І. Г. Його автор узяв на приціл людей патріархальних поглядів, які не хотять пристосуватися запроваджуваним нововведенням, що їх приносить життя. В образі старого вчителя Михайла Звучного проілюстрував, які саме перипетії між населенням спричинила державна монополія на вирощування тютюну і його строга заборона продажі приватними особами. В гумористичному оповіданні Михайло Звучний має клопоти не лише з тютюном, але і з продажем ним вирощеної сушеної м'яти, і це стало причиною, що він непомітно пристосувався до нових вимог не лише у вирощуванні культурних рослин, але в першу чергу в учительській професії.

Оповідання «РАСПЯТИЕ ПРЕД СУДОМ (Из записок сельского приходского священника. 1853)», підписане криптоюмом Θ Θ, було опубліковане у 1875 році.³⁸⁰ З мовного і стилістичного боку воно не належить до виразно напи-

379 Мъсієслов на 1870 год. Унгар, 1869, с. 55-58.

380 Мъсієслов на 1875 год. Унгар, 1874, с. 48-57.

саних творів, тому не можна встановити його автора. В оповіданні, події якого відбуваються в Земплинському комітаті, відчутний вплив російської літератури і виразне моралізаторське спрямування. Молодий священик енергійно виступає проти вдови Моніки Желтугіної, яка разом з трьома доньками живе занадто веселим, і на його думку, аморальним життям. Зовнішність окремих постатей у прозі не є відтворена, зацікавить передусім детальний опис устаткування вдовині хати, розмова Моніки зі священиком, який хоче обернути її на «праведну дорогу» і факт, що священик не представляє ідеалізовану людину, але реальну істоту з людськими помилками і недоліками.

До тогочасних творів, які були підписані повним іменем, належить оповідання «РАДОСТИ СВІЛЬСКАГО УЧИТЕЛЯ (*Картина из жизни*)» з 1873 року.³⁸¹ З його автором, Онуфрієм Богатовичем, ми більше не зустрілись, тому передбачаємо, що це міг бути псевдонім котрогось із тодішніх педагогів. У названій прозі відтворена картина повсякденної виснажливої роботи вчителя, коли той, щоб заробити гріш на хліб насущний, змушений виконувати обов'язки дяка і чимало інших завдань. Всі явища в оповіданні зображені іронічно, і потрібно їх розуміти у зовсім протилежному значенні. Вчитель у школі ніколи не втомлюється, учні лагідні як ангели, суха картопля краща за змащену жиром, вільний четвер у школах призначений для відпочинку, зовсім не є на шкоду, коли вчитель, співаючи в неділю у церкві захрипне тощо. Вістря критики в оповіданні підсилене порівнянням контрастів між теорією і практичним життям. Його автор уможливлює впізнати нелегкі умови вчительської професії.

Наприкінці століття умови в закарпатоукраїнському літературному процесі дещо змінилися. Посилення націо-

³⁸¹ Мъсѧцеслов на 1873 год. Унгвар, 1872, с. 31-33.

нального і соціального гніту в Угорщині викликало дедалі важче становище трудящих мас і поширення сміграції. Така суспільно-політична ситуація впливала і на творчість письменників. Ідеали та погляди будителів відживали свій вік, з'являлися нові теми і нові автори, які по-своєму реагували на явища щоденної дійсності. Арену для вираження думок нового покоління став повчально спрямований «Додаток до Листка», пізніше газети «Наука» (1897-1922) та «Неділя» (1898-1919).

На початку 90-х років почав друкуватися Георгій Боднар (підписувався теж «—дир»). Про його життя нічого не знаємо, крім того, що він був учителем. Писав майже виключно виховну прозу, обробляв фольклорний матеріал, виступав проти алкоголізму і забобонності, наголошував на важливості підвищування освіти, вказував на небезпеку азартних ігор. Середовище, в якому відбувалися події, постійно міняв. Головними героями оповідання «РАЗГОВОР МІЖДУ ДВУМЯ БРАТЯМИ или паленка чоловіку непріятель»³⁸² (1893) виступають брати Михайло і Василь. Старший Михайло неписьменний, навіть не вміє молитися, часто заходить у корчму і його маєток помалу пропадає. На допомозі стане йому здібний, скромний і працьовитий Василь. Десятирічний син Василя навчить стріка читати. Михайло поступово наново набуває майно і багатіє. В оповіданні «ТРУДНО ПРІОБРѢТЕНО, - ЛЕГКО ЗМАРНЕНО»³⁸³ (1893) бідний, але наполегливий і ощадливий Симко придбав чимале майно. Його син Андрій, який ніколи нічого не робив, тільки байдикував, після смерті своїх батьків почав пити і усе пропив. Його перша дружина померла від горя, а друга допомогла до повного розорення маєтку.

382 Додаток к 6-му номеру «Листка», 1893, с. 43-48. Оповідання було надруковане і в одному з календарів на 1938 рік.

383 Додаток к 12-му номеру «Листка», 1893, с. 81-92.

У третьому творі «ІЗ МОЕГО ПУТЕШЕСТВІЯ»³⁸⁴ (1893) автор відтворює уявну картину ідеального села, яке процвітає завдяки діяльності вчителя. Доки вчитель не за- снував недільну школу, в якій навчив дорослих читати і писати, село відставало за іншими селами. Автор в опо- віданні на конкретних прикладах пояснює шкільництво мар- новірства.

В оповіданні «ПОКАЯВШІЙСЯ РАЗБОЙНИК И БЕЗ ПОКАЯНЯ ЛЮТО УМЕРШІЙ ЗЛОДІЙ САКАЛЬ (Былина из угро-русской жизни)»³⁸⁵, яке вийшло у 1894 році, Георгій Боднар наблюдає маловідоме середо- вище людей, що стоять поза законом. Значна кількість українських письменників-романтиків порушувала пи-тання опришківського руху, але закарпатський автор від-творив постаті розбійників, які грабували всіх людей підряд, не лише багатих, але і бідних. Це були злодії, які для власного збагачення не зупинилися ні перед чим, ані перед вбивством. Жорстокістю, крім вождя Сакаля, від-значався і дезертир, який втік з тюрми - Іван Лисков. Нереально, але в згоді з релігійно-моралізаторськими на-становами автора, відтворено постать одного з розбійни-ків, який принагідно усвідомлює свої злочини, шукає втіхи в релігії, в покорі доживає свій вік і благодійніми вчинками намагається спокутувати зло, що його накоїв. В оповіданні вперше зустрічаємося з відображенням розбійнишкої тема-тики в закарпатоукраїнській художній прозі. Очевидно це була своєрідна літературна обробка недавніх подій, що побу-тували в народі. Згадане оповідання було точно передруко-ване в одному з календарів на 1938 рік (його обкладинка бракує) з підписом П. К. До відтворення образу Сакаля звернувся у зовсім іншому плані також В. [іктор] Легеза в

384 Додаток к 14-му номеру «Листка», 1893, с. 106-112.

385 Додаток к 20-му номеру «Листка», 1894, с. 149-160; Додаток к 22 му номеру «Листка», 1894, с. 161-167.

спогаді-нарисі «ІВАН САКАЛЬ ТРЕВОГА РУСИНОВ»³⁸⁶ (1900). В. Легеза³⁸⁷ зобразив події старі приблизно 30 років, навів місце народження Сакаля (село Логово), назвав села, які Сакаль відвідав і імена конкретних людей, з якими зустрічався. У його зображені Сакаль не був такий злий і хиский, як у творі Г. Боднара. Народився в бідній селянській сім'ї, важко пробивався життям, за якусь провину втік з армії, людей не вбивав, а злодієм став тому, щоб мав з чого жити. Деколи йому допомагала вдовиця, з якою жив, або один з побратимів. За даними Г. Боднара у його групу входило 12 чоловік. Сакаль здатний був довгий час скриватися від урядових властей, але врешті-решт людина, яка жила поза суспільними нормами, мусила поплатитися за свої вчинки. В обох випадках Сакаль гине рукою сильного месника з-поміж трудового населення. Про те, що постать Сакаля побутувала між народом, свідчить і твердження Миколи Лелекача, що Іриней Легеза, який був священиком у Кленовій (Словаччина), написав гумористичне оповідання «Як хотъв Срульо церковника изверечи» (1913) на основі народного переказу про Сакаля.³⁸⁸

У 1894 році Г. Боднар опублікував оповідання «ІЗ ИВАНА ПАН»,³⁸⁹ в якому відобразив деморалізацію та деградацію дворянства. Синові багатого пана Рекефі, який протягом студій більше уваги приділяє картам, ніж навчанню і змушений повторювати кожний клас, противстанована постать бідного сільського хлопця Івана, який своєю сум-

386 Неділля 3, 1900, № 38 (с. 596-598), № 39 (с. 615-616), № 40 (с. 632-633).

387 На основі аналізу спогаду здається, що його автором був Віктор Легеза, брат письменника Іринея Легези. Вони, як також і третій брат Теодор (якданий як учасник подій в аналізованому спогаді), дописували до газет «Наука», «Село» та до місцясловів.

388 Лелекач Н., Подкарпатское письменство на початку ХХ вѣка. В ж. «Зоря» (Ужгород), 1943, № 1-4, с. 244.

389 Додаток к 22-му номеру «Листка», 1894, с. 168-174; Додаток к 24-му номеру «Листка», 1894, с. 183-186.

ВАСИЛЬ ПУЗНЯКЪ.

(Историческая новелла).

Ступай от мною милый читатель на стежь Пузняковскій.
Зима здѣсь студеная, дикая; но когда лавгой цветовая
весна, в разольетъ вѣтвей в дѣловыя, лѣсовыя цветы, до глубокой осени швейцерская панорама отворяется пролѣтомъ.
Самое оsole, Пузняковскій, губы скрытое лежитъ, въ одной горной долинѣ. Отъ Пасеки, Поромкала и Тур. Биогрено, таже отъ северо-востока, обширные вѣнцы сияло вымощенных степовыхъ лѣсопогъ окружавшаго село; тутъ находятся прекрасныя „дѣльмы“, кустинцы лѣсовыя, которые богаты различна звѣринами. Отъ Пасеки, Весеница и В. Высокина,

лінною та наполегливою працею і обдарованістю здобуде симпатії вчителя, продовжує навчання, і з нього поступово стає типовий представник дрібної буржуазії, котрий, як справедливий русин, підтримує власний народ. У прозових творах Є. Фсмінка, як невдалий індивідуум, виступав священик і вчитель, а у Г. Боднара - це представник дворянства.

Г. Боднар був автором гумористичного оповідання «ПОМОЛИСЯ ЗА СВІНІЮ»³⁹⁰ (1894), в якому порівнюється розсудливість і дотепність простих людей з обмеженістю, тупістю і скupістю багатіїв. Прозові твори Г. Боднара (згадані лише найвагоміші) були призначенні для масового читача. Відзначалися також зображенням соціальних конфліктів. Сьогодні не знаємо, чи письменник продовжував друкуватися і в ХХ-ому столітті, бо дані про його особу є більш ніж скромні. Г. Боднар вглиблювався у народний побут і його доробок був близьким до народного мислення.

Наприкінці минулого століття, у 1897 році, було надруковане оповідання «ВАСИЛЬ ПУЗНЯК. Историческая повесть»³⁹¹, в якому його автор, Юлій Чучка,³⁹² порушив тему антигабсбурзького повстання. Події оповідання відбуваються початком XVIII століття на фоні прекрасної закарпатської природи в той період, коли багато русинів брало участь у національно-визвольному русі Ференца Ракоці II і вони разом з іншими куруцами виступали проти Габсбургів. Головний персонаж твору - мужній, безстрашний, за сміливість багато разів нагороджений Василь Пузняк, належав

390 Додаток к 12-му номеру «Листка», 1893, с. 84-91.

391 Мъсяцеслов на 1897 год. Угвар, 1896, с. 43-47.

392 Про письменника Юлія Чучку існує дуже мало відомостей. На основі іскрологу (Наука, 15. (2) 7. 1912, с. 30) можна встановити, що народився у 1855 або 1856 році, був священиком Мукачівської спархії, першим редактором газети «Наука» з 1897 року. У 1900 році переселився в Америку, де прожив десять років. Хворим повернувся на рідну землю. Помер у серпні 1912 року. Здається, йому належать ініціали Юл. Ч., Ю. Ч., Ч. та ін.

до тих відданих бійців, які залишилися на службі у Ференца Ракоці II і після його поразки цісарськими військами, тобто лабанцями (після укладення Сатмарської угоди у 1711 році). Василь одержав таємне доручення - перенести документи Ф. Ракоці в Польщу. Перед виконанням завдання вирішив попрощатися з родиною, що для нього виявилося фатальним. Дорогою додому не звертав увагу на застереження природи (зграя летючих ворон, медвідь, який намагався заступити йому дорогу, кричання сови, гавкіт собаки, скучення чорних хмар), мішо не могло відрадити його від віднайдених рідних. Василь недооцінив небезпеку, а дома чекала на нього помста корчмаря - зрада. Він героїчно боровся з силою ворогів, але його перемогли і стратили. Василеві ще до того пощастило сковати документи, які наприкінці XIX століття знайшли його нащадки. Документи вже були значно пошкоджені, але все-таки можна було з них довідатись, що Ракоці позитивно оцінив вірність русинів у його війську. В типовому романтичному оповіданні, яке на думку М. Лелекача було написане на основі народного переказу,³⁹³ Ю. Чучка намагався доказати, що і закарпатські українці мають славну воєнну історію та що не бракує їм невідомих, сміливих героїв. Водночас хотів показати, що русини завжди були вірні Угорщині, хоч її керівні кола століттями підозрівали закарпатоукраїнське населення з нелояльності до «святостефанської» корони. Ці нові тенденції примирення не були чужі ані словацькій літературі і присягтили їм увагу, крім інших, Самуел Томашік та Ладіслав Надаші-Йеге.

До повчальних творів Ю. Чучки належало оповідання «КОГО СОРОКА НА ХВОСТЬ ПРИНЕСЛА (Повість)»³⁹⁴ з 1898 року. Образ ледара та великого п'янища

³⁹³ Див. прим. 388, с. 255.

³⁹⁴ Мъсяцеслов на 1898 год. Універ, 1897, с. 50-56.

Стефана Герцушовського, це відтворення негативних рис людського характеру - незлагідності, несправедливості, жадібності тощо. Як і у всіх дидактичних прозах, і тут зло було покаране, але кара (пожежа села) спіткала однаковою мірою багатьох, не лише тих, які того заслужили. Автор використав велику кількість прислів'їв, приказок та постійних порівнянь.

Ю. Чучка у своїх творах часто виходив з фольклорних матеріалів. Анекдот про злодія, який поплатився за нахабство, обробив у прозі «НЕ УКРАДИ!» (1898),³⁹⁵ а хитрість двох кумів - паламаря і діка, які наживали добро, використовуючи довірливість людей, в оповіданні «ДУРНЫЙ КТО БАЙКАМ И ПРУЙМЪ ВЪРУЕТ»³⁹⁶ (1898). Характер закарпатських українців Ю. Чучка втілив у слова «Русин на только бояжливий, что от всякаго плюндрова напудитси» і відтворив його в оповіданні з часів «Кошутової війни», яке назване «ИЗ ЖНИВА»³⁹⁷ (1898). Довірливість населення зображена в прозі «ЯК УТРАТИЛИ ОВЧІЙ ЯРМАРОК ЛАЗЯНЕ? (Унгварска вармесья)»³⁹⁸ з 1898 року, а до фольклорного матеріалу заразовуємо також оповідання «ТРИ ВЪРЫ. Из уст народа»³⁹⁹ (1898).

У цих коротких творах виразно виховного спрямування, крім соціальних конфліктів, представлена народна мудрість і дотепність (в українській літературі ці властивості підкресловав С. Руданський, твори котрого були відомі місцевим читачам завдяки «Недълі»), як також іронічно відтворена жадібність, безглуздість і забобонність.

395 Там же, с. 61-62.

396 Там же, с. 63-65. Цікаво, що цей самий мотив, у якому головними персонажами виступають колишній куратор і коваль, відтворив І. Лігеза в оповіданні «Конец фрагиам» (Мъсяцеслов на 1922 год. Унгвар, 1921, с. 81-83).

397 Мъсяцеслов на 1898 год. Унгвар, 1897, с. 62-63.

398 Наука, 2, 1898, № 12, с. 5-6.

399 Наука, 2, 1898, № 2, с. 4.

До визначних представників молодшого літературного покоління належав Гіадор Стрипський.⁴⁰⁰ На його наукову, перекладацьку і художню творчість впливали передусім В. Гнатюк та І. Франко, на останнє - і Г. Квітка-Основ'яненко, М. Вовчок, П. Куліш та вже згадуваний С. Руданський.⁴⁰¹

Оригінальні белетристичні твори Г. Стрипський писав наприкінці минулого століття. На увагу заслуговує цикл гумористичних оповідань, які об'єднує постать сільського старателя села Глиняного - Івана Желізи. Належали сюди «НАЧАЛЬНИК СЕЛА»,⁴⁰² «ІВАН ЖЕЛІЗА»,⁴⁰³ «ЧОРНОКНИЖНИК»,⁴⁰⁴ та «ЛЮМОЧЬ ВІДЬ»⁴⁰⁵ (всі містили підзаголовок «Написал: Ядор»), що були надруковані в газеті «Н е д ѣ л ѧ» у 1898 та 1899 роках. Автор, використовуючи народно-розмовну мову, дотепно відтворив людські слабості, показавши себе водночас майстром доброзичливого гумору. О. Рудловчак в творах про Івана Желізу спостерегла

400 Гіадор Стрипський (псевдоніми Ядор, Більшовий та ін.), відомий мадярської та української стилограф, краєзнавець, бібліограф, філолог і перекладач, народився в селі Шелестові (нині частина Мукачева) 7 березня 1875 року. Вчався в Ужгороді, Будапешті, Коложварі (нині Клуж) та Львові. З 1913 року член Румунської академії наук, з 1914 р. член НТШ. У 1916 році в Будапешті видавав журнал «Ukraina», присвячений мадярсько-українським зв'язкам. На протязі 1919 року був редактором друкованого органу «Русько-Крайська правда» («Руська правда»), що виходив у Мукачеві та Будапешті. Крім великої наукової роботи, якій присвячувався ціле життя, на мадярську мову перекладав твори Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського, змічав давнє закарпатоукраїнське письменство. Помер 9 березня 1946 року в Будапешті.

401 Мюнхась В., З ночі пробивалися... Ужгород, 1977, с. 148.

402 Недъла, 1, 1898, № 39, с. 621-623.

403 Недъла, 1, 1898, № 47, с. 744, 746.

404 Недъла, 2, 1899 № 1, с. 12-14.

405 Недъла, 2, 1899, № 12, с. 187-189.

співзвучність з творами відомого мадярського письменника Гейзи Гардоні, якого сільський староста Габор Герс (Görg Gábor) був улюбленою тогочасною літературною постаттю в Угорщині.⁴⁰⁶

Наприкінці століття на сторінках «Листка» зустрічаємося з автором, який свої твори підписував Де Хвастейов (або Де Хвастасв чи Де Хвастесв). В прозі «КАК МЕНЯ НАДУЛИ! (Юмористический рассказ)»⁴⁰⁷ з 1897 року розповідається про двох молодих богословів, які йдуть віддати дядька одного з них на маковицьку парофію. Основний конфлікт полягає в тім, що обое закохалися до тієї ж дівчинки, але переможцем міг стати лише один з них. Оповідання належало до літератури легкого жанру. Події, які наближені з доброзичливим гумором, відбуваються в місцевому українському середовищі (згадані Ондава та Камениця). Цей факт, імена персонажів (Іван Павлович, Єлена Кирилівна тощо), так само як і прізвище (очевидно псевдонім письменника) та мотив добре відомий у місцевому середовищі, могли би бути доказом, що йдееться про невідомого літератора, який заховався у поки що нерозшифрований псевдонім. Автор оповідання «Как меня надули!» виступав у «Листку» ще і як поет та перекладач.

Другим оповіданням Де Хвастесева була проза «БЕЗМОЛВНАЯ ЛЮБОВЬ (Рассказ)»⁴⁰⁸ з 1898 року. Тут у виразно сентиментальному тоні відтворені специфічні життєві пригоди - любовні проблеми нерішучого богослова, який після закінчення студій повинен одружитися або відмовитися від шлюбу і висвятитися в целібаті. Через свою нерішучість герой оповідання не досяг людського щастя і заспо-

406 Рудловчак О., Хрестоматія закарпатської української літератури XIX століття. Друга частина. Кошице, 1985, с. 305.

407 Листок, 13, 1897, № 7 (с. 80-81), № 8 (с. 89-92), № 9 (с. 104-105), № 10 (с. 114-115).

408 Листок, 14, 1897, № 20 (с. 235-237), № 21 (с. 248-249), № 22 (с. 260), № 23 (с. 272).

коєння, що й відбилося в його майбутньому житті. У творі відображене середовище закарпатоукраїнської інтелігенції і помітна психологізація окремих персонажів.

Між закарпатськими українцями в кінці минулого століття розповсюджувалися деякі патріархальні та стичні погляди Л. Толстого, в яких видатний російський письменник виходив із абстрактних моральних і релігійних принципів. Переробки творів такого спрямування друкувалися передусім у газеті «Неділя»⁴⁰⁹, «Додатку до Листка» та в календарях. На нашу увагу заслуговують два оповідання російського літератора, які «сообщил» читачам псевдонімом Угрин. Екзотичне башкирське середовище, в якому з позицій Л. Толстого порівнюються проблеми багатства і нестатків, щастя і нещаств, а також духовного добробуту, відтворене в оповіданні «ИЛЬЯС»⁴¹⁰ з 1897 року. Питання подібного характеру, зокрема принципи філософії морального самовдосконалення як засобу порятунку людства - единого засобу боротьби зі злом, а також проповідь непротивленства злу насильством, порушенні в оповіданні «БОГ ЗНАЕ ПРАВДУ, НО НЕ СКОРО СКАЖЕ. Постъ графа Толстого сообщает: Угрин»⁴¹¹ з 1899 року (назва оригіналу - «Бог правду видит, да не скоро скажет»). Події твору перенесені у закарпатоукраїнське середовище, у Мукачево і Пряшів. Головний герой, якого невинним засудили на досмертну кару, і який 26 років відсидів у в'язниці мадярського міста Бац, називається Іван Росолянка. Омиlostивили його аж тоді, коли вже не був між живими.

До перероблених творів належить казка «ЧАРОДІЙНАЯ СКЛЯНКА (Перевод из немецкаго)»⁴¹² з 1897 ро-

⁴⁰⁹ Миштель В., Зночі пробивалися... Ужгород, 1977, с. 51.

⁴¹⁰ Подкарпатский календарь с типиком на 1897 год. Унгвар, 1896, с. 70-74.

⁴¹¹ Мъщослов на 1899 год. Унгвар, 1898, с. 47-55.

⁴¹² Подкарпатский календарь с типиком на 1897 год. Унгвар, 1896, с. 75-77.

ку. Вона мала виразно повчальне спрямування, основою якого була боротьба проти алкоголізму. Мораль твору кульмінувала в словах про головного персонажа: «*А Петро ажъ теперь запанил, но до вѣка уже горѣлки и с пил, и каждому говорил: Про горѣлку пропадает доля русского народа, як пропала раз моя. Отвсюдим ю и добудемся лучших дній.*

⁴¹³

В 1897 році Гавриїл Турянин, про якого поки що немає ніяких відомостей, опублікував під спільною назвою «НАРОДНЫЯ СКАЗКИ И ПРИПОВѢДКИ (*Из уст народа*)» три короткі літературні обробки фольклорних матеріалів. В оповіданні «ПОДОРОЖНЯГО В ДОМ ПРІЯТИЯ»⁴¹⁴ порушена проблема добра і пропагується основна думка - за добро відплачуються добром. В прозі «У МЕДВЕДЯ И УХА И ХВУСТ КРАТКИЙ»⁴¹⁵ читач довідається про те, як ведмідь відвідав ліда й бабу (під Полониною Рівна) і позбувся своїх довгих вух і хвоста. До дидактично спрямованої літератури належить оповідання «ЗНАЕ ВОРОЖИТИ»,⁴¹⁶ в якому роз'яснюються принципи християнської моралі, до яких, крім іншого, належить старанність, працьовитість та поміркованість людини. Автор гостро виступає проти поширюванню наклепів та забобонності.

Наприкінці минулого століття (вся тогочасна література спадщина ще не зібрана), з'явилось декілька непідписаних творів. Повчальною була проза «ТРИ ПРІЯТЕЛИ»⁴¹⁷ (1898), в якій порушена проблема вірності в людському житті. Оповідання «ЖИВЫЙ ДЗВОН»⁴¹⁸ (1898) можна зарахувати до гумористичних оповідань. У цьому творі відмічається мудрість і спритність простого селянина Івана в

413 Там же, с. 77.

414 Мъсѧцослов на 1897 год. Унгвар, 1896, с. 48.

415 Там же, с. 48-50.

416 Там же, с. 50-51.

417 Мъсѧцослов на 1898 год. Унгвар, 1897, с. 61.

418 Подкарпатскій календарь с типиком на 1899 год. Унгвар, 1897, с. 88-90.

період революції 1848-1849 років, коли на закарпато-крайнську територію з російськими бійцями прибули і козаки. Розповіді про їхню меткість і недоброзичливість у відношенні до євреїв використав Іван для того, щоб збагатитися. Така сама мета, але з підсиленним соціальним конфліктом, відтворена і в оповіданні «ХИТРЫЙ ГРИЦЬ. Веселая повесть»⁴¹⁹ з 1899 року, в якій бідний селянин завдяки дотепу і спритності перехитрив багатія. На відміну від того в творі «ЧАРОДБІЙНАЯ ШАПКА (Казка)»⁴²⁰ з 1899 року, від сумлінного, працелюбного і довірливого Івана троє хитрунів під приводом обміну за шапку-невидимку видурять усі важко зароблені гроші. І в цьому випадку йдеться про оброблений фольклорний матеріал.

У 1898 році Михайло Тым'як опублікував прозу «БОГ ЗНАЕ, ЧИМ ЧЕЛОВЪКА КАРАТИ МАЕ».⁴²¹ Цікаво, що вона була анонімно надрукована у 1866 році під назвою «БОГ ЗНАЕТ НАЙЛУЧШ КАРАТИ ЛЮДЕЙ».⁴²² У творі показано зарозумілого та нетримого багатого господаря, який через свою ненажерливість втратив усе майно. Відображення тема наводить на думку, що це оброблений фольклорний матеріал, однак виникає питання, чи це plagiat або чи автор два рази надрукував ту саму річ.

Наприкінці XIX століття у літературу вступає група світських авторів, передусім вчителів. Про більшість з них маємо тільки скромні інформації, бо автори переважно заховалися у анонімності, підписуючи свої твори різними псевдонімами. Ці письменники не писали великих прозових творів, ніс порушували надто важливі суспільні проблеми. В їхній творчості переважає дрібнотем'я, яке торкається і

419 Подкарпатский календарь с типиком на 1899 год. Унгвар, 1898, с. 56-58.

420 Там же, с. 67-69. Проза була підписана ініціалами Д. і Ш.

421 Подкарпатский календарь с типиком на 1898 год. Унгвар, 1897, с. 104-106.

422 Мъщослов на 1866 год. Унгвар, 1865, с. 56-57.

художніх здобутків. Писали вони передусім літературу легкого жанру, зокрема гумористичні оповідання, а фольклорні матеріали обробляли в дидактичному дусі. Проза повчального характеру була спрямована на вирішення проблем закарпатоукраїнського села і всі питання піднімала передусім з просвітительської точки зору.

Крім оригінальних творів, в окрему групу входили переклади або сюжети запозичені з інших літератур. Як правило, вони були перенесені в закарпатоукраїнське середовище.

Старші письменники свою увагу присвячували передусім учительській проблематиці, або відтворювали живих і реальних людей з типовими для них недоліками. Супроти минулого література збагатилася творами про розбійницьку тематику та історичну прозу періоду антигабсбурзьких повстань. Переважали романтичні оповідання і буденні теми. Все це, зокрема відображення особистих людських проблем, психологізація персонажів та використання живої народної мови в творах авторів сприяло тому, що цей вид літератури став популярним серед ширшого кола читачів.

Висновки

У всебічно несприятливих умовах соціального і політичного гніту національностей Угорщини в другій половині XIX століття, коли в поетичному доробку закарпатських українців переважали патріотично-будітельські та соціальні мотиви, у формування тогочасного літературного процесу активно включилася група прозаїків - О. Духнович, П. Янович, О. Гомічков та ін. Революція 1848-1849 років застиковала їхні сили і стимулювала діяльність, яка, однак, в умовах Бахового абсолютизму не могла повністю розвинутися. Будітельська генерація вирішальну роль в боротьбі за існування національностей приписувала культурі, тому в інтересі всебічного піднесення життєвого рівня населення звертала посилену увагу на дидактично-виховну та освітню діяльність і на підйом національної самосвідомості. Культурні діячі були виразно соціально орієнтовані, але свої домагання висловлювали з позицій просвітительських ідеалів та моралізаторських настанов. Літературу вважали одним із суттєвих показників національного існування і до своєї письменницької діяльності піджодили згідно з такими ширшими культурними поглядами. Саме національне та соціальне поневолення було причиною того, що ідеї просвітленства, хоч із запізненням, особливо глибоко вкоренилися в закарпatoукраїнську прозу другої половини XIX століття.

До суспільних вимог належало формування національної свідомості посередництвом художнього слова, і з цією потребою ідейно-тематичні заміри письменників повністю ототожнювалися. Читачам вони пропонували передусім повчальну літературу зі своєрідним художнім відтворенням, і таким чином закарпatoукраїнська проза поступово сповнювала вищі критерії, які її все сильніше пов'язували з бо-

ротьбою за кращі умови життя і піднесення рівня духовної культури населення. Необмежувалась ані критика тогочасних суспільних порядків. Наприкінці століття в епіці виникала, крім повчальної, і розважальна тенденція. Саме наголошення на останній було свідомим наміром літераторів привернути увагу ширших читацьких кіл.

Закарпатські українці не мали власних навчальних установ, а протягом Бахового абсолютизму і дуалізму ані умов для розвитку літературної критики. окремі представники культурного життя висловлювалися про літературу і її процес часто лише натяками. Ані закарпатоукраїнська суспільно-соціальна структура не була до глибини розвинена і внутрішньо диференційована. Недиференційованість суспільного життя, загальна відсталість та фінансова залежність національної інтелігенції, яка чи не єдина могла сприймати нову літературу, що саме формувалася, а також низький життєвий та культурний рівень переважної більшості населення зумовили, що закарпатські українці в минулому столітті не зуміли вирішити питання літературної мови. Художні твори писали т. зв. «язичієм», що була суміш української, російської та старослов'янської мов і діалектизмів. окремі письменники у своїй творчості наближалися до норм російської літературної мови, але в їхній діяльності виникали моменти, котрі свідчать про боротьбу між намаганням засвоїти «високий» мовний стиль та між писанням народно-розмовною мовою. Завдяки поширенням слов'янофільським ідеям і проросійському спрямуванню більшості представників культури перемогла, хоч лише тимчасово, орієнтація на російську мову.

Початкові спроби організації літературного життя закарпатських українців поєднані з існуванням літературно-видавничої спілки «Пряшівська література і спілка» в 1850-1853 роках. Її основоположником був О. Духнович, який використав досвід штурівського руху

та рух чеських діячів культури епохи відродження. Завдяки О. Духновичеві Пряшів став колискою, а сам письменник ініціатором нової закарпатоукраїнської літератури. На її формуванні відбилися, крім іншого, і впливи східноукраїнської літератури, бо в даний час закарпатським українцям відомі були твори української літератури посередництвом галицьких публікацій.

Період 1850-1853 років можна вважати першим етапом нової закарпатоукраїнської літератури. Саме тоді кульмінувала прозаїчна творчість О. Духновича та його багатонадійного послідовника ІІ. Яновича. Для даного етапу типовим стало романтично-сентиментальне оповідання з виразними монологами декламаційного характеру. В окремих творах співставлялося чесне життя на селі й аморальне життя в міському середовищі, ідеалізувалися взаємини між представниками дворянства і народу. Помітними стали впливи російських сентименталістів та романтиків П. Львова, М. Карамзіна, В. Жуковського та німецького письменника-сентименталіста Х. Шмідта. Певні паралелі існують між оповіданням «Милен и Любица» О. Духновича та оповіданням «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, але і між деякими творами словацьких письменників Я. Андрашика та Й. Заборського.

В першому етапі розвитку нової закарпатоукраїнської літератури автори писали оригінальні твори, але опрацьовували і суспільним потребам пристосовували й чужі сюжети. Запозиченні мотиви належали переважно до сентименталістської літератури повчального характеру і, крім іншого, зображували російське середовище. Безпосереднє повчання відбивали прозові байки О. Духновича (оригінальні і оброблені езопівські мотиви). Творчість цього жанру жила також в словацькій літературі. В закарпатоукраїнській прозі письменники застосовували поетику сентименталізму, використовували античні зразки, елементи гумору,

сатири і фольклорної традиції. В їхній творчості з'явився частково реалістичний метод, значне місце посіла соціальна і морально-етична проблематика. Події оригінальних проз відбувалися переважно в сільському середовищі, які було близьке закарпатоукраїнському читачеві.

Наступне піднесення розвитку закарпатоукраїнського літературного процесу припадає на 60-і роки. Центр культурного життя закарпатських українців пересівся з Пряшева в Ужгород, де протягом короткого тимчасового послаблення національного гніту, зумовленого неуспіхом Австрії на міжнародній арені, в 1863 році виникла слов'янська друкарня з азбучним шрифтом, у 1864 році була оновлена традиція видавання календарів, започаткована О. Духновичем у 50-х роках (проіснувала ще і в першій половині ХХ століття), в 1866 році було засновано «Общество св. Василія Великого», а через рік з'явилися перші світські газети «Учитель» (1867) та «Свет» (1867-1871). Виходили вони не довгий час, однак виникали дальші друковані органи, так що існувала хоч і мала, але все-таки реальна можливість друкувати закарпатоукраїнську літературу в місцевих умовах. Піднесення літературної продукції помічаємо ще і в першій половині 70-х років, але в 1875-1876 роках в газеті «Карпат» уже була надрукована одна з останніх великих проз минулого століття, а саме «Въчна юность» І. Сильвая. Кінець 70-х і 80-і роки були періодом посилення всебічного гніту закарпатських українців, розвиток літературного процесу було загальмовано, письменникам ніде було друкуватися (виходили лише календарі, а «Карпат» творчість місцевих авторів негував), однак певні літературні намагання жили й літературно-художня діяльність продовжувалася. Свідченням того є надрукована в 90-х роках, тобто в період нового пожвавлення літературного життя, значна кількість художніх творів.

В період другого післяреволюційного підйому закарпатоукраїнської літератури змінилося тематичне спрямування прози, виникали твори, автори яких порушували проблеми власної історії. А. Кралицький та О. Гомічков зобразили постаті князя Лаборця (словацьким читачам його наблизив Б. Носак-Незабудов). Хоч обидва автори той самий історії змалювали романтичним способом, художнє відтворення сюжету в творі А. Кралицького читачеві набагато доступніше, ніж у риторичному і піднесеному стилі оповідання О. Гомічкова. А. Кралицький неодноразово вертався до теми героїчного минулого закарпатських українців, але завжди відображав її романтичним способом. Вважаємо його найвидатнішим представником аналізованої літератури, а водночас найвідомішим автором дидактичних прозових творів. Чужі, здебільша швейцарсько-німецькі мотиви Г. Шшокке та Е. Готттельфа переносив у закарпатоукраїнське середовище і накреслював можливості еманципації місцевої художньої прози. В його творах помітний нахил до відображення місцевої української реальності і розвиток художньої майстерності напрямом від просвітительського реалізму до об'єктивного сприйняття світу навколошньої дійсності, з використанням елементів критичного реалізму.

В період другого етапу пожвавлення закарпатоукраїнського літературного життя під впливом розвитку місцевої журналістики частіше друкувалися такі короткі літературні жанри, як нарис, арабеск, фейлетон та дорожні мотатки. Вони містили реалістичні картини з життя населення, в них наявні смотивні та рефлексивні художні риси, як у випадку О. Митрака, або експресивні нариси в Ю. Ставровського-Попрадова тощо.

Визначне місце в літературному процесі посли «антипанковичівські» твори І. Сильвая та його попередника у цьому напрямі - А. Кралицького. Була це реакція на іс-

нуючий соціальний утиск і зростаючу деснаціоналізацію. Гумор, сатира і дотеп стали зброяю супільної критики існуючих порядків, а водночас це були спроби об'єктивного відображення дійсності. Сатиричний погляд допомагав підривати закостенілі традиції, вузький конфесіоналізм і консервативну ідеологію. Цей спосіб відтворення явищ виводив авторів на шлях ідейного і літературного реалізму. В пізніших творах цього етапу (О. Богатович, А. Кралицький, а почасти І. Сильвай) в гумористичному плані підкреслювалася розбіжність і дисгармонія між реальним та уявним взаємовідношенням, об'єктивною дійсністю і художнім її відображенням. В такому образі світла й тіні громадського життя набували нових пропорцій. Гумор і сатира руйнували ідеали та божків, мінялася перспектива панівного світогляду, висміювалися недоліки суспільного життя, перевірялися взаємини між людьми, ідеями та явищами, навіть такі, які здавалися незаперечними. Суспільний вплив прозових творів гарантував їхній актуальний зміст, пов'язаний з національною боротьбою, критикою панівної суспільної та церковної системи. Була це противага до творів повних романтичного пафосу і сентиментального співчуття.

Протягом наведеного періоду в закарпатоукраїнській літературі виникали більші оповідання та повісті зі складнішим сюжетом. Їхня епічна дія відбувалася на великій території. Без сумніву, зростало зацікавлення пригодницькою сентиментально-романтичною літературою. Приділялася увага також перекладній літературі, якій досить систематично присвячувався А. Кралицький. Перекладалися, а також перероблювалися передусім твори російської і мадярської літератур. Проза перевершує поезію не лише своєю кількістю, але і якістю. Постійно, однак, переважали короткі епічні твори і поступово почала формуватися традиція писання коротких епічних форм (в наш час куль-

мінувала у своєрідній школі закарпатських новелістів). В перших двох етапах піднесення розвитку місцевої української прози помітний явний нахил авторів до суб'єктивізму, але і до документальної об'єктивності, що було продовженю спадщиною класицизму.

Третій етап піднесення розвитку аналізованого закарпато-українського літературного процесу включає понад десять останніх років минулого століття і становить дещо відмінне явище у порівнянні з попередніми етапами. В цей період ще були активними прозаїки т. зв. будительського покоління - А. Кралицький, О. Митрак, І. Сильвай, Є. Фенчик та Попрадов, але починають появлятися нові імена молодих літераторів. Кожний з-поміж письменників-будителів мав точно визначене місце друкування більшості свого літературного доробку. А. Кралицький свої нариси та науково-популярні статті друкував у журналі «Листок», художню прозу, в тому числі і повчальні твори в «Додатку до Листка» і галицькому журналі «Бесъда». І. Сильвай виступав на сторінках ужгородських календарів і в газеті «Наука», а Є. Фенчик, як редактор, у своєму «Листку» і його «Додатку». Молоде покоління письменників, на відміну від своїх попередників, виходило з інакших ідейно-суспільних концепцій і поступово зайніло провідне місце у розвитку літератури. Змінивався не лише стиль прозових творів, але і їхній адресат. Практика засвідчила за найбільш ефективну в літературі розмовну мову, якою користалися не лише молоді автори, але частково і представники старшого покоління. Це була не лише одна з ознак спільногомагання, але і прояв нової наступаючої культурної епохи.

В цей період на закарпатоукраїнській території денационалізація досягла кульмінації і тому окремі автори продовжували писати твори з патріотично-будительською тематикою. Патріотичні заклики виражали посередництвом боротьби за свободу інших народів (А. Кралицький), від-

творчнімм славного минулого і єдності слов'янських народів (І. Сильвай та ін.), що мало стати імпульсом до збереження національної самосвідомості закарпатських українців. Романтичні ідеали героїчних вчинків давньої і новішої історії (І. Сильвай, Ю. Чучка) також були засобом висловлення критичного ставлення до сучасності.

Паралельно з порушенням патріотичної проблематики письменники відображали і соціальні проблеми села (вищезгадані прозаїки та Г. Боднар). В Іхніх прозових творах посилювався критично-реалістичний спосіб зображення дійсності, який кульмінував у творчості А. Кралицького на початку 90-х років минулого, а у І. Сильвай на початку цього століття.

Реалістичні елементи помітні теж в байках і дидактично спрямованих прозах, які, хоч і на задньому плані, продовжували своє існування і в тогочасній словацькій літературі. В прозових творах на передній план виступає проблема денационалізації інтелігенції, в боротьбі з якою кращі передумови мають представники молодого світського покоління. Письменники звертають увагу на формування капіталістичних відносин на селі і новітнє спільне явище для експлуатованих народів Угорщини - еміграцію за океан та на образ чужих і «своїх» експлуататорів.

В рамках орієнтації на розмовну мову змінювалось зацікавлення народною словесністю. Оброблювалися фольклорні сюжети і відображалися повсякденні проблеми широких мас населення. Така інспірація народною культурою відповідала тогочасним літературним намаганням і в інших літературах - загальноукраїнській, словацькій, мадярській, польській, російській тощо. Письменники творчо використовували мотиви фольклорного матеріалу - багатство анекдотів і гумористичних оповідань, що виникали у щоденному житті, метафорику та символіку фольклорної образності, гномічність народної словесності, а літературні сюжети

закінчували повчанням. Елементи народного побуту і фольклору в творчості легкого жанру витіснили романтичний пафос оповідань.

Кінець століття не був періодом, який би сприяв відтворенню великих героїчних подій в закарпатоукраїнському художньому письменстві. В епіку увійшла повсякденність, прості і важливі щоденні турботи, дріб'язкові проблеми, тобто сучасність, посередництвом якої народна і демократична лінія в літературі свідомо поглиблювалася і розвивалася. Автори зверталися і до близької історії (розбійницька тематика), яка жила в народній пам'яті та наголошувала на таких моментах, які часто передавали через суб'єктивне ставлення до порушеній проблематики. Вони намагалися формувати читачів у морально-етичному і патріотичному аспекті. Із жанрового боку удосконаловався тип суспільної та історичної прози, просувалися вперед і сюжетні можливості коротких, як правило, гумористично спрямованих творів. В тогочасній закарпатоукраїнській прозі очевидні були впливи російської та мадярської літератур, відновилися контакти з українською літературою.

Художня проза закарпатських українців спочатку належала до найменше розвинених літературних родів, але у другій половині XIX століття II піднесення було вирішальним кроком вперед у розвитку місцевої української літератури. Розвиток прози відносно часу історично запізнювався, але водночас, на даному етапі, у відношенні до інших родів, прискорювався. Не збереглося, однак, достатньо такого літературознавчого матеріалу, в якому б порушувалися II теоретичні проблеми. Для тогочасної прози була типовою невиразність напрямів, а таким чином і співіснування кількох художніх стилів.

Домінантним напрямом закарпатоукраїнської літератури XIX століття став романтизм (найпомітніший представник А. Кралицький), однак ані його рання, ані пізніша

стадії розвитку не проявилися в чистій художній формі. Романтизм спочатку використовував деякі атрибути сентименталізму, пізніше впливи просвітянського раціоналізму, але в його рамках існували і успішні спроби критично-реalistичного відбораження дійсності (щоправда, вони не кульмінували в прозі, але в закарпатоукраїнській драматичній творчості). Розвивалися передусім короткі жанрові форми. Твердження про єдиний роман (Є. Фенцика) до цього часу недоведено. Письменники у своїх творах суспільні явища не завжди історично об'єктивно відтворювали. У літературі національно-будітельського спрямування, у важких суспільно-культурних умовах, автори не могли перед собою ставити занадто високі художні мети. В закарпатських українців не було «великої» історії, бракувало їм «великих» історичних постатей. Мабуть і в тому полягає одна з важливих причин їхньої орієнтації на тогоденне суспільне життя і свідоме зосередження на практичне застосування художньої літератури, яка вважалась майже єдиним засобом суспільної боротьби й арсною звернення до сучасника. В таких обставинах епічне письменство не мало і не могло мати виразну естетичну програму. Проблеми минулого активізувалися як реакція на сучасність, у провій творчості відчувалася розбіжність між консервативними критеріями та прогресивними тенденціями суспільного розвитку. Літературні постаті представляли збелетризовани тези й уособлені ідеї, але часто персонажам бракувало типових рис, переважав опис, який підказував очікувані імпульси їхніх реакцій. Характерною для художніх творів була опозиція контрасту, як також ідеалізована боротьба добра і зла. Для частини тогоденної закарпатоукраїнської прози були типовими «готові» характеристики. Автори лише в окремих випадках розгортали внутрішні риси характеру постатей і мотивацію їхньої діяльності.

Так само, як і весь розвиток закарпатоукраїнської прози, і романтизм голосився до життя зі запізненням. Якщо взяти в увагу специфічні умови, то факт, що закарпатоукраїнський романтизм не торкнувся процесу формування європейського літературного романтизму, не означає, що не потрібно йому присвятити належну увагу. У розвитку літератури закарпатських українців йому належить ключова позиція. Помітні в ньому елементи, що стали поштовхом подальшого розвитку літератури.

Деякі проблеми, порушені в цій роботі, є гіпотетичного характеру і стосовно сучасного стану оцінки історично-літературного розвитку закарпатських українців становлять скоріш сукупність питань і імпульсів для роздумів, які в майбутньому в цілому комплексі своєї проблематики не мали б лишитися поза увагою літературознавців. Досвід закарпатоукраїнської літератури другої половини XIX століття може бути повчальним і для сучасності. Сумний є той факт, що здобутки літератури попередніх поколінь сучаснику маловідомі. Головна причина полягає в тому, що що літературу кілька останніх поколінь не вивчало в школах. Правда, сприйняття літератури часто утруднює її штучна мова. Причинаю, однак, крім мовного питання, є також доступність матеріалів і тому деякі твори у цій роботі згадуються вперше. Найвартісніші з них заслуговують на нашу увагу. Потрібно їх перекласти на сучасну літературну мову і таким чином наблизити сучасникам кращі зразки закарпатоукраїнської літературної спадщини.

Resumé

Vo všeobecne nepriaznivých podmienkach sociálneho a politického útlaku národností Uhorska v druhej polovici 19. storočia, keď v poézii prevládali vlastenecko-buditeľské a sociálne motívy, do dobového zakarpatskoukrajinského literárneho života a jeho formotvorného procesu iniciatívne zasiahla skupina prozaikov - O. Duchnovič, P. Janovčík, O. Homiček, O. Mytrák, A. Kralyček, L. Syťvaj, J. Fencík, J. Stavrovský-Popradov a i. Revolúcia 1848-1849 zaktivizovala ich sily a stimulovala činnosť, ktorá sa za absolutizmu nemohla v úplnosti realizovať. Jednotliví predstaviteľia rozhodujúce postavenie v existenčnom zápase o bytie a nebytie národnosti pripisovali kultúre, a preto v záujme všestranného povznesenia národného života upriamovali svoju pozornosť na ľudovýchovnú, osvetovú a národnou uvedomovaciu činnosť. Boli výrazne sociálne orientovaní, ale svoje požiadavky vyslovovali v mene dožívajúcich osvetenských ideálov a kultivovaných ľudovýchovných pozícii. Z týchto širších kultúrnych stanovísk pristupovali aj k svojej literárnej činnosti, pretože literatúru pokladali za jeden z podstatných ukazovateľov národnej prezentácie a sebarealizácie. Práve národná a sociálna nesloboda boli príčinou, že osvetenské myšlienky, hoci oneskorene, zapustili v zakarpatskoukrajinskej próze druhej polovice 19. storočia obzvlášť hlboké korene.

Ideovo-tematický zámer spisovateľov sa stotožnil so všeobecnou spoločenskou potrebou formovať národnú uvedomenosť cez a pôsobením umeleckého slova. Autorský zámer sa napíňal i v tom, že verejnosti predkladali predovšetkým náučne motivované čítanie. Zakarpatskoukrajinská próza postupne napiňala i vyšie ambície, ktoré súviseli s jej napojením na slovanskú ideu. Autori sa nevyhýbali ani kritike dobovej buržoáznej spoločnosti. Ku koncu storočia sa v prozaickej tvorbe pre-sadzovala popri náučnej aj zábavná tendencia v epike. Práve ak-

centovanie momentu zábavnosti sa javí ako vedomý zámer literatúry orientovať sa na nižšie spoločenské vrstvy.

Zakarpatskí Ukrajinci (Rusíni) nemali kultúrno-vzdelávacie ustanovizne a počas Bachovho absolutizmu a dualizmu ani podmienky pre rozvoj literárnej kritiky. Jednotliví kultúrni predstaviteľia sa o literatúre vyjadrovali často len v názvach. Nebola do hĺbky rozvinutá a vnútorné diferencovaná ani zakarpatskoukrajinská spoločensko-sociálna štruktúra. Nediferencovanosť spoločenského života, celková zaostalosť a finančná závislosť národnej buržoázie, ktorá takmer jediná mohla byť príjemcom formujúcej sa literatúry, popri nízkej životnej a kultúrnej úrovni väčnej časti obyvateľstva zapríčinili, že zakarpatskí Ukrajinci v priebehu minulého storočia nedokázali vyriešiť otázkou spisovného jazyka. Literárne sa vyjadrovali tzv. "jazyčiem", čo bola zmes ruštiny, ukrajinčiny, staroslovienčiny a dialektizmov. Umelecké osobnosti spomedzi spisovateľov sa približovali normám ruského literárneho jazyka. Ale v priebehu zakarpatskoukrajinskej literárnej histórie minulého storočia sa objavovali aj momenty, ktoré svedčili o zápase medzi úsilím o "vysoký" štýl a ľudovosť. Vďaka rozšíreným slavianofílskym ideálm a proruskému zameraniu väčšiny kultúrnych predstaviteľov zvíťazila aspoň dočasne orientácia na ruštinu.

Počiatok pokusy organizovaných literárnych úsilia zakarpatských Ukrajincov sú spojené so vznikom kultúrno-vzdelávacieho spolku v Prešove v r. 1850-1853 pod názvom *Literaturnoje zavedenije Prjaševskoje*. Jeho zakladateľ bol O. Duchnovič, ktorý v spolkovej činnosti využil skúsenosti štúrovského hnutia. Vďaka O. Duchnovičovi sa Prešov stal kolískou a sám spisovateľ iniciátorom novej zakarpatskoukrajinskej literatúry. Na jej vzniku sa odzrkadlili o.i. aj východoukrajinské vplyvy, pretože v uvedenom období existovali prostredníctvom halických vydanií aj kontakty s literatúrou východných Ukrajincov.

Prvá etapa novej zakarpatskoukrajinskej literatúry sa datuje rokmi 1850-53, keď vrcholila prozaická činnosť O. Duchnoviča

a jeho nádejného nástupcu P. Janovyč. Pre toto obdobie je charakteristická romanticko-sentimentálna poviedka s výraznými deklaračnými monologmi. Dokumentuje sa ťažou oficiálnej dobová téza - čestný vidiecky život v protiklade ku skazenému mestskému prostrediu, alebo zrkadlí idealizované vzťahy medzi prorotypmi postav šľachty a jednoduchými ľuďmi. Vo väčšine krátkych próz začiatku 50. rokov sú badateľne vplyvy ruských sentimentalistov a romantikov P. Lvova, N. Karamzina a V. Žukovského, ako aj nemeckého sentimentalista Ch. Schmidta. Existujú určité paralely medzi Duchnovičovou poviedkou Milen a Lubica a poviedkou ukrajinského prozaika H. Kvitsku-Osnovjanenka Marusja. Prejavujú sa tiež medzi dramatickou tvorbou zakarpatského spisovateľa a niektorými dielami J. Andraščíka a J. Záborského.

Zakarpatskoukrajinská próza prvého obdobia sa vyznačuje originálnymi prózami i spracovaním prevzatých motívov prevažne zábavno-poučného charakteru. Prevzaté motívy patria poväčsine k typicky sentimentálne ľadenej oddychovej literatúre. V tvorbe O. Duchnoviča priame ponaučenie spôsobujú autorove bájky v próze (originálne i spracované ezopské motívy pravdepodobne na základe rozšírených originálov), ktorých tvorba pretrvávala aj v slovenskej literatúre a v danom období v ukrajinskej literatúre prežívali dokonca svoju renesanciu. V dobových prózach sa využívali elementy humoru a satiry i prvky folklórnej tradície, naznačili sa sociálne konflikty v etnografickej číte. Pôvodná próza tohto obdobia bola situovaná do zakarpatskoukrajinského vidieckeho prostredia blízkeho čitateľom.

Po krátkej prestávke patrí začiatok ďalšieho vzostupu rozvoja zakarpatskoukrajinského literárneho procesu šesťdesiatym rokom. Centrum kultúrneho života zakarpatských Ukrajincov sa presúva z Prešova do Užhorodu, kde počas krátkodobého zmiernenia národnostného útlaku podmieneného neúspechom Rakúska na medzinárodnej aréne vznikla v roku 1863 slovanská

tlačiareň s azbukovým písmom, v roku 1864 bola obnovená kalendárová tradícia započatá O. Duchnovičom (pretrvávala aj v prvej polovici 20. storočia), v roku 1866 bol založený spolok Obščestvo sv. Vasilija Velikogo a o rok neskôr začalo vychádzať prvé literárne zakarpatskoukrajinské periodikum *Svet* (1867-1871). Jeho vydavateľská existencia netrvala dlho, ale vznikali i ďalšie periodiká a relatívne pravidelne vychádzali kalendáre, takže existovala súčasť obmedzená, ale reálna možnosť uverejňovať zakarpatskoukrajinskú literatúru v miestnych podmienkach. Vzostup literárnej produkcie sledujeme častej aj v prvej polovici 70. rokov, ale v roku 1876 na stránkach novín *Karpát* (1873-1886) zaznamenávame poslednú rozsiahlu prózu patriaca L. Syľvajovi. Koniec 70. a 80. roky, teda roky spoločenskej a politickej depresie, sú obdobím útlmu literatúry zakarpatských Ukrajincov, keď k novému vzostupu jej vývoja došlo až v poslednom deceniu storočia.

V druhom porevolučnom období vývinu zakarpatskoukrajinskej literatúry minulého storočia sa zmenilo tematické zameraanie próz - vznikali poviedky čerpajúce námet z vlastnej histórii. A. Kralyckyj a O. Homičkov sa venovali zobrazeniu kniežaťa Laborca, ktoré pred nimi stvárnil B. Nosák-Nezabudov. Hoci obaja zakarpatskí autori vylíčili ten istý úsek dejín romantickým spôsobom, umelecké stvárnenie problematiky hovorí v prospech prístupnejšej Kralyckého poviedky oproti rétorickému a nadnesenému štýlu O. Homičkova. A. Kralyckyj sa k téme heroickej minulosti zakarpatských Ukrajincov vrácal opakovane, ale vždy ju zobrazoval v romantickom tóne. Pokladáme ho za najvýraznejšieho predstaviteľa skúmanej literatúry minulého storočia a tiež za najvýznamnejšieho autora didaktických próz. V mene osvietenských ideálov vyslovoval požiadavky osvety a vzdelanosti, vplýval na národnou vedomosť proces mäs. Cudzie, prevažne švajčiarsko-nemecké ľudovýchovné motívy H. Zschokkeho a J. Gotthelfa situoval A. Kralyckyj vždy do zakarpatskoukrajinského prostredia a naznačil možnosti emanci-

povania domácej umeleckej prózy. V Kralyckého buditeľsko-didaktických prázach je badateľný príklon k miestnej ukrajinskej skutočnosti, k realite prírodnej i spoločenskej, ktorej zobrazenie vyúsťuje do autorovho osvietenského realizmu. Kritické, a pritom realistické zobrazenie skutočnosti i kapitalizácie dediny zaznamenávame v originálnej ľudovýchovnej poviedke *Pijavica*, čo sa v širšom meradle prejavilo v neskôrších prázach.

Uvoľnenie politického života po páde absolutizmu podnetne pôsobilo aj na rozvoj žurnalistiky. V tom období sa začínajú hojnejšie objavovať krátke literárne formy - črta, arabeska a fejtón. Do tejto skupiny patrí Mytrakova cestopisná črta *Putevyje vpečatlenija na Verchovine* s realistickými momentmi zachytenej skutočnosti, ktoré však zrkadlili aj emotívnu a reflexívnu stránku autorovej tvorby ako aj expresívne črty J. Stavrovského-Popradova. Významné miesto v literárnej histórii zakarpatských Ukrajincov patrí "antipankovychovským" prázam I. Syľvaja a jeho predchodcovi v tomto žánri A. Kralyckému. Obaja spisovatelia v nich otvorene a kriticky reagovali na jestvujúci sociálny útlak a stupňujúcu sa denacionalizáciu. V týchto prázach sa deklarovalo právo na vtip, humor a satiru ako na zbrane literárnej kritiky i života a zároveň to boli úspešné pokusy kritickorealistickej zobrazenia skutočnosti. Satirický pohľad pomáhal rozvracať skostnatenu tradíciu, úzky konfesionalizmus a konzervatívnu ideológiu. Tento spôsob umeleckej tvorby privádzal autorov na cestu, ktorá ako jedna z viacerých viedla k ideovému a literárnemu realizmu. V neskôrších prázach (O. Bohatový, A. Kralyckyj a čiastočne I. Syľvaj) sa obrátením usťáleного pomeru vecí a vztahov v humoristickom obraze podčiarkol rozpor a disharmónia medzi reálnymi prirodzenými vztahmi, medzi spoločenskou a literárnu konvenciou. V humoristickom obraze svetlá a tiene verejného života dostávali nové proporce. Humor a satira rúcali ideály a modly, preverovala sa a menila perspektíva vládnuceho svetonázoru, pranierovali sa chyby spoločenského života. Preverovali sa vztahy ľudí,

idef a vecí, ale i tie, čo sa dlho zdali byť nezmeniteľné. Spoločenskú účinnosť próz zabezpečoval ich aktuálny obsah viazaný na národný zápas, na kritiku vládnuceho systému. Tieto prózy tvorili opak romantického pátu a sentimentálneho súčitu.

V uvedenom období vznikali v zakarpatskoukrajinskej literatúre rozsiahlejšie poviedky a novely s komplikovanejším sujetom. Ich epický dej sa odohrával na rozsiahлом teritóriu. Vzrástol evidentný záujem o príbehovú sentimentálno-dobrodružnú literatúru. Začala sa presadzovať systematická pozornosť prekladovej literatúre a špeciálne sa jej venoval A. Kralyckyj. Kontakty s ukrajinskou literatúrou sprostredkovávali haličské publikácie, ale prekladali alebo prerábali sa prózy z ruskej literatúry (*Vladimír Dať*), maďarskej (Mór Jókai, Károly Vadnay) či inej literatúry. V porovnaní so zakarpatskoukrajinskou poéziou sa dostáva do popredia próza, nielen svojím kvantitatívnym, ale aj kvalitatívnym dôrazom. Postupne sa vytvárala tradícia krátkych form. V prvých dvoch obdobiach rozvoja miestnej ukrajinskej prózy je zrejmý sklon k subjektivizmu, ale aj dokumentárnej objektívnosti.

Tretie obdobie vzostupu zakarpatskoukrajinskej literatúry, patriace druhej polovici 19. storočia, zahŕňa niečo viac ako posledných desať rokov storočia. Charakteristické je, že ešte boli aktívni predstaviteľia spomedzi tzv. buditeľov - A. Kralyckyj, I. Syľvaj, O. Mytrak, J. Fencyk a Popradov, z ktorých každý mal presne vymedzené miesto uverejňovania svojho literárneho dielstva. A. Kralyckyj publikoval populárno-vedecké články v časopise *Lystok*, osvetové prózy a inú beletriu v jeho *Dodatku* a v haličskom časopise *Beseda*. I. Syľvaj sa prezentoval v užhorodských kalendároch a novinách *Nauka* (vychádzali v Užhorode), J. Fencyk vo vlastnými silami vydávanom časopise *Lystok* a jeho *Dodatku*. Okrem toho sa hlásilo o slovo nové pokolenie prevažne učiteľov a knižazov, ktorí vychádzali zo spoločensky odlišne organizovaných koncepcíí ako ich predchodcovia a zaujali

vedúce postavenie v zakarpatskoukrajinskom literárnom procese. Menil sa nielen štýl próz, ale aj ich adresát. Za najúčinnejší literárna prax potvrdila hovorový jazyk, na ktorý sa zameriavali nielen mladí autori, ale v časti tvorby aj predstavitelia staršej spisovateľskej generácie, čo bol tiež jeden z príznakov nielen ich spoločného úsilia, ale aj prejav nastupujúcej novej kultúrnej epochy.

V spomínanom časť na zakarpatskoukrajinskom území kulminovala denacionalizácia, preto v tvorbe uvedených autorov neustáva vlastenecko-buditel'ská tematika. Spisovatelia ju podnecovali cez zdôraznenie boja za slobodu iných národov (**A. Kralyckyj**), či zobrazenie slávnej slovanskej minulosti a jednoty (**I. Syťvaj a ī.**), čo mal byť impulz pre zakarpatských Ukrajincov. Romantické ideály hrdinstva dávnych vekov i novšej histórie (**J. Čučka a ī.**) slúžili ako zámenka na vyjadrenie kritického stanoviska k súčasnosti.

Paralelne s buditel'sko-vlasteneckou problematikou spisovatelia zobrazujú sociálne problémy dediny (vyššie uvedení autori a **H. Bodnar**). V ich prózach silnie kriticko-realistickej tón vrcholiaci v tvorbe **A. Kralyckého** na konci minulého a u **I. Syťvaja** na začiatku tohto storočia. Realistické elementy sú badateľné v bájkach i ľudovýchovných prózach, ktoré v úzadí pretrvávali aj v dobovej slovenskej literatúre. V rámci didaktickej prózy sa do popredia dostáva problém odnárodnňovania inteligencie, kde lepšia budúcnosť leží v rukách predstaviteľov mladého pokolenia. V tejto námetovej vrstve sa berie do úvahy dôsledok kapitalizácie dediny a jeho novodobý prejav - vyst'a-ho-valectvo do Ameriky - jav spoločný pre vykoristované národy Uhorska a obraz utláčateľa z radov cudzej, ale i vlastnej národnosti.

Orientácia na hovorový jazyk národa mala za následok i to, že sa v literatúre do popredia dostáva záujem o ľudovú slovesnosť. Spracúvajú sa folklórne sujety a zobrazujú sa všedné každodenné problémy širokých vrstiev ľudu, čo súčasne

korešponduje s ukrajinskými, slovenskými, maďarskými, poľskými, ruskými a inými dobovými literárnymi pohybmi (inšpirovanie sa národnou kultúrou). Tvorivo sa využíval folklórny materiál, najmä bohatstvo anekdôt, žartovných príbehov, čo vznikali v každodennom živote, metaforika i symbolika folklórnej obraznosti, gnómickosť ľudovej slovesnoti. Autori námetovo i motivicky nadvázovali na tradíciu ľudového žánru a svoje prózy vypočítávali tak, aby predkladali poučenie. Prítomnosť gnómy v zábavnej ladienej forme vytláčala romantický pálos príbehu.

Na konci storočia sa nežičilo evokáciám veľkých hrdinských dejov. Na ich miesto nastúpila v epike všednosť, prosté i závažné denné starosti, či malicherné problémy, teda súčasnosť a cez ňu sa rozvíjala a vedome prehľbovala ľudová a demokratická línia. Navracali sa staré folklórne témy v novom "epickom šate" (zbojnícka problematika). V zakarpatskoukrajinskej príaze boli očividné vplyvy ruskej a maďarskej literatúry, ožili kontakty s ukrajinskou literatúrou. Zvýrazňovali sa také momenty, na pozadí ktorých spisovatelia demonstrovali svoj postoj k problematike. V náučnej epickej literárnej línií sa autori zamerali na výrazne organizované výchovné zámerky orientované proti panujúcim mravom a v historickej téme navyše pôsobili spoločensky aktuálne, predovšetkým v morálnej a vlasteneckej sfére. Žánrovo sa zdokonaľoval typ spoločenskej a historickej prózy, napredovali i sujetové možnosti krátkych, spravidla humoristicky ladených foriem.

Umelecká próza zakarpatských Ukrajincov patrila spočiatku k najmenej rozvinutým literárnym druhom, ale jej vzostup v druhej polovici 19. storočia bol rozhodným krokom vpred vo vývine miestnej ukrajinskej literatúry. Vývin prózy sa historicky oneskoroval a súčasne sa druhovo v danej chvíli zrýchľoval vo vzťahu k iným druhom umenieckej literatúry. Nezachovalo sa pritom veľa takého literárnovedného materiálu, v ktorom by sa riešili jej teoretické problémy. Pre dobovú zakarpatskoukrajinskú prózu a literatúru vôbec je príznačná nevyhranenosť sme-

rov a tým aj koexistencia viacerých umeleckých štýlov. Dominujúcim literárny smerom zakarpatskoukrajinskej literatúry v sledovanom období sa stal romantizmus (v počiatcoch štádiu sa jeho literárny hlas často spájal so sentimentalizmom) a jeho kľesniteľom bol A. Krályčký. Ani v neskoršom období sa tento literárny smer neprejavil v čistej umeleckej forme, a to preto, lebo s obľubou využíval vplyvy osvietenského racionalizmu. V jeho rámci existujú úspešné pokusy kriticko-realistickeho zobrazenia skutočnosti, hoci nevyvrcholili v próze, ale v dramatickej tvorbe. Rozvíjali sa krátke žánrové formy a román v 19. storočí pravdepodobne absentoval. V črte a poviedke, ojedinele v novele, prozaici neinterpretovali spoločenské reálne historicky objektívne. Vyrovnali sa primerane s jednotlivostami, ale hodnotili ich už v súlade s individuálnym filozofickým postojom starších romantických a ojedinele ešte aj klasicistických myšlienkových a kompozičných schém. V národnobuditelskej literatúre sa riadili predstavami o vývinových zákonitostiach, ale v neľahkých spoločensko-kultúrnych a politických podmienkach si zakarpatskí autori nekládli príliš vysoké ciele, čo je napokon prirodzené. Zakarpatskí Ukrajinci nemali vedomie výraznej národnej dejinnej tradície, chýbali im teda aj "veľké" historické osobnosti, vojvodcovia či dynastie. Tu pravdepodobne väzí jedna z dôležitých príčin ich spontánnej orientácie na dobový spoločenský život. Vedome sa autori vo svojej práci sústredili na praktické uplatnenie umeleckej literatúry. V dôsledku naznačeného problému prirodzene nemala a ani nemohla mať epická spisba artistne vyhranený estetický program. Problémy z národnej minulosti sa aktualizovali ako reakcia na prítomnosť. V celej epicko-prozaickej tvorbe sa pocíťoval rozpor medzi zotvaračnými dobovými kritériami a smerom spoločenského vývinu. Literárne postavy predstavovali zbeletrizované témy a zosobnené idey. Literárnej postave chýbali typové črty, prevládala v nich deskripcia, čo vyústilo do pohybu v rámci očakávaných podnetov a reakcií. Príznačná je pre nich kontrastná opozícia, ale aj

idealizovaný boj dobra a zla. Pre dobovú zakarpatskoukrajinskú literatúru sú teda typické "hotové" charaktery, lebo ide o ideový priestor literárneho textu. Autori iba ojedinele rozvádzali vnútorné povahové črty postáv a motiváciu ich konania.

Ako celý vývin prózy zakarpatských Ukrajincov, aj romantizmus sa o slovo hlásil oneskorene. Ak berieme do úvahy špecifické podmienky i fakt, že vôbec nezasiahol do formotvorného procesu európskeho literárneho romantizmu, to ešte neznamená, že mu netreba výskumne venovať náležitú pozornosť. Vo vývine zakarpatskoukrajinskej literatúry má kľúčové postavenie a už v ňom sa prejavujú prvky, ktoré dali podnet na zrod novej etapy literatúry a stali sa základom jej ďalšieho rozvoja.

Zusammenfassung

Die Entstehung der neuen ukrainischen (ruthenischen) Literatur im Karpatenland ist auf die revolutionären Jahre 1948-49 zurückzuführen. Für den ersten Prosaiker dieser Literatur wird ihr Initiator O. Duchnovyč gehalten. Die wichtigste Position in der Prosa jener Zeit nahmen die Repräsentanten der sogenannten "Aufklärer" ein. Ausser O. Duchnovyč gehörten dieser Schriftstellergeneration ebenfalls O. Mytrak, A. Kralykyj, I. Sytvaj, J. Stavrovskyj-Popradov, E. Fencyk und andere an. Infolge des allgemein wirkenden Einflusses verschiedener politischer und kultureller Ereignisse ist für diese Literatur eine Verschiedenartigkeit der Entwicklungsrichtungen sowie die Existenz mehrerer Kunstile sogar im Werk eines und des selben Verfassers charakteristisch. Bei der Erforschung der literarischen Entwicklung des Karpatenlandes werden von der Autoren drei Entwicklungsperioden unterschieden.

Die erste Periode betrifft die Jahre 1850-53, und sie wird mit der Stadt Prešov in Verbindung gesetzt. Für diese Periode ist eine sentimental-romantische Erzählung mit ausgeprägten deklarativen Monologen typisch, und hier kann ein beträchtlicher Einfluss der Literatur der ostukrainischen, russischen und deutschen Romantiker und Sentimentalisten sowie der slowakischen Schriftsteller verzeichnet werden.

Ihren Höhepunkt erreichte die zweite Entwicklungsperiode in den 60er und zu Beginn der 70er Jahre, nachdem Užhorod zum Zentrum des Kulturlebens von Karpatenukrainern geworden war. Es entstehen Erzählungen, deren Sujet mit der Geschichte der Karpatenukrainer verbunden ist, sowie abenteuerlich-sentimentale und satirische Werke; zugleich wird eine didaktische Prosa entwickelt. Realistisch-kritische Darstellung der Wirklichkeit kann in den Werken von fast allen Repräsentanten verzeichnet werden. Bemerkbar ist ebenfalls der Einfluss

von slowakischer, russischer, ungarischer sowie auch schweizerisch-deutscher Aufklärungsprosa.

Die dritte Entwicklungsperiode der Literatur kulminiert im letzten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts. Die Generation der "Aufklärer" verlässt allmählich die literarische Bühne. Mit neuen Namen treten auch neue Themen und vor allem die Umgangssprache in die Literatur ein, wodurch die Literatur für die breiten Volksschichten zugänglicher geworden ist. Volkstümliche und demokratische Tendenzen in der Literatur werden vertieft.

Infolge der Tatsache, dass auf dem Territorium des Karpatenlandes der Prozess der Liquidierung der Schulen mit der Muttersprache als Unterrichtssprache abgeschlossen wurde, sind die sozialen Probleme des Dorfes kritisch darstellende Aufklärungsprosa sowie die folkloristischen Traditionen und mündlich überlieferte volkstümliche Literatur in der Literatur erhalten geblieben. Zu verzeichnen war insbesondere der Einfluss der russischen und ungarischen Literatur, es wurden erneut Kontakte mit der ukrainischen Literatur aufgenommen.

In der karpatenukrainischen Literatur des 19. Jahrhunderts wurde die Romantik zu der ausgeprägtesten literarischen Strömung. Ihr Begründer war der Prosaiker A. Kralyckyj. Obwohl diese Romantik keinen Einfluss auf die Formierung des Prozesses der gesamteuropäischen literarischen Romantik verzeichnet hat, nimmt diese Richtung in der Entwicklung der karpatenukrainischen Literatur eine Schlüsselstellung ein. In ihr sind nämlich diejenige Elemente zum Ausdruck gelangt, die einen Impuls zur Entstehung der Literatur von einer neuen Qualität gegeben haben, welche zur Grundlage für die Entwicklung der Werte der gegenwärtigen Literatur geworden sind.

Summary

The birth of modern Transcarpathian Ukrainian literature dates back to the 1848-49 revolution. Its first fiction writer is its founder, O. Duchnovyč. The most important group of fiction writers of the period was the generation of so-called "awakeners". Its members, apart from O. Duchnovyč, were O. Mytrak, A. Kralykyj, I. Sytvaj, J. Stavrovskyj-Popradov, J. Fencyk and others. These were joined towards the end of the century by secular writers, such as H. Strypskyj, H. Bodnar, H. Turjanyn and others.

Because of the influences of a number of general cultural and political currents the literature in question shows little homogeneity: a coexistence of a number of artistic styles can be found even in the work of one and the same writer. The whole era in question can be divided into three periods of the gradual growth of Transcarpathian Ukrainian literature. The first period falls on the years 1850-53, and is connected with Prešov. It is mainly characterized by the romantic-sentimental short story with conspicuous of the literature of Eastern Ukrainians, of Russian and German sentimentalists and romanticists, but also of Slovak writers. The climax of the second period of literary growth took place in the 1860s and at the beginning of the 1870s, when the centre of the cultural life of Transcarpathian Ukrainians shifted to Užhorod. The most frequent genres are short stories drawing on Transcarpathian Ukrainian history, didactical fictions and sentimental-adventurous and satirical fictions. In almost all the works we come across critical-realistic depiction of reality. There are also visible influences of Slovak, Russian and Hungarian literature, and of German-Swiss prose aimed at adult education. The third climax in the development of Transcarpathian Ukrainian literature occurred in the last decade of the century. The generation of "awakeners" is slowly

leaving the scene. New writers are introducing into literature new themes, and above all, colloquial language, thus making the literature better accessible to people's masses. The popular and democratic tendency was coming stronger. The themes of national awakening and patriotism in Transcarpathian Ukrainian literature were nevertheless still topical - in connection with the closing at the Transcarpathian Ukrainian territory of schools in which the mother tongue was used as the language of instruction. Also topical remained literature aimed at the education of the adult population, there appeared critical pieces dealing with the social problems of the countryside, and use was made of folklore traditions and folk oral literature. There were clearly distinguishable influences especially of Russian and Hungarian literature, and the contacts with Ukrainian literature proper became livelier.

The most salient literary stream in Transcarpathian Ukrainian literature of the 19th century was Romanticism. Its pioneer was the fiction writer A. Kralyckyj. Although the local stream of Romanticism had no important role in the formation of European literary Romanticism, it had undoubtedly the key position in the development of the literature of Transcarpathian Ukrainians. One can detect in it elements which were instrumental in the birth of new literary qualities which in turn became a foundation for present-day literary values.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- АЗАРІЙ Петро - 118
АНДРАШІК Ян (Андрашік Я., Andraščík J.) - 19, 79, 87, 215, 226
АНОНІМ - 106
АППОНІ - 37
АРАНЬ Янош - 148
АРІСТОВ Федор Федорович (Аристов Ф. Ф., Аристов Ф. Ф.) - 9, 38-39, 40, 48, 138
АСКОЛЬД - див. Кралицький Анатолій
- БАБОТА Л. - 27
БАЗИЛОВИЧ Йоанікій - 113
БАЛУДЯНСЬКИЙ Михайло (Балудянський М.) - 14, 26, 73
БАРВІНСЬКИЙ Олександр (Барвінський О.) - 40, 42, 47
БАХ (Bach) - 213, 214, 225
БАЧА Юрій (Бача Ю.) - 23, 49, 60, 63-64, 84, 152
БАЧИНСЬКИЙ Андрій - 113
БАЧИНСЬКИЙ Тівалар (Bacsinszky T.) - 46-47
БЕФР Дердь (Bőffr Gy.) - 23, 47
БЕЛ Матей - 16
БЕСКІД М. (Бескід Н. А., Бескід Н.) - 9, 48, 62
БЕСТУЖЕВ О. - 74
БІСЛЕК Антон (Bielek Anton) - 141
БІЛЕВІЧІ М. та Л - 14, 73
БІЛГНЬКИЙ - див. Стрипський Гідор
БІЛЕЦЬКИЙ Олександр (Білецький О.) - 10
БІЛЕЦЬКИЙ - НОСЕНКО Павло - 6
БІРЧАК Володимир (Бірчак В.) - 40, 47, 107
БЛАГОСЛАВ Ян - 15
БОГАТОВИЧ Онуфрій (Богатович О., Bohatovych O.) - 199, 218, 228
БОДНАР Георгій (Боднар Г., Bodnar H.) - 200-204, 220, 230, 236
БОЖУК Г. В. - 193
БОНКАЛО Олександр (Бонкало О., Bonkaló S.) - 45-46
БОРИСОВ Іван - 50
БРОНЕВСЬКИЙ В. - 195
- ВАГИЛЕВІЧ Іван - 66
ВАДНАЙ Карой (Vadnay Károly) - 73, 229
ВАЙ Адам (Vay) - 140

- ВАЙДА Микола - 65
ВАЙСКОПФ Ф. К. - 44
ВАЛЬКОВСЬКИЙ Андрій - 16
ВАЛЬО М. - 55
ВАРОДІ-ШТЕРНБЕРГ Яків - див. Штернберг Яків
ВАСИЛЕВИЧ - див. Кралицький Анатолій
ВАСИЛЕВИЧ Ів. - див. Кралицький Анатолій
ВАШІЦА Йосеф - 65
VAJANSKÝ - 45
ВЕНЕЛІН-ГУЦА І. - 14, 73
ВЕРГУН Дмитро (Вергун Д., Вергун Д. Н., Vergun D.N.) - 41, 48, 191
ВИСЛОЦЬКИЙ І. - 19
ВИШНЕВСЬКИЙ ІВАН (Вишневський І.) - 31, 52-53, 166
ВІКТОРІН Йоахім (Вікторін Й. К.) - 20
ВЛАДИМИР - див. Фенчик Євген
ВОВЧОК Марко - 74, 207
ВОДОВОЗОВ Н. В. - 50
ВОЗНЯК М. - 39
ВОЛЕНСЬКИЙ Нестор - 191
ВОЛЛАН - див. Де-Воллан Г. А.
ВОЛОШИН Августин (Волошин А.) - 48, 191
ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ М. С. (Воскресенський М., Воскресенский Н. С.) - 56, 111, 116, 151
ВРАБЕЛЬ Михайло - 35
- ГАНУЛЯ Й. (Hanuľa Joseph P.) - 65
ГАРАЙДА Іван - 9
ГАРТЛ Антонін (Гартл А.) - 44-45, 47
ГЕРБЕЛЬ Нік. Вас. - 28
ГЛАВАЧЕК Франтишек - 36
ГЛІБОВ Л. - 86
ГЛІНКА Ф. - 195
ГНАТЮК Володимир (Гнатюк В., Hnatuk V.) - 34-36, 37, 102, 194, 207
HNÍZDO V. - 45
ГОГОЛЬ Микола (Гоголь М., Гоголь) - 74, 150, 154, 195
ГОЛЕНДА Йоланна (Голенда І.) - 9, 63, 105, 108, 130
ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків - 66
ГОМІЧКОВ Микола (Гомічков М.) - 27, 38
ГОМІЧКОВ Олександр (Гомічков О., Homičkov O., посвд. Турян) - 24, 25, 40, 93-98, 103, 107, 148, 213, 217, 224, 227

- ГОСТИНСЬКИЙ Забой, дия. КЕЛІНЕР Петер
ГРЕБІНКА Євген (Гребінка Є.) - 86
ГРОБОНЬ Богдан Само - 21
ГУРБАН Йосеф Мілостлав (Гурбан Й. М.) - 18, 21
- ГАРДОНІ Гейза - 208
ГОТТЕЛЬФ Єремій (Готтельф Є., Готтельф, Gotthelf Jeremias, Gotthelf J.) - 74, 123 - 124, 217, 227
ГРЕЙ Томас - 83
- Д. І. Г. - 198
ДАКСНЕР Марко Штефан - 21
ДАЛЬ Володимир (Даль В., Dałł Vladimir) - 74, 142, 229
ДАНИЛАК Михаїл - 62
ДАНИЛОВИЧ Іван (Данилович І., Данилович (Коритинський),
Данилович-Коритинський І., посад. Коритинський) - 27, 28,
33, 38, 64, 192
ДЕ-ВОЛЛАН Г. А. - 73
Де КАМПІС - 15
ДЕ ХВАСТЕЄВ (Де Хвастейов, Де Хвастаса, Де Хвастеса) - 208
ДЕНІСЮК І. О. - 55
ДЕРЖАВІН Г. - 79
ДЕШКО Андрій (Deško A.) - 21
ДОБОШ Степан (Добаш С.) - 62, 64
ДОБРОВСЬКИЙ Йосеф - 16
ДОБРЯНСЬКИЙ Адольф (Добрянський А.) - 21, 25, 35, 36, 38, 41,
51, 59, 70, 72, 194
ДОБРЯНСЬКИЙ Віктор - 21
ДОРОШЕНКО Дмитро - 40
ДРАГОМАНОВ Михайло (Драгоманов М.) - 31-32, 34, 37, 102, 137
ДРАНИЧАК Ю. (Dranichak Julianna) - 65
ДУДРОВИЧ А. - 14, 73
ДУРИХ Я. - 44
ДУХНОВИЧ Олександр (Духнович О. В., Духнович О.,
Духнович, Духнович Александр Васильевич, Духнович
Александр В., Духнович Александр, Духнович А. В.,
Духнович А., Duchnovič Aleksander Vasiljevič, Duchnovič
Alexander, Duchnowicz S., Duchnovič O., Duchnovič,
Dukhno维奇 Aleksandr) - 8, 9, 18-21, 23-29, 31, 33, 35-37, 38,
40-42, 44, 47-55, 58-62, 64, 65, 67, 68, 70, 75, 78-87, 88, 91, 103,
104, 116, 117, 130, 177, 192, 194, 213-215, 216, 224-227, 234, 236

ЕЗОП - 86

ЕТВЕШ Йожеф (Етвеш Й.) - 193

ЖАТКОВИЧ ЮРІЙ - 35

ЖУКОВСЬКИЙ В. (Žukovskij V.) - 74, 83, 215, 226

ЗАБОРСЬКИЙ Йонаш (Заборський Й., Záboršký Jonáš, Záboršký J.) - 21, 86, 114, 215, 226

ZAMAROVSKÝ V. - 162

ЗАТЛОУКАЛ Я. - 44

ЗЕГЕРС А. - 44-45

ЗЛОЦЬКИЙ Феодосій (Злоцький Ф.) - 27, 58, 198

ЗУБРИЦЬКИЙ Д. (Зубрицький Д.) - 48

ІВАНОВИЧ - 24

ІГНАТКОВ Юрій (Ігнатков Ю.) - 24-25, 26, 38, 111

ІЛІЕШ Б. - 44

ІЛЕНІЦЬКИЙ П. - 44

ЙОКАІ Мор (Йокай М., Jókai Mór) - 73, 139, 229

КАМІЛІС - див. до Каміліс

КАНЯ В. - 44

КАРАМЗІН М. (Karamzin N.) - 74, 79, 82, 215, 226

КАЧІЙ Ю. - 177, 193

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО Григорій (Квітка-Основ'яненко Г., Kvítka H., Kvítka-Osnovjanenko H.) - 6, 82, 207, 215, 226

КЕЛЛІНЕР Петер (Гостінський Забой, Келлнер П.) - 19

КЕПІШЕН П. - 195

КЕРЧА Іван - 59

КИРИЛЮК Є. П. - 36

KLÍMA S. - 43

КОВАЧ К. - 44

КОЛДУЕЛЛ Е. - 44

КОЛОМІЄЦЬ Іван Гаврилович (Коломієць Іван, Коломієць I) - 51

КОЛЛАР Ян (Коллар Я.) - 13, 16, 66, 69, 106

КОЛЬЦОВ О. - 74

КОНДРАТОВИЧ Ірина - 40

КОТИК Antoană - 29

КОРИННЯНСЬКИЙ - див. Данилович Іван

- КОТЛЯРЕВСЬКИЙ** Іван - 75
КОЦЮБИНСЬКИЙ М. - 207
КРАЛИЦЬКИЙ Анатолій (Кралицький А. Ф., Кралицький А., Кралицької А. Ф., Kralickij Anatolij, Kralickyj A., посадником: Аскольд, Василевич Ів., Василевич, Лаборчан, Фомич Фома, Ноль Іван) - 9, 21, 23, 24, 27, 28, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 48, 50-52, 54-56, 58, 59, 63, 64, 68, 73, 74, 95, 97, 102-146, 148, 150, 171, 174, 178, 187, 192, 217-221, 224, 227-230, 232, 234-237
КРАЛЬ Ф. - 44
КРАЛЬ Янко - 146
КРИЛОВ І. - 74, 177
КРУДІ Д. - 44
КУДЕЙ З. М. - 44
КУКОЛЬНИК В. - 14, 73
КУЛІШ Пантелеймон (Куліш П.) - 6, 207
КУСТОДІЄВ К. Л. - 194
КЮХЕЛЬБЕКЕР В. - 74

ЛАБОРЧАН - див. Кралицький Анатолій
LAZAR Е. - 17, 19
ЛЕВИЦЬКИЙ Володимир - див. Лукич Василь
ЛЕВИЦЬКИЙ Іван (Левицький І., Левицкий Іван) - 9, 154
ЛЕГЕЗА Віктор (Легеза В.) - 201-202
ЛЕГЕЗ Іриней - 202, 206
ЛЕЛЕКАЧ Микола (Лелекач М., Лелекач Н.) - 9, 202, 205
ЛЕРМОНТОВ Михайло - 148
ЛІВЧАК Йосиф - 25
ЛІНТУР Петро (Лінтур П., Лінтур П. В., Лінтур П.) - 48, 57, 64, 82, 101, 156, 188, 189, 191
ЛІСОВИЙ П. М. (Лісовий І.) - 25, 57, 137, 154
ЛІХАРД Даніел - 18
ЛОДІЙ П. - 14, 73
ЛОМОНОСОВ М. (Ломоносов) - 68, 79, 85
ЛУКИЧ Василь (Лукич В., посадником Левицького Володимира) - 16, 29, 42
ЛУЧКАЙ Михайло - 16, 17, 41, 117
ЛЬВОВ П. (Lvov P.) - 79, 215, 226

МАГОЧІ Пол Роберт (Magocsi P.R.) - 65
МАЕР Марія (Mayer M.) - 65
МАРЛІНСЬКИЙ О. О. - 82

- МАСАРИК Т. Г.** - 9
МАТЕЗОНСЬКИЙ Костянтин - 148
МАТЕРИН - див. Митрак Олександр
МАТИСОВ - див. Феернек Петро
МАХАЛ Ян (Máhal J.) - 43
МЕЛЬНИКОВА Ірина - 49
МЕТЕОР Урайл (Метеор Урайл, Метеор Уримл) - див. Сильзай Іван
МИКИТАСЬ Василь (Микитась В.) - 9, 15, 42, 46, 53-54, 57, 64, 82, 84-86, 88, 107, 111, 113, 116, 131, 151, 166, 169, 173, 188, 207, 209
МИЛЛЕР О. Ф. - 191
МИТРАК Олександр (Митрак О., Митрак Александр А., Митрак А. А., посад. Материн) - 31, 35, 42, 48, 50, 52, 54, 55, 58, 59, 64, 68, 99-101, 103, 148, 178, 196, 217, 219, 224, 228, 229, 234, 236
МИХАЛИЧ Микола - 22, 93
МИШАНИЧ Олекса (Мишанич О.) - 58, 63, 82
МІКСАТ Калман - 193
МІЩУК Р. С. - 56
МОЙЗЕС Штефан - 22
МОЛЬНАР Михайло (Мольнар М., Molnár M.) - 15, 16, 17, 21, 22, 29, 62
МРАЗ Андрей (Мраз А., Mráz A.) - 45
МУДРОНЬ Міхал - 21
МУШИНКА М. - 34
- НАДАШІ-ЙЕГЕ** Ладіслав - 205
НАУМЕНКО Федір (Науменко Ф.) - 51, 59
НАХЛІК Євген (Нахлік Є. К., Нахлік Є.) - 56, 108
НЕДЗЕЛЬСЬКИЙ Євген (Недзельський Є., Недзельський Е.) - 42-43, 44, 59, 139, 161, 191
НЕЙМАН С. К. - 44
НЕЧАС Ј. - 43
НИКОДИМ - 15
НОВИЙ К. - 44
НОВОМЕСЬКИЙ Л. - 44
НОДЬ Іван - див. Кралицький Анатолій
НОДЬ Микола (Нодь М.) - 19, 24
НОСАК Богуміл - 20
НОСАКИ (братьи) - 19
НОСАК-НЕЗАБУДОВ Богуш (Носак-Незабудов Б., Носак Б., Nosák-Nezabudov Bohuš, Nosák-Nezabudov B.) - 17, 95, 97, 100, 106, 107, 148, 177, 217, 227

ОЛЬБРАХТ І. (Olbracht Ivan) - 44-45
ОРЛАЙ І. - 14, 73

П. К. - 201

ПАВЛИК Михайло (Pavlik M.) - 116

ПАВЛОВИЧ О. (проф.) - 14, 73

**ПАВЛОВИЧ Олександр (Павлович О. І., Павлович О., Павлович
Александр Ів., Павлович Александр І., Павлович
Александер, Павлович Александр) - 19, 21, 23, 24, 27, 28, 35,
37, 48, 50, 51, 54-56, 58, 59, 64, 68**

ПАДЯК В. (Padják V.) - 139, 144

ПАЛЬОК В. В. - 193

ПАНКОВИЧ Степан (Панкович С.) - 112, 150, 152, 156

ПАНЬКЕВІЧ Іван (Панькевич И.) - 42

ПАУЛІН-ТОТ Вільям (Паулін-Тот В., Pauliny-Tóth V.) - 20, 21

ПЕЛЕНСЬКИЙ Є. - 65

ПЕРЕНІ Йожеф - 64

ПЕТЕФІ Шандор - 141, 148

ПЕТРОВ А. - 39

ПЕТРОВАЙ Степан - 78

ПИПІН Олександр (Пипін О., Pypin A.N.) - 29, 34, 42

ПОЗДЕХ Йосеф (Pozdech József) - 129

ПОЛІВКА Іван А. - 48

ПОНЧАН Я. - 44

ПОП Василь (Поп В. С.) - 57, 156

ПОПОВ А. В. - 48

ПОПОВИЧ А. - 20

ПОПОВИЧ Василь - 18, 26

ПОПОВИЧ Е. - 29

ПОПОВИЧ О. (помилково) - 23

ПОПРАДОВ - див. Ставровський-Попрадов Юлій

ПОТЕМКИН В. П. - 50

ПУШКІН Олександр (Пушкин О., Пушкин) - 139, 148, 194

РАДЛІНСЬКИЙ Андрей (Радлінський А.) - 18, 21, 70

РАЄВСЬКИЙ М. Ф. - 73

**РАКОВСЬКИЙ Іван (Раковської І., Раковский Иван Иванович) -
24, 26, 35, 38, 41, 48, 59, 148**

РИЧАЛКА Михайло - 60

РІБАЙ Юр - 16

РІГЕР Франтішек Ладіслав (Riger F. L., Rieger F.L.) - 14

- РОМАНІЙ Ілля** - 26
ROSENBAUM K. - 114
РОШКОВИЧ Л. - 38
РУДАНСЬКИЙ С. - 86, 206, 207
РУДЛОВЧАК Олена (Рудловчак О., Rudlovcsák O.) - 9, 15, 16, 18, 20, 24, 25, 30, 45, 61, 63-64, 79, 82, 83, 88, 92, 101, 152, 207
РУССО Ж. Ж. - 127
- САБО Орест** (Szabó O.) - 46
САБОВ Євгеній (Сабов Е.) - 32-33, 34, 35, 37, 41, 44, 72, 100
САБОВ Кирило (Сабов К., Сабов Кирил Ант.) - 35, 74, 112
САК Юрій - 57
САЛТИКОВ-ЩЕДРІН (Салтиков-Щедрин) - 152, 154
САСІНЕК Франко - 22
СВІНЦІЦЬКІЙ И.С. - 195
СЕБЕРІНІ Андрей (Себеріні A., Seberiny Andrej) - 114, 140, 141
SEDLÁK L. - 106
(СІЛЬВАЙ Іван) (Сильвай I., Sílvay, Sílvaj, Сильвай Иван Антонович, Сильвай И. А., Сильвай И., Sylvaj I., посад. Метеор Уріл, Метеор Уріл, Метеор Урмил) - 27, 28, 31, 35, 40, 42, 48, 51-54, 58-60, 64, 68, 86, 103, 112, 116, 132, 147-178, 192, 216, 217-220, 224, 227, 228-230, 234, 236
СІЛЬВАЙ Іван - див. Сильвай Іван
СІМОВИЧ В. - 34
СІННЕІ Йожеф (Сіннеі Й., Szinnyei József) - 37
СКАЦЕЛІК Ф. - 44
СКОВОРОДА Г. - 86
СПАСОВИЧ Володимир (Spasovič V.D.) - 29
СПІЛКА Й. - 44
СТАВРОВСЬКИЙ-ПОПРАДОВ Юлій (Ставровський-Попрадов Юлій Іванович, Ставровський Ю., Ставровский-Попрадов Юлій Иванович, Ставровский-Попрадов Юлий И., Попрадов, Stavrovskij-Popradov J., Popradov) - 38, 42, 48, 51, 54-56, 58, 59, 62-64, 68, 194-197, 217, 219, 224, 228, 229, 234, 236
СТЕФАНИК В. - 207
СТРИПСЬКИЙ Гіадор (Стріпський Г., Strypskij H., посад. Біленюк, Ядор) - 35, 39, 197, 207, 236
- ТЕРЛІЦЬКИЙ Володимир** (Терліцький В.) - 28-29, 35
ТИХІЙ Франтішек (Тхій Ф., Тихій Ф., Tichý František, Tichý F.) - 19, 43-44, 45, 47, 107, 118, 137, 144, 146

- ТОЛСТОЙ Л. - 209
ТОМАШІК Самуел - 205
ТУРЯН - див. Гомічков Олександр
ТУРЯНИН Гаврил (Түрәнұп Н.) - 210, 236
ТЬМЯК Михайло - 211
- УГРИН - 209
UDVARI L. - 11
URBANCOVÁ V. - 16
- Ф.Ф. . - 129, 198
ФАБРИ З. - 44
ФЕДОР Павло (Федор П.) - 41-42
ФЕДЬКОВИЧ Юрій - 75
ФЕЄРЧАК Петро (Феєрчак П., Феєрчак П., посвд. Матисов) - 30-31
ФЕНЦІК Євген (Фенцик Є., Фенцик Евгеній Андріївич, Фенцик Е., Фенцик, Fencik J., Fencik, посвд. Володимир) - 9, 27, 28, 33-34, 35, 38, 40, 42, 45, 48, 52-55, 58, 59, 64, 68, 72, 74, 116, 154, 174, 179-193, 204, 219, 222, 224, 229, 234, 238
ФЕРЕНЧИК Мікулаш (Ференчік Мікулаш Ш.) - 21-22, 114
ФОМИЧ Фома - див. Кралицький Анатолій
ФОНВІЗІН Д. - 79
ФРАНКО Іван (Франко І., Франко) - 23, 33, 36-37, 42, 47, 102, 154, 193, 207
ФРАНЦЕВ В. - 39
ФРАНЦІСЦІ-РІМАВСЬКИЙ Ян (Францісці-Рімавський Я., Францісі Ян, Францісі Я.) - 20, 21, 70
- ХАЛУПКА Само (Chalupka Samo) - 114
ХВАСТЕСВ - див. Де Хвастесв
CHMELAŘ J. - 43
ХОМЯКОВ О. С. - 69
СНОТЕК Karel (Chotek K.) - 43, 107, 144
ХРАСТЕК Міхал - 22
- ЦШОККЕ Генріх (Цшокке Генрік, Цшокке Г. Д., Цшокке Г., Цшокке, Zschokke H.) - 74, 114, 127, 217, 227
- ЧАПЛЕК К. - 44
ЧАПЛОВИЧ Ян (Чаплович Я., Čaplovic Ján) - 16
ČERNÝ Adolf - 35, 102

- ЧОПЕЙ Ласло (Чопей Л.) - 35, 38, 41
ЧУМАК Тетяна (Чумак Т.) - 57, 83
ЧУРАЙ Маруся (Чурай Марія) - 110
ЧУРГОВИЧ Іоанн - 41
ЧУЧКА Юлій (Чучка Ю., Čučka J.) - 35, 204-206, 220, 230, 236
- ШАЛДА Ф. К. - 44
ШАФАРИК Павол Йозеф (Шафарик П. Й.) - 13, 16-17
ШАШКЕВІЧ Маркіян - 66, 75
ШЕВЧЕНКО Тарас (Шевченко Т., Шевченко) - 13, 154, 207
ШЕНБОРН - 16
ШЛЕПЕЦЬКИЙ Андрій (Шлепецький А.) - 48, 58.
ШЛЕПЕЦЬКИЙ Іван - 58
ШЛЯХТИЧЕНКО М. - 34
ШМІДТ Х. (Schmidt Ch.) - 88, 215, 226
ШОЛТЕС Г. - 19
ШТЕРНБЕРГ Яків, (Штернберг Я., Вароді-Штернберг Я., Váradi-Sternberg J.) - 57, 132
ШТУР Людовіт - 18
- ЩУРАТ В. - 55
- ЮРІЙЧУК М. І. - 56
- ЯВДІК Л. (Ядымк Л.) - 36
ЯВОРСЬКИЙ Юліан (Яворський Ю., Яворський Ю. А.) - 9, 39, 44, 48
ЯДОР - див. Стрипський Гядор
ЯНОВИЧ Петро (Янович П., Janovič P.I., Janouč P.) - 21, 72, 88-92, 103, 213, 215, 224, 226

Список ілюстрацій

- Портрет О. Духновича; робота академічної художниці Єви Бісс (с. 78)
- Обкладинка «Бібліотеки благополезного чтення для дітей» (с. 89)
- Титульні сторінки повісті «Цвітний кошичок» П. Яновича (с. 90)
- «Вѣстник для русинов Австрійской державы», 1852, № 1, у якому друкувалися дорожні нотатки підписані псевдонімом «Русскій Путник з Съверной Угорщины» (с. 94)
- Титульна сторінка місяцеслова на 1865 рік, у якому з'явилося оповідання «Покореніе Ужгорода» (с. 96)
- Портрет О. Митрака; робота академічного художника Андрія Гая (с. 99)
- Портрет А. Кралицького (с. 102)
- Титульна сторінка серії «Народное чтеніе» (с. 119)
- Титульна сторінка оповідання «Піявища» А. Кралицького (с. 122)
- «Додаток к 1-му Нумеру Листка» 1891 (с. 143)
- Портрет І. Сильван (с. 147)
- «Карпат», 1873, № 1 (с. 155)
- Портрет Є. Фенцика; робота академічного художника А. Гая (с. 179)
- «Листок», 1885, № 1 (с. 184)
- Обкладинка «Листка», редактором якого був Є. Фенцик (с. 190)
- Портрет Ю. Ставровського-Попрадова; робота академічного художника А. Гая (с. 194)
- Сторінка з місяцеслова на 1897 рік, в якому було надруковане оповідання «Василь Пузняк» (с. 203)
- Портрет Г. Стрипського; робота Власти Колач (с. 207)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ВИВЧЕННЯ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ	13
ПРОЗА ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ	66
Олександр Духнович	78
Петро Янович	88
Олександр Гомічков	93
Олександр Митрак	99
Анатолій Кралицький	102
Іван Сильвай	147
Євген Фенцик	179
Юлій Ставровський-Попрадов	194
Інші автори	198
Висновки	213
Resumé	224
Zusammenfassung	234
Summary	236
Іменний покажчик	239
Список ілюстрацій	249

ЛЮБИЦЯ БАБОТА

**Закарпатоукраїнська проза
другої половини XIX століття**

Видало Словашське педагогічне видавництво
815 60 Братислава, вул. Сасінкова, 5
Відділ української літератури
080 01 Пряшів, вул. Пожарницька, 15
як свою 474 публікацію

Відповідальний редактор Богдана Марець
Художній редактор Ладіслав Цупер
Технічний редактор Анна Надьова

Комп'ютерний набір та виробництво
ДАТАПРЕСС, Пряшів

ISBN 80-08-01192-0

LUBICA BABOTOVÁ

**Zakarpatskoukrajinská próza
druhej polovice 19. storočia**

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
815 60 Bratislava, Sasinkova 5
Oddelenie ukrajinskej literatúry
080 01 Prešov, Požiarnická 15

ako svoju 474. publikáciu

Zodpovedná redaktorka Bohdana Marecová
Výtvarný redaktor Ladislav Cuper
Technická redaktorka Anna Nagyová

Počítačová sadzba a výroba DATAPRESS, Prešov

ISBN 80-08-01192-0

ISBN 80-08-01192-0